

OBSAH

4

Editoriál – Michal Uhrin: Migrácia
/ Editorial: Migration

Štúdie / Articles

8

Ján Botík: K obrazu svojbytnosti slovenských minorít v krajinách strednej a juhovýchodnej Európy
/ Towards the image of the specificity of Slovak minorities in the countries of Central and South-Eastern Europe

23

Andrea Molnárová: Špecifické črty nemeckého nárečia Hauerlandu, jeho súčasný stav a perspektívy
/ Specific features of the German dialect of Hauerland, its current state and perspectives

Materiál / Research Report

40

Ines Herčan: Je pracovný migrant homo economicus? Ekonomické a socio-kultúrne aspekty srbskej migrácie na Slovensko
/ Is the labour migrant homo economicus? Economic and sociocultural aspects of Serbian migration to Slovakia

55

Mariia Kazmyrchuk: The main problems of social adaptation of Ukrainian refugees in the Slovak Republic: One year apart

Esej / Essay

66

Dominika Lešková: Nejednotná terminológia vzťahujúca sa na nútené povojnové migračné pohyby Nemcov z Československa
/ Inconsistent terminology relating to the forced post-war migration movements of Germans from Czechoslovakia

Rozhovor / Interview

81

Katarína Baračková: Fenomén slovenských opatrovateliek v zahraničí
Rozhovor s Martinou Wilsch
/ The phenomenon of Slovak care workers abroad. Interview with Martina Wilsch

Recenzie / Reviews

89

Jana Ambrózová: Eivind Falk, Seong-Yong Park (Eds.). Traditional Musical Instruments: Sharing Experiences from the Field

97

Miroslava Bobáková, Zuzana Pešťanská: Marta Botiková, Zita Deáky. Dievčatá, ženy na Slovensku a v Maďarsku (1955-1989). Očami dvoch etnologičiek. Lányok, asszonyok Szlovákiában és Magyarországon (1955-1989). Ahogy két etnológus nő látta

/ Girls, Women in Slovakia and Hungary (1955-1989). Through the Eyes of Two Ethnologists

101

Marta Botiková: Expozícia predmetov a ideí: Tradiční kultura na Moravě v zrcadle času

/ Exposition of objects and ideas: Traditional culture in Moravia in the mirror of time

110

Oľga Danglová: Výstava slovenského ľudového umenia v roku 1948: Motívy, kontexty, súvislosti

/ Exhibition of Slovak folk art in 1948: Motifs, contexts, background

Správy / News

117

Jana Ambrózová: Činnosť Národopisnej spoločnosti Slovenska vo vzťahu k ICH NGO Forum a UNESCO v roku 2022

/ The activity of the Ethnographic Society of Slovakia in relation to the ICH NGO Forum and UNESCO in 2022

128

Ján Dubravčák: „Byť tým iným“: Formovanie podôb štátu, verejných inštitúcií a politiky po roku 1989. Správa z konferencie venovanej sociologickému odkazu Pierra Bourdieua

/ „Being the other“: Shaping the forms of the state, public institutions and politics after 1989. Report of a conference on the legacy of Pierre Bourdieu's theory

131

Zuzana Drugová: Stála konferencia Slovenská republika a Slováci žijúci v zahraničí 2022

/ Permanent conference Slovak Republic and Slovaks living abroad 2022

EDITORIÁL

Migrácie

Migrácia vždy bola dôležitou súčasťou ľudskej skúsenosti. Migráciu poháňa mnoho faktorov. Niektoré z nich súvisia s lepšími životnými príležitosťami, iné nútia ľudí doslova utekať pred nepriaznivými podmienkami a nebezpečenstvom. Výsledkom pohybov z jedného miesta na druhé sú rôzne skúsenosti migrantov, ich rodín a ľudí, ktorí čelia novoprichádzajúcim. Vplyvy migrácie sú dnes skutočne globálne a výskum migrácie, jej príčin aj dôsledkov, je kľúčovou oblasťou bádania v rôznych spoločenskovedných a humanitných disciplínach.

V Prvé číslo časopisu **Etnologické rozpravy** v roku 2023 reflektuje viaceré sociokultúrne, historické, ekonomické a jazykové aspekty migrácie. V aktuálnom čísle predstavujeme čitateľom dva texty v sekcii **Štúdie** a dva texty v sekcii **Materiálové štúdie**. Úvodná štúdia Jána Botíka sa zaoberá obrazom svojbytnosti slovenských minorít v krajinách strednej a juhovýchodnej Európy. Autor erudovaným spôsobom predstavuje a analyzuje vybrané historické a etnografické aspekty vzťahujúce sa k vybraným teoretickým a metodologickým otázkam výskumu slovenských minorít. S problematikou migrácie ruka v ruke kráča aj otázka jazyka a jazykovej identity. Autorka druhého textu Andrea Molnárová upriamila pozornosť na špecifické črty nemeckého nárečia Hauerlandu, na jeho súčasný stav a perspektívy existencie v budúcnosti. Autorka opisuje a charakterizuje nárečie severnej časti Hauerlandu z fonetického a fonologického hľadiska segmentálnych javov vokalizmu a konsonantizmu.

Prvá materiálová štúdia Ines Hercán sa dotýka ekonomických aspektov migrácie. Autorka predstavuje výsledky kvalitatívneho etnografického výskumu, ktorý bol zameraný na ekonomické aspekty migrácie obyvateľov Srbska na Slovensko. Cieľom textu je poskytnúť náhľad na „hnacie sily“ migrácie srbského obyvateľstva a vysvetliť ich motivácie pri výbere Slovenska ako cieľovej krajiny ich migrácie. V druhom texte Maria Kazmyrchuk reaguje na aktuálne spoločenské otázky a dôsledky vyplývajúce z vojny na Ukrajine. Cieľom článku je poskytnúť prehľad primárnych údajov získaných prieskumom z decembra 2022 - januára 2023 a identifikovať typy bariér, ktoré bránia interkultúrnej komunikácii a sociálnej adaptácii ukrajinských utečencov.

V tematickom čísle, venovanom migráciám, čitateľom prinášame prinášame esej od autorky Dominiky Leškovej, v ktorej sa zamýšľa nad nejednotnou ter-

minológiou vzťahujúcou sa na povojnové vysídlenie nemeckého obyvateľstva z Československa a rozhovor s Martinou Wilsch, zameraný na fenomén slovenských opatrovateliek v zahraničí. Martina Wilsch pôsobí na ústave Etnológie a sociálnej antropológie, SAV v. v. i. v Bratislave a odborne sa venuje témam súvisiacim s migráciou, rodovou rovnosťou, integráciou a transnacionálnymi praktikami starostlivosti.

Prezentované číslo časopisu uzatvárajú rubriky **Recenzie** a **Správy**. V aktuálnom čísle prinášame recenzie kníh **Traditional musical instruments: Sharing experiences from the field** (2021) a **Dievčatá, ženy na Slovensku a v Maďarsku (1955-1989). Očami dvoch etnologičiek (Lányok, asszonyok Szlovákiában és Magyarországon (1955-1989). Ahogy két etnológus nő látta)** (2022). Rubriku **Recenzie** uzatvárajú recenzie výstav **Tradiční kultura na Moravě v zrcadle času** (2022) a **Výstava slovenského ľudového umenia** (1948). V rubrike **Správy** čitateľ nájde informácie o činnosti Národopisnej spoločnosti Slovenska vo vzťahu k medzivládne mu výboru na ochranu nehmotného kultúrneho dedičstva a konferenciách „**Byť tým iným**“: **Formovanie podôb štátu, verejných inštitúcií a politiky po roku 1989** a **Slovenská republika a Slováci žijúci v zahraničí 2022**.

V mene redakcie ďakujeme všetkým autorkám a autorom za inšpiratívne príspevky, ktoré nepochybne prispievajú k skvalitňovaniu obsahu časopisu **Etnologické rozpravy**. Prajeme podnetné čítanie.

Michal Uhrin

Vydanie tohto čísla časopisu bolo podporené projektom VEGA 1/0203/23 Morálne hodnotenia národných, etnických a náboženských skupín v situácii ohrozenia.

EDITORIAL

Migration

Migration has always been an essential part of the human experience. Migration is driven by many factors, some related to seeking better life opportunities, and others force people to flee from unfavourable conditions and dangers. Movements from one place to another result in different experiences for migrants, their families, and the people who face new arrivals. The impacts of migration today are truly global, and research on migration, both its causes and consequences, is a key area of inquiry in various social science and humanities disciplines.

The first issue of *Ethnological Debates* in 2023 reflects on several socio-cultural, historical, economic, and linguistic aspects of migration. The current issue contains two texts in the section *Articles* and two texts in the section *Research Report*. The introductory study by Ján Botík deals with the picture of the identity of Slovak minorities in the countries of Central and South-Eastern Europe. The author analyses selected historical and ethnographic aspects related to theoretical and methodological issues in an erudite manner. The study presents a scholarly introduction to the study of migration. The topic of language and linguistic identity goes hand in hand with migration. The author of the second text, Andrea Molnárová, drew attention to the specific features of the German dialect of the region of Hauerland (Slovakia), its current state and perspectives. The author describes and characterizes the dialect of the northern part of Hauerland from the phonetic and phonological point of view of the segmental phenomena of vocalism and consonantism.

The first material study by Ines Hercán touches upon the economic aspects of migration. The author presents the results of qualitative ethnographic research focused on the economic aspects of the migration of Serbian inhabitants to Slovakia. The text aims to provide insight into the “driving forces” behind the migration of the Serbian population and to explain their motivations in choosing Slovakia as a destination country for their migration. In the second material study, Maria Kazmyrchuk reflects on important and current issues and implications arising from the war in Ukraine. The article aims to provide an overview of the primary data collected from the December 2022 to January 2023 survey and to identify the types of barriers that hinder intercultural communication and social adaptation of Ukrainian refugees.

In the thematic issue dedicated to migration, we also present an essay by the author Dominika Lešková, in which she discusses the inconsistent terminology related to the post-war displacement of the German population from Czechoslovakia and an interview with Martina Wilsch focuses on the phenomenon of Slovak caregivers abroad. Martina Wilsch works at the Institute of Ethnology and Social Anthropology, Slovak Academy of Sciences, v. v. i. in Bratislava and she focuses on topics related to migration, gender equality, integration, and transnational care practices.

The presented issue of the journal is concluded by the sections **Reviews** and **News**. In the current issue, we present reviews of the books **Traditional Musical Instruments: Sharing Experiences from the Field** (2021) and **Girls, Women in Slovakia and Hungary (1955-1989). Through the Eyes of Two Ethnologists** (2022). The section Reviews concludes with reviews of the exhibitions **Traditional Culture in Moravia in the Mirror of Time** (2022) and **Exhibition of Slovak Folk Art** (1948). In the **News** section, the reader will find information on the activities of the Ethnographic Society of Slovakia in relation to the Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage and the conferences **Being the Other: Shaping the Forms of the State, Public Institutions and Politics after 1989** and **Slovak Republic and Slovaks Living Abroad 2022**.

On behalf of the editors of the journal, we would like to thank all the authors for their inspirational contributions, which will undoubtedly contribute to the improvement of the content of the journal **Ethnological Debates**. We wish the readers a stimulating and enjoyable experience in reading the journal.

Michal Uhrin

The publication of this issue of the journal was supported by the project VEGA 1/0203/23 Moral Assessments of National, Ethnic and Religious Groups in Situations of Threat.

K obrazu svojbytnosti slovenských minorít v krajinách strednej a juhovýchodnej Európy

Towards the image of the Slovak minorities specificity in the Central and South-Eastern Europe countries

DOI: 10.31577/EtnoRozpra.2023.30.1.01

Ján Botík

Abstract

The phenomenon of migration is a universal and historically longstanding. A wide range of research approaches have been applied to its study. In this paper, the issue of migration and minority studies is reflected from the positions of interdisciplinary discourse following the research results on Slovak minorities in the Central and South-Eastern Europe countries. During the 18th and 19th century colonists of various nationalities settled on the Danubian-Pannonian plain. Slovak emigrants were also represented among them, grouped in two dozen linguistic islands or ethnic enclaves. After the dissolution of Austria-Hungary (1918), in the successor states of Hungary, Romania, and Yugoslavia, the ethnic inhabitants were granted the status of national minorities. Various theoretical and conceptual approaches have been applied in the study of these Slovak minorities. Of these, the most progressive have proved to be concepts that have considered the processuality in the ethno-cultural development of enclaves or minorities. That is, concepts in which the focus was on the implications of the operation effects of continuous and discontinuous trends in the form of persistence and change, tradition and innovation, acceptance and rejection, resistance and confluence of minority members incorporated into other ethnic groups.

Keywords

migration, minority, processuality, continuity, discontinuity, specificity, syncretism

Kľúčové slová

migrácia, minorita, procesualnosť, kontinuita, diskontinuita, svojbytnosť, synkretizmus

Kontakt / Contact

prof. PhDr. Ján Botík, DrSc., emeritný profesor, Slovenská republika

e-mail: janobotik@gmail.com

Ako citovať / How to cite

Botík, J. (2023). K obrazu svojbytnosti slovenských minorít v krajinách strednej a juhovýchodnej Európy. *Etnologické rozpravy*, 30(1), 8-22. <https://doi.org/10.31577/Etno-Rozpra.2023.30.1.01>

Fenomén migrácie je natoľko univerzálny a historicky dávny jav, že pri jeho skúmaní sa uplatnila široká škála poznávacích prístupov, charakteristík a definícií. V najvšeobecnejšej rovine sa poukázalo, že homo migrans má spoločné dejiny s homo sapiens, a že migrácie sú pohybom za lepším životom. Zdôrazňoval sa existenčný, čiže ekonomický zreteľ. Oddávna sa migrácia posudzovala aj vo vzťahu k rodisku, domovu a domovine. V takýchto charakteristikách býva obsiahnutý silný emocionálny náboj. Zastúpený je aj v poézii Milana Rúfusa:

Mať kdesi korene // teda byť niečí // Patriť // Tak osudovo, neodvolateľne // že odchod by znamenal smrť (Rúfus, 1978: 154).

Lenže demografi už dávnejšie vyčíslili, že približne jedna tretina Slovákov z územia dnešného Slovenska emigrovala. Tým sa Slovensko zaradilo medzi európske krajiny s vysokým podielom zahraničnej migrácie. Medzinárodná organizácia pre migráciu (IOM) ju zadefinovala ako „pohyb osoby alebo skupiny osôb z jednej geografickej jednotky do druhej cez administratívnu alebo politickú hranicu s cieľom usadiť sa definitívne alebo prechodne na mieste inom, ako je miesto pôvodu osoby“ (Chorvát, 2009: 21).

Pre doterajšiu masovú zahraničnú migráciu Slovákov boli vymedzené dve hlavné obdobia a dva základné prúdy geografického smerovania vysťahovalcov. Staršia vlna spadá do obdobia 18. – 19. storočia a uskutočnila sa v rámci vtedajšieho Uhorska. Novšia, z rozhrania 19. a 20. storočia, smerovala do rozvinutých priemyselných krajín Európy a zámožia. Vo svojom príspevku upriamujem pozornosť na migračné pohyby, ktoré smerovali z územia Slovenska do podunajsko-panónskej nížiny, ktorej centrálna časť je v maďarčine nazvaná *Alföld*, čo v preklade znamená *Dolná zem*. Rozkladá sa na rozhraní terajšieho Maďarska, Rumunska, Srbska a Chorvátska. Podľa tohto geografického útvaru sa pre tu usadených Slovákov ustálil názov *dolnozemskí Slováci* (Sirácky, 1975: 173). Zámerom tohto príspevku je rezumovať, čo sa v doterajších migračných a minoritných štúdiách pod pojmom dolnozemskí Slováci rozumie. A zároveň aj zhrnúť, vďaka ktorým teoretickým a konceptuálnym prístupom boli poznatky o slovenských menšinách v krajinách strednej a juhovýchodnej Európy docielené. Ich súčasný stav je výsledkom záujmu viacerých spoločenskovedných disciplín. Pri ich charakteristike budem zohľadňovať hlavne zretele etnológov, ktorí koncentrovali svoje bádateľské záujmy predovšetkým na charakteristiku dôsledkov vysťahovalectva. Čiže na to, ako migračné pohyby vplývali na kultúrne zme-

ny a na identitu migrantov. Skúmanie týchto otázok a procesov sa, pravdaže, nemôže zaoberať ani bez zohľadnenia poznatkov, ktoré o dolnozemskej Slovácku zhromaždili historici, demografi, jazykovedci a bádatelia ďalších vedných odborov.

Ku sťahovaniu Slovákov zo severných do južných oblastí Uhorska došlo po porážke vojsk Osmanskej ríše pri Viedni (1683) a po ich vytlačení z Habsburskej monarchie (1699 – 1718). Vďaka tomu mohol byť odštartovaný grandiózny projekt kolonizácie oslobodených, avšak značne vyludnených a hospodársky utlmených oblastí podunajsko-panónskej nížiny. Medzi populačne preriedené obyvateľstvo starousadlých Maďarov, Rumunov, Srbov a Chorvátov smerovali prúdy kolonistov rôznych národností. Medzi nimi aj približne 40 tisíc slovenských rodín a spolu asi 200 tisíc osôb (Gavrilović, 1997: 195; Sirácky, 1966: 9). V priebehu 18. – 19. storočia sa slovenskí migranti zoskupili do dvoch desiatok viac alebo menej rozsiahlych slovenských ostrovov. Najväčšiu sídelnú kompaktnosť a najvyššiu početnosť dosiahli slovenskí kolonisti v békeško-čanádskej oblasti (83 tisíc) a v srbskej Vojvodine (54 tisíc), čo spolu predstavuje 140 tisíc osôb (Botík, 2019: 11).

Obr. 1.
Kolonizačné prúdy dolnozemskej Slovácky (Botík, 2016: 29).

Vysťahovalectvo značnej časti Slovákov zo severných do južných častí Uhorska spôsobilo, že nastalo faktické rozdelenie spoločenstva Slovákov na dve časti. Kým jedna časť zostala na historickom etnickom území Slovenska, tá oddelená a menšia časť sa zoskupila na území Dolnej zeme. Títo kolonisti vytvárali na feudálnych panstvách spravidla viactisícové slovenské komunity, ktoré v rámci vtedajších komitátov či župných útvarov prerastali do rozsiahlejších enklávno-diasporálnych spoločenstiev. Pod pojmi enkláva a diaspora sa chápe fakt exteritoriálneho odlúčenia časti príslušníkov od svojho materského, či už etnického alebo konfesijného spoločenstva, a zároveň aj fakt jeho obklopenia iným, spravidla cudzorodým etnickým či náboženským spoločenstvom. Enkláva a diaspora sa navzájom odlišujú tým, že pre enklávu je príznačná vyššia miera kompaktnosti a pre diasporu zasa vyššia miera rozptýlu sídelnej konfigurácie ich príslušníkov. Príslušníci enklávy a diaspory si uchovávajú vedomie o svojom pôvode, pridržujú sa svojho materinského jazyka, zdedenej kultúrnej výbavy aj skupinového názvu/etnonymu. Príslušníci slovenských enkláv na Dolnej zemi boli spravidla aj príslušníkmi rovnakého vierovyznania. Približne 80 – 90 % slovenských kolonistov na Dolnej zemi prináležalo k evanjelicko-luteránskej viere (Divičanová, 1996: 9; Sklabinská, Mosnáková, 2013: 8). Zachovanie viery bolo v období protireformačných a rekatolizačných tlakov v Uhorsku aj jednou z hlavných príčin sťahovania Slovákov na Dolnú zem. Keďže sa ich etnická a konfesijná identita prekrývali, možno ich posudzovať a interpretovať ako etnokonfesijné jednotky. Vo vzťahu k obklopujúcej spoločnosti sa príslušníci enkláv či diaspor necítili byť plne akceptovaní, s čím sa spája viac alebo menej ostrá hranica *My a Oni*. Charakterizuje ich vytváranie obranných mechanizmov proti splynutiu s obklopujúcou spoločnosťou. Popri uchovávaní vlastného jazyka a náboženstva patrí k nim aj princíp skupinovej endogamie, čiže sociálna norma výberu manželského partnera iba spomedzi príslušníkov vlastnej skupiny. To však nevylučuje, že zároveň dochádza ku vzájomným kontaktom s *tými druhými*, taktiež aj ku vzájomnej komunikácii, ako aj k jazykovému a kultúrnemu ovplyvňovaniu. Enklávu či diasporu môže predstavovať buď jedna, spravidla početnejšia lokálna komunita, alebo aj desiatky takýchto komunít, ktoré vytvárajú určitý teritoriálny a skupinový celok. Príkladom je enkláva vojvodinských Slovákov (Botík, 1973: 495-509; Myjavcová, 2001: 5; Sklabinská, Mosnáková, 2013: 8; Uherek, Beranská, 2011: 12).

Pri skúmaní dôsledkov vysťahovalectva Slovákov na Dolnú zem kľúčovou konceptuálnou otázkou bolo, aké sociálne jednotky by sa mali stať deskriptívnou a interpretačnou kategóriou poznávacích či bádateľských záujmov o dolnozemských Slovákoch. Ukázalo sa, že už počiatočné publikácie boli rámcované obrazom jednej lokality, resp. obrazom dedinskej pospolitosti. Nakoľko kolonizačné obce na Dolnej zemi sa najčastejšie zaľudňovali ako viacetnické a viackonfesijné lokality, predmetom záujmu o dolnozemských Slovákoch spravidla nebola celá dedinská pospolitosť, ale len jej časť, čiže slovenská komunita. Napríklad Poľný Berinčok (Skolka, 1988), Nadlak (Zajac, Haan, 1853), Sarvaš (Žilinský, 1872). Bolo to dané tým, že etnická či konfesijná komunita bola takým sociálnym útvarom, v ktorom jej príslušníci pociťovali skupinovú solidaritu, vytváralo sa u nich vedomie spolupatričnosti a nadobúdala sa skupinová identita. Vysvetľuje sa to tým, že človek je svojou podstatou nielen spoločenskú, ale aj komunitnú bytosť. Ľudské bytie je komunitné bytie. Potreba komunity korešponduje s potrebou zakotvenosti, zakorenenosti, s potrebou niekam patriť, mať svoje blízke prostredie, svoj svet, a najmä svojich ľudí ako svoju oporu (Višňovský, 2007: 45-46).

Je obdivuhodné, s akou jasnozrivosťou pochopil békeščabiansky kňaz úlohu dedinskej pospolitosti resp. lokálnej komunity v živote slovenských kolonistov, keď napísal, že „prvá starosť novej osady bola usporiadať sa ako cirkev“ (Haan, 1866: 14). Čo to však znamenalo usporiadať sa ako cirkev? Pripomeňme si teda, že s príchodom slovenských, ako aj nemeckých kolonistov evanjelického vierovyznania sa aj na Dolnej zemi udomáčňoval luteranizmus, s ktorým sa do ich života uvádzal samosprávny orgán s názvom *cirkevný zbor*. Úlohou jeho predstavenstva pozostávajúceho z kňaza, učiteľa a spomedzi cirkevníkov vyvolených presbyterov, bolo vytvoriť náboženským a cirkevným potrebám zodpovedajúcu infraštruktúru – kostol, zvonicu, faru, školu, cintorín. Týmito objektmi sa kolonisti zakoreňovali, vrastali do novoosídleného prostredia. Tieto spoločne vybudované objekty pre vlastné kultové a vzdelávacie potreby zjednocovali cirkevníkov a utvrdzovali ich duchovnú a komunitnú spolupatričnosť. Navyše, posilňovali citové väzby prisťahovalcov ku kolonizovanému územiu a legitimizovali ich nárok na novoosvojenú domovinu.

S cirkevnými zbormi kolonizačných osád súviseli aj ďalšie aktivity. Hneď po ich zriadení kňazi zakladali matriky narodených, sobášených a zosnulých, zostavovali súpisy rodín so záznamami o ich pôvode, písali kroniky, v ktorých zaznamenávali pozoruhodnosti nielen z cirkevného, ale aj pospolitého života. Týmito písomnosťami sa v novoutváraných slovenských komunitách kládli základné kamene historickej pamäti kolonistov, ako aj ich komunitného sebaobrazu a skupinovej identity.

Bádateľom neuniklo, že slovenské komunity na Dolnej zemi sa utvárali z príslušníkov rôznorodého a značne pestrého pôvodu. János Manga v monografii o obci Veňarec uvádza, že v roku 1711 sa tam prisťahovali Slováci z Hontianskej (Cerovo, Badín), Novohradskej (Nedelište), Zvolenskej (Poniky) a Gemerskej (Tisovec) stolice (Manga, 1978: 8). Andrej Mráz o obci Kysáč vo Vojvodine uvádza, že v roku 1789 mala 1322 slovenských obyvateľov poschádzaných z 55 obcí Novohradu, Hontu, Liptova, Turca, Nitrianskej, Zvolenskej, Peštianskej a Békešskej stolice (Mráz, 1948: 31). Príkladom azda najrôznorodejšieho zloženia slovenských kolonistov na Dolnej zemi je Békešská Čaba. Zo súpisu jej obyvateľstva je zrejmé, že sa tu zoskupili kolonisti z 20 stolíc a zo 120 lokalít (Haan, 1866: 46-55).

Na pestrosť pôvodu slovenských kolonistov v dolnozemských lokalitách poukázali mnohí bádatelia. Lenže ich záujem zotrvával iba na demografickej konkretizácii, odkiaľ jednotlivé rodiny či jednotlivci pochádzali. Konceptuálny prelom pri skúmaní tohto demografického javu vniesol jazykovedec Jozef Štolc, ktorého zaujala nielen samotná pestrosť pôvodu, začal sa zaujímať aj o jazykové a kultúrne dôsledky tejto pestrosti v jednotlivých slovenských komunitách. Bolo mu zrejmé, že v dôsledku naznačenej pestrosti sa v slovenských komunitách ocitli popri sebe viac alebo menej rozdielne slovenské nárečia, ako aj odlišnosti v odeve, stravovacích návykoch, obyčajach, piesňach a rôznych rozmanitostiach v spôsobe života kolonistov. Lenže takýto stav sa nemohol dlho udržať, pretože v tradičnej roľníckej spoločnosti bola dôležitou podmienkou normálneho a bezporuchového fungovania dedinskej pospolitosti či čiastkovej komunity jednota sociálnych noriem. Takže takýto tlak spôsoboval, že v komunitách dolnozemských Slovákov dochádzalo k procesom vyrovnávania rozdielov v nárečí a na jednotlivých úsekoch tradičnej kultúry. Výsledkom takýchto konvergentných procesov bolo formovanie novej nárečovej jednoty a kultúrnej homogenity. A to, čo vzniklo výberom a miešaním zdedenej jazykovej a kultúrnej výbavy, predstavovalo dolnozemské modifikácie slovenských nárečí a jednotlivých zložiek tradičnej kultúry. Ich dolnozemská a lokálna či komunitná jedinečnosť

bola neopakovateľná. Zrodili sa dolnozemské podoby lokálnej identity – *my Čabänia*, *my Nadlačania*, *my Pazovčania*, *my Kovačičania* atď. Na materskom etnickom území sa pre ne nedali nájsť totožné analógie. Boli to vekovo mladšie dolnozemské podoby celonárodného kultúrneho dedičstva Slovákov (Štolc, 1968; 1971; 1975; 1994).

Dosť dlho sa v stredoeurópskych krajinách pri jazykovednom a národopisnom výskume vysťahovalcov uplatňovali koncepty, ktoré posudzovali ich enklávno-diasporálnu situáciu, ako aj jazykový a kultúrny vývin takýchto skupín ako statické javy. Čiže, ako kontinuitné pretrvávajúce archaických a ustrnutých, iba s materským spoločenstvom zviazaných reálií, ktoré si v minoritných podmienkach uchovávali značne zakonzervovanú podobu. Takýmto jazykovým a kultúrnym artefaktom sa pripisoval punc etnickej znakovosti, a tým aj opodstatnenosť interpretovať ich ako doklady skupinovej identity vysťahovalcov. Jedinečnosť takýchto archaizmov bola pre niektorých bádateľov natoľko významná, že ich posudzovali ako doklady pre rekonštrukciu starších vývinových podôb nárečí a tradičnej kultúry materského národa z predmigračného obdobia, ktoré sa v materskom spoločenstve už nezachovali. Príspevok s takýmto konceptuálnym prístupom odznel v roku 1971 na konferencii v Novom Sade, ktorý pod názvom *Tradičná kultúra vojvodinských Slovákov v kontexte slovenskej ľudovej kultúry* predniesla Božena Filová z Národopisného ústavu Slovenskej akadémie vied (Filová, 1973: 23-33). Hneď po skončení uvedenej konferencie vyšiel v novosadskom časopise *Nový život* hodnotiaci článok, v ktorom renomovaný literárny vedec Ján Kmeť takmer celý jeho obsah upriamril na polemiku s príspevkom Boženy Filovej. Dôraz v nej položil na otázku, prečo B. Filová vo svojom príspevku pertraktovala iba najarchaickejšie reálie tradičnej kultúry vojvodinských Slovákov. Takýto zúžený pohľad nechápal preto, lebo do rámca kultúrnej a národnostnej identity vojvodinských Slovákov patria aj tradície ich spolkového života, divadelná, literárna a publicistická tvorba, vydateľské, vedecké a vysokoškolské ustanovizne, pričom ľudové obyčaje, povere, kroje a ďalšie zložky tradičnej kultúry sa ocitli na okraji ich súčasného života. Príslušníci tejto slovenskej enklávy sa už opierajú o modernejšie ukazovatele svojej národnostnej identity (Kmeť, 1971: 291).

Je zrejmé, že Ján Kmeť v tejto polemike zdôraznil, že obraz dolnozemských Slovákov nemožno posudzovať iba so zreteľom na ich kultúrne archaizmy. Zmienku si zasluhuje, že takmer pol storočia pred Jánom Kmeťom sa k takýmto konceptuálnym prístupom vyjadril aj publicista Peter Pavel Dovál z mestečka Nadlak v rumunskom Banáte. Poukázal na to, že vo vývine dolnozemských Slovákov:

ich vysťahovaním nastalo prerušenie historickej kontinuity, odtrhnutie od materského celku, ku ktorému viazali ich tradície. Prerúšením tejto kontinuity stráca sa niť dejín, zmĺka dedičný duch, alternuje sa pôvodný charakter a rodí sa niečo úplne nové a odlišné, čo zodpovedá novým geografickým, sociálnym a etnografickým okolnostiam (Dovál, 1932: 3).

Bádateľské výsledky Jozefa Štolca, ako aj publicistické stanoviská Jána Kmeťa a Petra Pavla Dovála sú pribojným konceptuálnym úsilím, aby sa v migračných a minoritných štúdiách zohľadňovali nielen kontinuitné, ale aj diskontinuitné trendy vo vývine dolnozemských Slovákov. Teda nielen zotrvačnosť archaických a zakonzervovaných reálií v slovenských nárečiach, obyčajach, piesňach, odeve a ďalších artefaktoch tradičnej kultúry, ale aj ich vývinová dynamika a ňou podmienené zmeny. Jozef Štolc, Ján Kmeť

a Peter Pavel Dovál sa svojimi inovatívnymi konceptmi priblížili k tomu, čo v oveľa exaktnejšej podobe vyjadril historik Ľubomír Lipták, že konceptom kontinuity a diskontinuity sa zohľadňuje procesuálnosť prejavovaná vzťahom pretrvávania a zmeny, tradície a inovácie, prijímania a odmietania, odolávania a splývania (Lipták, 2000: 14).

Na doterajšom, už tri storočia trvajúcim minoritnom vývine dolnozemských Slovákov, je fascinujúca ich jazyková a kultúrna vitalita. Básnik Ondrej Štefanko o Slovákoch v jeho rodnom Nadlaku prehlásil: „*Trváme ako na cestách prach!*“ (Štefanko, 1980: 60). Vyjadril sa k tomu aj Milan Rúfus, ktorý po stretnutí so skupinou vojvodinských Selenčanov na jadranskom pobreží napísal:

Bol by som prisahal, že tá reč vychádza z úst mojej starej matere alebo samotného Pavla Dobšinského. Vzušuje ma predstava, že stovky kilometrov ďaleko od zemepisného územia Slovenska už vyše dvoch storočí trvá slovenská dedina. Slovenská od počiatku doteraz. A to, že vy už vyše dvoch storočí existujete a ste takí, akí ste, naplňuje i nás doma akousi trochou istoty, že nie sme takí pominutelní (Rúfus, 1998: 804).

Novšie výskumy sa dopracovali aj k odpovediam, že dlhodobé pretrvávajúce zdedenej jazykovej a kultúrnej výbavy, ako aj jej modifikácia a rozvíjanie do dolnozemskej kolektívnej svojbytnosti, sú výsledkom dominancie kontinuitných trendov v ich enklávnom a minoritnom vývine. Podieľali sa na tom viaceré faktory. Jedným z nich bolo u dolnozemských Slovákov prevládajúce evanjelické vierovyznanie, ktorého výsadou bolo, že v luteránskych kostoloch a školách sa kázalo, vyučovalo a spievalo vo vlastnom a všetkým zrozumiteľnom jazyku. Hoci týmto jazykom bola biblická čeština, v dolnozemských komunitách prešla výrazným slovákizačným procesom. Hlavne v obradových rečiach a písomnostiach sedliackej elity. Ďalším faktorom enklávnej dlhovekosti dolnozemských Slovákov bola vysoká miera ich sídelnej kompaktnosti a veľkej komunitnej ľudnatosti. Vďaka tomu sa až do polovice 20. storočia mohol uplatňovať princíp výberu manželských partnerov iba z vlastných slovensko-luteránskych skupín. A to zabezpečovalo nielen etnokonfesionálnu reprodukciu slovenských komunít, ale aj reprodukciu ich jazykovej a kultúrnej svojbytnosti.

Významným faktorom dlhovekého pretrvávania slovenskosti na Dolnej zemi bola sedliackosť slovenských kolonistov. Bola to predovšetkým vysoká miera sebastačnosti roľníckych rodín, ktoré takmer všetko, čo potrebovali, aj produkovali. A takmer všetko, čo vyrobili, aj spotrebovali. S tým súviselo, že všetci príslušníci roľníckych rodín sa existenčne uplatňovali na vlastnom rodinnom hospodárstve. To spôsobovalo, že roľnícke rodiny sa vyznačovali nielen hospodárskou, ale aj veľkou sociálnou uzavretosťou. Takže jazyková, náboženská a kultúrna výbava, ktorú si kolonisti priniesli so sebou zo svojich rodných krajov Slovenska, mohla aj v novej domovine naplňovať ich kontinuitné skupinové a sociokultúrne jestvovanie (Botík, 2019: 19-20).

Na sklonku 19. storočia v békešsko-čanádskej a aradsko-banátskej oblasti, ako aj v priľahlej srbskej Vojvodine žilo približne 150 tisíc slovenských kolonistov (Kmeť, 2004: 61; Sirácky, 1975: 9). Takýto robustný enklávno-diasporálny slovenský ostrov, ako aj dlhodobá odlúčenosť od materského spoločenstva, vyúsťovali do skupinového sebauvedomenia v podobe subetnického teritoriálneho útvaru – *Dolnozemské Slovensko* (Kmeť, 2012:

224). K takémuto upevňovaniu dolnozemskej identifikácie slovenských kolonistov na podunajsko-panónskej nížine významne prispieval časopis Dolnozemský Slovák, ktorý v rokoch 1902 – 1920 vychádzal v Novom Sade (Sirácky, 1980: 127). Vydavatelia tohto časopisu posudzovali slovenské ostrovy na Dolnej zemi ako jednotný celok s totožnými historickými osudmi a spoločnými kultúrnymi tradíciami. Ich snahou bolo politicky zjednocovať dolnozemských Slovákov, aby mohli účinnejšie odolávať maďarizačným tlakom (Štefanko, 2005: 7).

Už od usadenia sa slovenských kolonistov na Dolnej zemi začali v ich živote pôsobiť aj procesy diskontinuitných trendov. K radikálnym inováciám dochádzalo už v dôsledku zmeny prírodného prostredia. Slovenskí kolonisti, ktorí prichádzali z karpatských regiónov, kde dominantným stavebným materiálom ich obydľí bolo drevo, sa na podunajsko-panónskej nížine ocitli v zóne panónskeho domu, ktorého technologickým a typologickým základom bola hlina (Botík, 2014: 11). Do agrikultúry slovenských kolonistov prinieslo výrazné inovácie pestovanie poľnohospodárskych plodín – kukurica, cirok, tabak, chmeľ, rajčiny, paprika, melóny, ktoré v ich niekdajších rodných krajoch nepoznali. Vniesli do ich života nielen nové pestovateľské praktiky, ale aj širokú škálu ich využitia. Hlavne v chove hospodárskych zvierat a v rozšírení sortimentu tradičnej stravy. Najmä pestovanie kukurice prispelo k hospodárskemu povzneseniu a kultúrnemu ozvláštneniu dolnozemských Slovákov (Kišgeci, 1990: 8-15).

Ku konceptom procesualnosti a k zohľadneniu diskontinuitných trendov prispela výstižnou charakteristikou vojvodinská jazykovedkyňa Mária Myjavcová, keď si položila otázku:

Je stav našej slovenčiny aj obrazom našej slovenskosti? Fakt je, že sa aj po tom našom viac ako dvestopäťdesiat ročnom trvaní v inojazykovom obklúčení a bez priamych kontaktov s materským národným spoločenstvom ešte vždy cítime Slovákmí. A náš relatívne rozvinutý a aj napriek občasným brzdiacim silám rozvíjajúci sa národnokultúrny život je predsa len akou takou zárukou, že Slovákmí zostaneme aj naďalej. Pravdaže Slovákmí všelijako vrastenými do svojho inonárodného prostredia, lebo veď nežijeme tu ako dáke konzervované uzavreté spoločenstvo ľudí, ale práve v symbióze so svojím okolím. Však inak to ani nemôže byť (Myjavcová, 2006: 169).

Hlavným atribútom identifikácie enklávnych a komunitných spoločenstiev na Dolnej zemi je ich materinský jazyk. Jazykovedcom vďačíme za to, že objasnili, ako jazyk naplňoval jednak vnútrogrupinové funkcie, ako aj jeho funkcie smerom ku komunikačným vzťahom s inojazyčným okolím. Zakrátko po usadení sa u kolonistov začal rozvíjať slovensko-maďarský, slovensko-rumunský a slovensko-srbský bilingvismus. Dost' dlho sa udržiaval iba individuálne osvojovaný bilingvismus, a to hlavne u mužov. K hromadnému bilingvizmu, keď nielen muži, ale aj ženy a všetky vekové a sociálne kategórie kolonistov boli dvojjazyčné, k tomu sa príslušníci slovenských komunit dopracovali až v priebehu 20. storočia, zväčša až v jeho druhej polovici. No už od usadenia sa kolonistov na Dolnej zemi sa bilingvismus stával významným faktorom diskontinuitných trendov vo vývine jazyka dolnozemských Slovákov, napríklad v podobe jazykových a kultúrnych výpožičiek z obklopujúceho prostredia. S bilingvizmom sa okrem toho začala postupne rozrušovať sociálna norma skupinovej endogamie, čo uvoľňovalo priestor pre uzatváranie manžel-

ských zväzkov aj s inoetnickými a inonáboženskými partnermi. A tým sa v rodinách slovenských kolonistov pootvorili dvere nielen k jazykovej, ale aj ku kultúrnej, náboženskej aj etnickej dvojdomosti (Myjavcová, 2015: 8-21).

V politickom vývine dolnozemských Slovákov sa významným historickým medzníkom a zároveň aj ťažiskovým faktorom ich minoritného jestvovania stal rozpad Rakúsko-Uhorska (1918) a následný vznik nástupníckych štátov. V dôsledku týchto udalostí sa dovtedajší enklávno-diasporálny celok dolnozemských Slovákov rozpadol, pretože bol po častiach začlenený do troch novoutvorených štátov – Maďarska, Rumunska a Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov (od roku 1929 Juhoslávia). S touto zmenou súvisela ďalšia inovácia, pretože Versaillská zmluva z roku 1919 zaviazala novoutvorené nástupnícke štáty poskytnúť pričleneným inoetnickým obyvateľom právnu ochranu pri používaní materinského jazyka, ako aj pri zriaďovaní minoritných inštitúcií na etnickom základe (Trütschler, 2010: 66). So získaním statusu národnostných menšín vznikli pre príslušníkov slovenských minorít aj nové skupinové názvy, v ktorých bola zohľadnená ich nová domovská krajina a nová štátna príslušnosť – *maďarskí Slováci*, *rumunskí Slováci* a *juhoslovanskí Slováci*.

S rozpadom Rakúsko-Uhorska súvisel aj vznik Československej republiky (1918). Tento sebaurčovací akt sa stal epochálnym historickým medzníkom nielen pre štátotvorné národy Čechov a Slovákov, ale aj pre tých Čechov a Slovákov, ktorí sa svojím emigračným rozhodnutím ocitli v cudzorodom, spravidla aj inoetnickom prostredí. Príslušníci týchto českých a slovenských minorít vznikom Československej republiky nadobudli medzinárodne uznanú materskú krajinu. A tá po jej ustanovení zadefinovala svoj vzťah aj k týmto vysťahovalcom.

Keďže Československá republika vznikla ako národný štát Čechov a Slovákov, jej predstavitelia to pochopili tak, že národný štát má legitímne právo vstupovať aj do exteritoriálneho jestvovania svojich národných príslušníkov. Hlavným argumentom bolo, že „dnes sa nemôžeme pokojne prizerať tomu, ako sa nám za hranicami nášho štátu odcudzuje pätina národa“ (Klíma, 1931: 11). A z toho bol odvodený vysoký stupeň politickej vôle pre vtedajšiu vysťahovaleckú a krajanskú politiku. Jej strategickým cieľom bola povinnosť národného štátu zabrániť odchodu vysťahovalcov a postarať sa aj o to, aby tí, čo odišli, sa mohli aj vrátiť. Odštartoval program starostlivosti o zahraničných Čechov a Slovákov. S týmto zámerom bol už v roku 1920 v rámci Československej národnej rady vytvorený Odbor pre československé zahraničie. Takmer súbežne sa na úlohách vysťahovaleckej politiky a starostlivosti o zahraničných Slovákov začali na Slovensku podieľať obnovená Matica slovenská (1919) a novozaložená Slovenská liga (1920). V roku 1928 bol zriadený Československý ústav zahraničný, ktorý sa stal koordinačným orgánom starostlivosti o zahraničných Čechov a Slovákov. V jeho stanovách je dôraz položený na také pôsobenie, aby sa u vysťahovalcov upevňovalo národné a vlastenecké povedomie, aby sa kompletizovala databáza o počte zahraničných Čechov a Slovákov v ich nových domovských krajinách, a aby sa začalo s výskumom dejín a dôsledkov v živote vysťahovalcov (Brouček, 1985: 105; Letz, 2000: 109).

Zaiste nebolo náhodné, že s prvými výsledkami bádateľskej činnosti sa prezentovali demografi. Už v roku 1931 bola v piatom zväzku Československej vlastivedy uverejnená súhrnná štúdia o počte zahraničných Čechov a Slovákov v celosvetových reláciách

(Auerhan, 1931: 97-105). Pri zvažovaní komu poskytnúť starostlivosť bolo smerodajným kritériom to, či je tá-ktorá vetva ešte zelenou, alebo už len suchou ratoľstou. Či ešte má, alebo už nemá predpoklady na návrat do vlasti predkov. Alebo či je spôsobilá prijať „novú miazgu do odlomenej haluze, aby vypučala a rozkvitla aj na cudzom poli“ (Košťal, 1992: 13). Dlhodobým programom vysťahovaleckej a krajanskej politiky Československa bolo podporovať prejavy a aktivity národnokultúrneho života vysťahovalcov. Práve preto sa hlavný dôraz kládol na podporu národnostného školstva, ktoré bolo považované za najúčinnější prostriedok udržania jazykovej, kultúrnej a národnostnej kontinuity vysťahovalcov.

Rozpad Rakúsko-Uhorska, vznik nástupníckych štátov na troskách tejto monarchie a ustanovenie statusu národnostných menšín predstavujú v etnokultúrnom vývine dolnozemských Slovákov významný medzník. Nebyť týchto epochálnych historických udalostí slovenskí kolonisti by sa na Dolnej zemi nezbavili svojvôle vládnuceho maďarského národa. A nemohli by si uplatňovať práva, ktoré im umožňoval status národnostných menšín. Pri budovaní inštitucionálnych základov minoritného života si nepochybne najaktívnejšie počínali predstavitelia slovenskej menšiny v Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov a v neskoršej Juhoslávii.

Už v roku 1919 vzniká v Petrovci Slovenské gymnázium ako aj Kníhtlačiareň- účastinárska spoločnosť, v ktorej sa tlačia slovenské učebnice, knihy a časopisy. V tom istom roku sa prvýkrát konajú Slovenské národné slávnosti, na ktorých Slováci prezentujú svoju kultúru. Vznikajú ďalšie spolky a divadelné skupiny. V roku 1920 v Petrovci začínajú vychádzať noviny Národná jednota, tiež aj početné časopisy literárneho, kultúrneho a humoristického zamerania (Snahy, Svit, Frčka, Hévis a iné). V roku 1921 sa osamostatňuje Slovenská evanjelická a.v. cirkev v Juhoslávii a v roku 1932 vzniká Matica slovenská v Juhoslávii ako kultúrna a ľudovýchovná ustanovizeň (Sklabinská, Mosnáková, 2013: 10).

Možnosti uplatňovania menšinových práv neboli všade také priaznivé ako u Slovákov v srbskej Vojvodine. Najnovším svedectvom o tom je nedávno vydaná monografia Békešskej Čaby. Ako hovorí Lenovský, existovali tam:

Relevantné dôvody transformácie ich minoritného statusu na majoritný so všetkým, čo s tým súvisí (od pomadžarčenia si priezviska, cez používanie maďarských krstných mien pre svojich potomkov, výmenu materinského jazyka, používanie výhradne majoritného jazyka v prostredí primárnych skupín a pod.). Eliminácia príležitostí používania slovenského jazyka pod vplyvom jeho negatívneho heteroobrazu v majoritnej spoločnosti vyústila do jeho nahrádzania maďarčinou nielen v inštitucionálnej sfére (spoločenského, verejného, cirkevného, politického, profesijného života a vzdelávania), ale aj v komunitnom a rodinnom živote (Lenovský, 2018: 268-269).

K súčasnému stavu slovenskej menšiny v Maďarsku sa vyjadril aj básnik Juraj Dolnozemský zo Slovenského Komlóša: „Cítíme, že z mála nás je denne menej. Vytratili sa slovenské slová z našej dediny. Odišli ohrdnuté – preč!“ (Dolnozemský, 1994: 77).

V naznačených súvislostiach je pozoruhodná myšlienka demografa Jána Svetoňa, ktorý konštatoval, že:

i tam, kde sa Slováci v zahraničí novému okoliu prispôsobili, kde sa asimilovali, i tam je ich hmotná a duševná kultúra iná ako okolitého obyvateľstva. A to iné je pravdepodobne jadrom toho, čo nás robí Slovákmi. Poznať ho je úloha, na ktorú z vlastného záujmu zabúdať nesmieme (Svetoň, 1943: 8).

Neprehliadnuteľným poznatkom migračných a minoritných štúdií je zistenie, že jednotlivé komunity dolnozemsých Slovákov sa vyznačujú vysokou mierou skupinovej diverzity. Postrehol ju už Félix Kutlík, keď o Slovákoch v Báčke a Srieme napísal, že „po nosive sa všetci delia medzi sebou a po rúchu ich možno poznať, ktorý je z ktorej dediny“ (Kutlík, 1888: 25). Vzťahuje sa to nielen na odev, pretože už bolo vyslovené aj zovšeobecnenie, že kultúra tradičnej agrárnej spoločnosti bola kultúrou lokálnou (Burke, 2005: 72). Diverzitu, čiže jedinečnosť a neopakovateľnosť sociokultúrneho habitu jednotlivých komunít dolnozemsých Slovákov kulturológ Ladislav Lenovský charakterizoval v tom zmysle, že je „výsledkom svojbytnosti a endogénneho vývoja jednotlivých spoločenstiev, aj následných, navzájom odlišných vývojových línií, vyvolaných rozdielnymi geografickými, ekonomickými, etno-konfesionálnymi, kultúrnymi a politickými parametrami prostredia“ (Lenovský, 2018: 262).

Z uvedenej charakteristiky diverzity slovenských dolnozemsých komunít si pozornosť zasluhuje pojem *svojbytnosť*, ktorý je, či už v takejto, alebo v rôzne modifikovanej podobe, zastúpený aj v prácach ďalších bádateľov. Jazykovedec Jozef Štolc o Slovákoch v Juho-slovácku napísal, že si „boli vždy vedomí svojej *samobytnosti*, pridržovali sa jej a veľmi si vážili svoje národné tradície. Vážia si aj svoj jazyk, ktorý po 200 ročnom žití v dnešnej ich vlasti nadobudol niektoré *svojské* črty“ (Štolc, 1968: 12). Mária Myjavcová v nadväznosti na túto charakteristiku Jozefa Štolca k nej pridala ďalšie zretele: „Práve toto stáročné trvanie slovenčiny na území dnešnej Vojvodiny sa v našincovi kumulovalo, ak už nie ako dáka národná hrdosť, tak aspoň ako vedomie *svojbytnosti*, tak vo vzťahu k inojazyčnému okoliu, ako aj k národnému jadru“ (Myjavcová, 2001: 9).

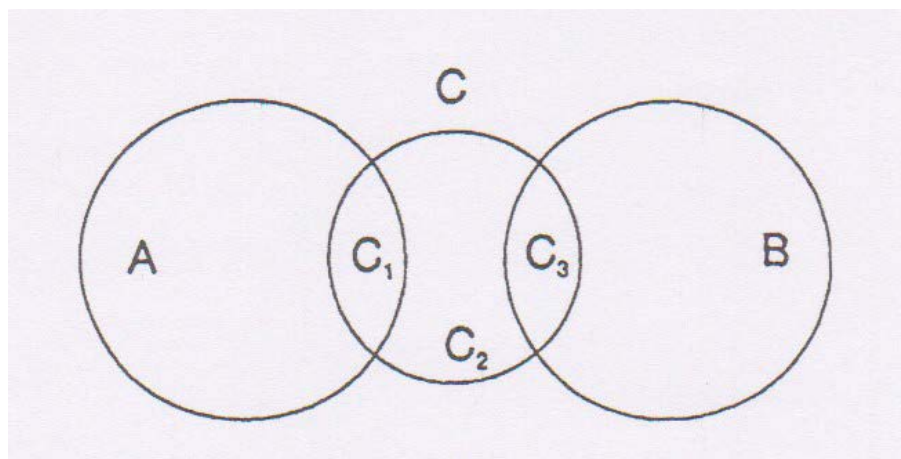
K problematike diverzity a svojbytnosti dolnozemsých Slovákov sa vyjadril aj etnológ Ondrej Krupa, ktorý sa podujal zmapovať obyčaje a poverby v obci Veľký Bánhedeš v Békeško-čanádskej oblasti. Výsledkom jeho výskumov bolo zistenie, že väčšina tamojších obyvateľov a poverby zodpovedajúce ekvivalenty aj na strednom Slovensku, odkiaľ väčšina bánhedešských Slovákov pochádzala. Bolo to prirodzené, pretože základ kultúrnej výbavy vysťahovalcov musí byť ukotvený v pôvodnej domovine. Bánhedešskí Slováci dlhé roky žili v relatívne uzavretej komunite, takže to boli vhodné podmienky na kontinuitné uchovávanie ich zvykov a poverby. Ako *svojský* sa u nich ukázal spôsob či forma ich praktizovania, na ktorom sa prejavil celý rad odlišných, miestny vývoj odzrkadľujúcich prejavov. Tieto ich lokálne zvláštnosti im vtlačali *svojský* bánhedešský charakter, v ktorom boli obsiahnuté jednak prvky tradícií, ktoré si priniesli so sebou, ako aj prvky tradícií, ktoré sa navrstvili z obklopujúceho maďarského okolia (Krupa, 1982: 16-17).

Z uvedených charakteristík pojmu *svojbytnosť*, ako aj z jeho modifikovaných foriem *svojskosť* a *samobytnosť* je zrejmé, že poslúžili na vyjadrenie toho, čo je v kultúre tej-ktorej slovenskej komunity jedinečné a neopakovateľné, čo sa však obsahovo neprekrýva s tým, čo zodpovedá danostiam v materskej krajine, ani danostiam obklopujúceho inoetnického prostredia. Ako to pregnantne sformuloval poľský etnológ Aleksander Posern-Zieliński, jedinečnosť, čiže *svojbytnosť* kultúry minoritných spoločenstiev spočíva v tom, že má synkretický obsah (Posern-Zieliński, 1982: 41-55).

Synkretizmus kultúry slovenských enkláv či národnostných menšín spočíva v tom, že sú v nej zastúpené reálie trojakej proveniencie:

- kultúry materského spoločenstva
- kultúry obklopujúcej majoritnej spoločnosti
- kultúry vytvorenej príslušníkmi slovenských komunít v podmienkach novej domoviny.

Práve takýto synkretický obsah enklávných či minoritných spoločenstiev viedol bádateľov k tomu, že do ich teoretického rozpracovávania uviedli pojem *etnická subkultúra*. Tá sa chápe ako produkt kultúrnych zmien v určitom časovom rozpätí a vývinovom procese. Model takýchto zmien možno graficky vyjadriť ako tri navzájom sa prekrývajúce kruhy. Prvý z nich reprezentuje kultúru materského spoločenstva (A), druhý kultúru vytvorenú príslušníkmi minority (C) a tretí kultúru obklopujúcej majoritnej spoločnosti (B). Kultúrne zmeny postupujú zhodne s princípmi akulturácie, transformácie a integrácie minority od kultúrnej výbavy, ktorú si migranti odnášali z pôvodnej domoviny (c1) cez subkultúru minority vytvorenú v novoosídlenom prostredí (c2) až ku participácii na kultúre majoritnej spoločnosti (c3) novej domoviny (Botík, 2002: 211; Posern-Zieliński, 1982: 52-53).

Obr. 2.

Graf synkretizmu kultúry migrantov
(Posern-Zieliński, 1982: 53).

Takže čo povedať na záver? Migračné a minoritné štúdiá predstavujú v súčasnosti aj na Slovensku významné vedecké odvetvie. Prezентujú sa ambicióznym potenciálom empirických aj teoretických poznatkov, a to hlavne pri výskume slovenských minorít v krajinách strednej a juhovýchodnej Európy. Vďačíme im za ucelený obraz o príčinách, ako aj o dôsledkoch tohto masového prúdu zahraničnej migrácie Slovákov. Na čiastkovú bilanciu týchto poznatkov upriamil pozornosť aj tento príspevok.

Referencie

- Auerhan, J. (1931). Pokus o demografiu zahraničních Čechů a Slováků. In V. Dědina (Ed.), *Československá vlastivěda* (5. zv., s. 97-105). Praha: Sfinx Bohumil Janda.
- Botík, J. (1973). Enkláva a diaspora ako zvláštne formy spoločenstva ľudí. *Slovenský národopis*, 21(4), 495-509.

- Botík, J. (2002). Synkretizmus v kultúre zahraničných Slovákov. In P. Andruška (Ed.), *Slovenčina a slovenská kultúra v živote zahraničných Slovákov* (s. 210-219). Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa.
- Botík, J. (2014). Hlinené technológie v kolonizačnom prostredí podunajsko-panónskeho priestoru. In R. Malach, M. Válka (Eds.), *Vesnická stavební kultura* (s. 11-21). Brno: Masarykova univerzita.
- Botík, J. (2016). *Slováci vo Vojvodine. Premeny svojbytnosti enklávneho spoločenstva*. Nový Sad: Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov.
- Botík, J. (2019). *Slovenská Dolná zem. Historický a etnokultúrny vývin slovenských minorít v Maďarsku, Rumunsku, Srbsku a Bulharsku*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko.
- Brouček, S. (1985). *Krajané a domov. Nástin dějin Československého ústavu zahraničního*. Praha: Vydal Československý ústav zahraniční.
- Burke, P. (2005). *Lidová kultura v raně novověké Evropě*. Praha: Vydavatelství Argo.
- Divičanová, A. (1996). Vývojové premeny tradičnej kultúry Slovákov v Maďarsku. In M. Benža, A. Divičanová (Ed.), *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku* (s. 7-36). Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku.
- Dolnozemskej, J. (1994). *Ťarcha páperia*. Salgotarián: Vydavateľstvo Mikszáth.
- Dováľ, P. P. (1932, apríl). Účasť nášho pospolitého ľudu v tvorení národnej kultúry. *Slovenský týždenník*, 6.
- Filová, B. (1973). Tradičná kultúra vojvodinských Slovákov v kontexte slovenskej ľudovej kultúry. In D. Dudok (Ed.), *Tradičná kultúra Slovákov vo Vojvodine* (s. 23-31). Nový Sad: Spolok vojvodinských Slovákov.
- Gavrilović, S. (1997). *Kolonizacija na području današnje Vojvodine* [Kolonizácia na území dnešnej Vojvodiny]. Novi Sad: Akademija nauk i umetnosti.
- Haan, L. (1866). *Pamätnosti Békeš – čabánske*. Pešť: Tlačou Horňánskeho a Hummela.
- Chorvát, I. (2009). Imigrácia a etnická diverzita ako možnosť a výzva pre slovenskú spoločnosť. In A. Bitušíková, D. Luther (Ed.), *Kultúrna a sociálna diverzita na Slovensku* (s. 21-29). Banská Bystrica: Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela.
- Kišgeci, J. (Ed.). (1990). *Pol'nohospodárske tradície vojvodinských Slovákov*. Nový Sad: Spolok vojvodinských slovakistov.
- Klíma, S. (1931). *Československá krajská péče*. Praha: Československý ústav zahraniční.
- Kmeť, J. (1971). Tradičná naša kultúra na sympóziu a inde. *Nový život*, 23, 289-294.
- Kmeť, M. (2004). Prejavy slovenskej etnicity a uhorského vlastenectva v regionálnej historiografii dolnozemskej Slovákov z békešsko-čanádskej oblasti. *Acta historica Neosoliensia*, 7, 61-75.
- Kmeť, M. (2012). *Krátke dejiny dolnozemskej Slovákov*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko.
- Košťal, R. (1992). *Slovenskí evanjelici v zahraničí. Duchovná opatera slovenských*

evanjelických vystaňovalcov. Martin: Vydavateľstvo Osveta.

Krupa, O. (1982). Zvyky a povery z Veľkého Bánhedeša. *Národopis Slovákov v Maďarsku*, 4, 11-302.

Kutlík, F. (1888). *Báč – Srijemski Slováci*. Nemecká Palanka: vlastným nákladom.

Lenovský, L. (2018). K niektorým kontextom identity Čabänov. In M. Kmeť, T. Tušková (Ed.), *Kapitoly z minulosti a súčasnosti Slovákov v Békešskej Čabe* (s. 261-279). Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku.

Letz, R. (2000). *Dejiny Slovenskej ligy na Slovensku 1920-1948*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej.

Lipták, Ľ. (2000). Múzeum a súčasné historické povedomie. In G. Podušelová, E. Kurincová (Ed.), *Múzejná dokumentácia a prezentácia dejín Slovenska* (s. 13-21). Bratislava: Slovenské národné múzeum.

Manga, J. (1978). *Z minulosti Veňarcu*. Budapešť: Vydavateľstvo učebníc.

Mráz, A. (1948). *Rozhovory o juhoslovanských Slovákoch*. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda.

Myjavcová, M. (2001). *Slovenčina v jazykovej enkláve*. Báčsky Petrovec: Kultúra.

Myjavcová, M. (2006). *State o našej slovenčine*. Báčsky Petrovec: Kultúra.

Myjavcová, M. (2015). *O slovensko-srbskom bilingvisme vo Vojvodine*. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum.

Posern-Zieliński, A. (1982). *Tradycja a etniczność. Przemiany kultury Polonii amerykańskiej*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź: Wydawnictwo Polskiej akademii nauk.

Rúfus, M. (1978). *Mať kdesi korene. Hora*. Martin: Vydavateľstvo Osveta.

Rúfus, M. (1998). Krajanom zo Selenče. In V. Valentík (Ed.), *Selenča 1758 – 1998* (s. 804-807). Báčsky Petrovec: Kultúra.

Sirácky, J. (1966). *Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.

Sirácky, J. (1975). Dolná zem a Slováci. *Slovenský národopis* 23(2), 173-182.

Sirácky, J. (1980). *Slováci vo svete 1*. Martin: Matica slovenská.

Sklabinská, M., Mosnáková, K. (Eds.). (2013). *Slováci v Srbsku z aspektu kultúry*. Nový Sad: Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov.

Skolka, A. (1988). *Historisch – topographische Beschreibung von Mezőberény in Békescher Comitát* [Historicko-topografické opísanie Poľného Berinčoka v Békešskom komitáte]. Békéscsaba.

Svetoň, J. (1943). *Slováci v európskom zahraničí*. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení.

Štefanko, O. (1980). *Stojím pred domom*. Bukurešť: Kriterion.

Štefanko, O. (2005). *Dolnozemske súčinnosti*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko.

- Štolc, J. (1968). *Reč Slovákov v Juhoslávii*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- Štolc, J. (1971). Slovenské jazykové ostrovy na Dolnej zemi. *Slováci v zahraničí*, 1, 33-81.
- Štolc, J. (1975). Slovenský jazyk na Dolnej zemi ako súčasť slovenského národného jazyka. *Slovenský národopis*, 23(2), 205-213.
- Štolc, J. (1994). *Slovenská dialektológia*. Bratislava: Vydavateľstvo VEDA.
- Trütschler, E. (2010). Modely ochrany národnostných menšín. In J. Buzalka (Ed.), *Národné práva menšín* (s. 63-80). Bratislava: Časopis OS – Občianska spoločnosť.
- Uherek, Z., Beranská, V. (2011). Diaspóra. In J. Blahůšek (Ed.), *Malý etnologický slovník* (s.12-13). Strážnice: Národní ústav lidové kultury.
- Višňovský, E. (2007). Komunita ako autentický domov človeka. *Filozofia*, 62(1), 44-53.
<http://www.klemens.sav.sk/fiusav/doc/filozofia/2007/1/44-53.pdf>
- Zajac, D., Haan, L. (1853). *Dejepis starého i nového Nadlaku*. Sarvaš: Tlačou Leopolda Réthyho.
- Žilinský, M. (1872). *Dějepis městečka Sarvaš a opis jeho poměrů*. Pešť: Tiskem Viktora Horňánskeho.

Špecifické črty nemeckého nárečia Hauerlandu, jeho súčasný stav a perspektívy

Specific features of the German dialect of Hauerland,
its current state and perspectives

DOI: 10.31577/EtnoRozpra.2023.30.1.02

Andrea Molnárová

Abstract

For centuries, Germans have been a natural part of the demographic structure in our territory. The beginnings of German settlement date back to the 11th century and relate to the development of mining towns and the extraction of mineral resources in Upper Hungary. The Germans significantly enriched cultural, social, and economic life. Despite many external influences, they have retained their specific culture, way of life and mother tongue for centuries. It is the specifics of the German dialect on the territory of Slovakia that are the subject of the present paper. In the introduction, a brief history of the development of German settlement in Upper Hungary is presented. The intention of the paper is to describe and characterize the dialect of the northern part of Hauerland from the phonetic and phonological point of view of segmental phenomena of vocalism and consonantism. We are concerned with the geographical delimitation of the locality we are studying. Subsequently, we present information on the dialect specifics in selected localities of the northern part of the Hauerland language island, based on available information print and electronic sources, as well as on our own field research. In the conclusion of the paper, we characterize the current state of the use of the German dialect in the villages of Malinová, Tužina and in the town of Nitrianske Pravno. The theoretical information is supplemented by the statements obtained from informants during the field research.

Keywords

Germans, Hauerland, German dialects, using of German dialects, the language island

Kľúčové slová

Nemci, Hauerland, nemecké nárečia, používanie nemecký nárečí, jazykový ostrov

Kontakt / Contact

PaedDr. Andrea Molnárová, PhD., Ústav manažmentu kultúry a turizmu, kulturológie a etnológie, Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa, Hodžova 1, 949 01 Nitra, Slovenská republika,
e-mail: amolnarova@ukf.sk

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4971-5635>

Ako citovať / How to cite

Molnárová, A. (2023). Špecifické črty nemeckého nárečia Hauerlandu, jeho súčasný stav a perspektívy. *Etnologické rozpravy*, 30(1), 23-39. <https://doi.org/10.31577/EtnoRozpra.2023.30.1.02>

Úvod

Nemci boli po stáročia prirodzenou súčasťou demografickej štruktúry na našom území. Počiatky osídlenia nemeckým obyvateľstvom sa datujú do 12. storočia, súvisia s rozvojom banských miest a ťažbou nerastných surovín v Hornom Uhorsku. Nemci výraznou mierou obohatili kultúrny, spoločenský a hospodársky život. Napriek mnohým vonkajším vplyvom si po stáročia uchovali svoju špecifickú kultúru, spôsob života a materinský jazyk. Práve špecifikám nemeckého nárečia na území Slovenska sa venuje predkladaný príspevok. Prinášame stručnú históriu vývoja nemeckého osídlenia v Hornom Uhorsku. Intenciou článku je opísať a charakterizovať dialekt severnej časti Hauerlandu z fonetického a fonologického hľadiska segmentálnych javov vokalizmu a konsonantizmu. Venujeme sa geografickému vymedzeniu nami skúmanej lokality. Následne opisujeme špecifické črty dialektu vo vybraných lokalitách severnej časti jazykového ostrova Hauerlandu, ktoré vychádzajú z dostupných informačných printových a elektronických zdrojov, ako aj z vlastného terénneho výskumu. V závere práce charakterizujeme súčasný stav používania nemeckého dialektu v obciach Malinová, Tužina a v meste Nitrianske Pravno. Teoretické informácie doplníme o výpovede získané od informátorov počas terénneho výskumu, ktorý prebiehal v mesiacoch apríl a jún v roku 2022

Metodológia výskumu súčasného stavu používania nemeckého dialektu na Hornej Nitre

Hauerland patril k oblastiam s vysokou koncentráciou nemeckého obyvateľstva. V súčasnosti sa však počty Nemcov nielen na tomto území znížili na minimum. V rámci realizovaného projektu VEGA sme sa zamerali na výskum súčasného stavu používania nemeckého nárečia vo vybraných obciach Hornej Nitry. Išlo konkrétne o obce Malinová, Tužina a mesto Nitrianske Pravno. Naším cieľom bolo zistiť súčasný stav používa-

nia nemeckého nárečia v nami zvolenej oblasti, ako aj charakterizovať ho z pohľadu fonetickej a fonologickej stránky, pričom sme sa zameriavali na popis segmentálnych javov konsonantizmu a vokalizmu. Výskum sme realizovali v mesiacoch apríl a jún 2022. Informátorov sme hľadali pomocou obecných úradov, pričom sme našu prítomnosť v obci vopred nahlásili, nakoľko naši informátori boli prevažne starší ľudia v dôchodkovom veku. Našou podmienkou bolo, aby respondenti ovládali nárečovú formu nemeckého jazyka typickú pre danú lokalitu. Každú návštevu sme vopred dohodli telefonicky alebo osobne a prispôbili sme čas aj trvanie požiadavkám a možnostiam našich respondentov. Počas výskumu sme sa držali zásad etického kódexu, respondentom sme vopred vysvetlili zámer, priebeh výskumu aj spôsob, akým budú jeho výsledky publikované. Požiadali sme ich o vyjadrenie súhlasu s vyhotovovaním audio-nahrávky a vlastných poznámok o priebehu rozhovoru. Respondenti sa nášho výskumu zúčastnili dobrovoľne, bez nátlaku, kládli sme im otázky, ktoré neboli v rozpore s etickými normami, zachovali sme dôvernú poskytnutých informácií a anonymitu informátorov. Počas výskumu sme najprv respondentom kládli otázky ohľadom ich osobnej histórie, osvojovania si nemeckého jazyka, spomienok na školské prostredie. Následne sme zisťovali, v akej miere používajú nemčinu v súčasnosti. Taktiež sme sa zamerali na medzigeneračné rozdiely používania nárečového jazyka. Zaznamenávali sme najčastejšie používané výrazy označujúce členov rodiny, ako aj spôsoby a názvy typických, tradičných jedál a nápojov z daného regiónu. Následne sme sa formou vopred pripravených textov, zameraných na skúmané fonetické javy, pokúsili zachytiť zvukovú realizáciu nemeckého nárečia jednotlivých respondentov. V závere nášho rozhovoru sme požiadali účastníkov o krátke rozprávanie príhody z detstva v nárečí. Účelom tejto časti rozhovoru bolo zachytiť autentické nárečie hovoriacich. Výsledky nášho výskumu sme archivovali formou počítačových priečinkov s audio-nahrávkami a poznámky sme ďalej spracovali do písomnej podoby.

Stručná história nemeckého osídlenia

Nemecká kolonizácia zasiahla veľkú časť územia vtedajšieho Horného Uhorska a výrazne ovplyvnila všetky sféry hospodárskeho, kultúrneho a politického života. Osídľovanie prebiehalo vo viacerých etapách. Ako prvá sa uskutočnila kolonizácia na emfyteutickom práve v 12. až 15. storočí. Dôsledky mongolských vpádov v roku 1241 prinútili uhorských kráľov kompenzovať demografické a hospodárske straty verbovaním Nemcov. Vlna nemeckých „osadníkov“ dosiahla svoj vrchol v 13. a 14. storočí. Noví prisťahovalci získali privilégium žiť podľa „nemeckého práva“. Nemci prichádzali na územie dnešného Slovenska z rôznych častí Nemecka a prinášali so sebou svoje tradície a špecifické formy nemeckého jazyka, ktoré sa výrazne odlišovali od dnešnej spisovnej nemčiny. Hoci si niektoré špecifiká jazyka zachovali aj neskôr, je hľadanie pôvodnej „pravlasti“ vzhľadom na dlhý historický vývoj a vplyv iných jazykov zbytočnou a prekonanou snahou (Valiska, 1980: 26). Až do rozpadu Rakúsko-Uhorskej monarchie boli na Slovensku usídlení Nemci súčasťou uhorských Nemcov. Vznikom Československa sa stal aktuálnym problém odlíšenia Nemcov žijúcich na Slovensku od nemeckej menšiny Čiech, Moravy a Sliezska. Ako riešenie vo vzťahu k tejto menšine sa ukázalo prijateľné pomenovanie Karpatskí Nemci. Autorom pojmu je Raimund Friedrich Kaindl, ktorý sa na začiatku 20. storočia zaoberal výskumom nemeckého etnika na území dnešného Slovenska. Nemecká menšina žila na našom území nielen v troch kompaktných oblastiach, ale aj

rozptýlene v mnohých mestách a obciach. Tri kompaktné regióny predstavujú zároveň aj kultúrne celky, ktoré sa ďalej členia na viaceré subregióny so svojimi špecifikami: Bratislava a okolie, Hauerland (Kremnica, Nitrianske Pravno a ich okolie) a územie Horného a Dolného Spiša, spolu s údolím rieky Bodvy (Horváthová, 2002: 8). Hoci sa predpokladá, že v stredoveku bol podiel nemeckého obyvateľstva na Slovensku takmer 25 %, takýto odhad je podľa Horváthovej (2002: 11) neprimeraný a ich reálny počet mohol byť v priebehu 14. a 15. storočia 250 000. Príčinou prvého výraznejšieho poklesu počtu nemeckého obyvateľstva mal byť úpadok baníctva a remesiel, ako aj postupná prirodzená asimilácia v 19. storočí. V roku 1930 tvorili Nemci 4,5 % celkového obyvateľstva. Politické a spoločenské udalosti v priebehu a po skončení druhej svetovej vojny sa najvýraznejšie odzrkadlili na súčasnom minimálnom podiele nemeckého etnika v demografickej štruktúre Slovenska. Išlo najmä o nemeckú evakuáciu, ktorá bola nariadená nemeckou vládou počas druhej svetovej vojny a následne o politické dekréty, ktoré zbavili Nemcov na území Československa ich občianskych a politických práv a umožnili odsun nemeckého obyvateľstva. Karpatskí Nemci boli v povojnovom období perzekvovaní, zbavení majetku a internovaní do zberných táborov, kde čakali na odsun do nemecky hovoriacich krajín (Horváthová, 2002: 9). Viacerí pamätníci sa nám počas našich rozhovorov pokúsili priblížiť svoje ranné detské spomienky na povojnové roky, ktoré dokazujú neľahký život v tých časoch:

Pamätám sa, bola som malé dieťa, chceli sme sa hrať na ulici, ale ostatné deti po nás pokrikovali, že máme ísť domov. Do Nemecka. Nerozumela som tomu, kam domov, veď sme tu bývali, môj domov bol tu. Ani som nevedela, kde to Nemecko je (Alžbeta, 1937, Tužina).¹

Kedysi sme sa doma s mamou rozprávali po nemecky, našou pravnianskou nemčinou, mama bola Nemka. Prvé roky som chodila do pravnianskej nemeckej školy, tam sme sa učili písať a hovoriť spisovne nemecky. Otec bol Slováč, po nemecky nevedel, ale po vojne nám zakázal rozprávať sa s mamou po nemecky. Hovoril, že sa to nesmie, a že by nás za to mohli zatvoriť do väzenia (Žofia, 1935, Nitrianske Pravno).

Prvý rok som chodil do nemeckej školy. Potom všetky deti začali chodiť do slovenskej, lebo nemecká už nebola. Doma sme hovorili len cachovčinou. Po slovensky som ja ani moji kamaráti nerozumeli ani slovo. Dostával som samé päťky a na konci roka som prepadol. Tie ďalšie roky už boli lepšie, ale stále to pre mňa bolo ťažké. Školu som neľúbil (Richard, 1933, Malinová).

Pre približne 10 % Nemcov, ktorí na Slovensku zostali, neboli vytvorené ani elementárne inštitucionálne podmienky pre ich etnokultúrny rozvoj (Horváthová, 2002: 11). Ako je zrejmé aj z nasledovnej tabuľky, percentuálny podiel nemeckého obyvateľstva kontinuálne klesal od konca 19. storočia. Najvýraznejší pokles podielu nemeckého obyvateľstva v de-

¹ Údaje o informátoroch sú anonymizované. Pri citátoch uvádzame fiktívne meno informátora/informátorky a rok jeho/jej narodenia. Rozhovory s informátormi boli realizované v mesiacoch apríl a jún 2022 v obciach Nitrianske Pravno, Tužina a Malinová.

mografickej štruktúre Slovenska je však evidentný po druhej svetovej vojne, keď klesol na 0,8 %. Dlhopolec (2018) na základe viacerých rozhovorov s predstaviteľmi nemeckej národnostnej menšiny na Slovensku sumarizuje hlavné príčiny poklesu počtu Nemcov. Ako jednu z prvých príčin uvádza dnešné minimálne počty používateľov nemeckých dialektov, od ktorých by sa mladšie generácie učili jazyk. Ďalšími príčinami toho, že ani deti občanov hlásiacich sa k nemeckej národnosti tento jazyk dostatočne neovládajú, sú zmiešané slovensko-nemecké manželstvá a nedostatočná podpora výučby nemeckého jazyka. Hoci v porevolučných rokoch 20. storočia sa nemčina tešila veľkej obľube, postupne prišlo k jej nahradeniu anglickým jazykom. K nemeckej národnosti sa po poslednom sčítaní ľudu v roku 2021 prihlásilo iba niečo vyše 3000 občanov, čo predstavuje iba 0,06 % z celkového počtu obyvateľov. Dá sa predpokladať, že toto číslo bude postupným vymieraním povojnovej generácie naďalej klesať.

Sčítanie obyvateľstva rok	Počet	Percentuálny podiel
1880	228 584	9,3%
1900	215 816	7,7%
1930	148 214	4,5%
1949	27 324	0,8%
1991	5 414	0,1%
2001	5 405	0,1%
2011	4 690	0,1%
2021	3 318	0,06%

Tabuľka 1:

Vývoj počtu obyvateľov nemeckej národnosti na Slovensku. Zdroj: Gyurgyík (1994: 84); Štatistický úrad SR (b. d.)

Hauerland

Jednou z najstarších oblastí, kontinuálne osídlenou nemeckým etnikom, bolo územie medzi Kremnicou a Nitrianskym Pravnom, nazývané Hauerland. Podľa Horváthovej (2002: 33) bol Hauerland najvýznamnejšou banskou oblasťou v Uhorsku. Jeho názov sa však začal používať počas druhej svetovej vojny. Prvýkrát sa objavuje až po roku 1930, keď bol použitý vo viacerých etnografických štúdiách (Karpithendeutsche, b. d.). Názov Hauerland vychádza z označenia viacerých obcí a usadlostí, ktoré sa končia na „hau“. Nemecký výraz „hau“ je odvodený od slovesa „hauen“ (sekať, rúbať) a označovali sa ním miesta, kde sa rúbaním a klčovaním lesa získavala orná pôda. Nemeckí osadníci prichádzajú na toto neobývané územie v priebehu 11. a 12. storočia v rámci „východnej kolonizácie“. V čase budovania osád na klčovanie lesa patrila pôda buď kráľovi, alebo svetskému či cirkevnému vlastníkovi pôdy. Príslušný pán panstva poveril svojho zástupcu, nájomcu alebo „lokátora“, aby vyklčoval a osadil vhodný kus lesa. Určil sa pôdorys obce a osadníkom sa prideliť usadlosť spolu s vyklčovaným pozemkom. Poloha osady a tvar pozemku sú však vo všetkých dedinách rovnaké: dom za domom je zoradený pozdĺž potoka a cesty a za domami sú v rovnakom poradí dlhé pásy pôdy, ktoré sa tiahnu

až k hranici pozemku. Takto rozmiestnené obce sa označovali ako „Waldhufendorf“², teda radová zástavba s ornou pôdou alebo lesom, ktoré bezprostredne nadväzovali na zadnú časť usadlosti. V roku 1944 predstavovala oblasť Hauerland približne 24 etnicky homogénnych usadlostí s prevažne nemeckým obyvateľstvom katolíckeho vierovyznania (Karpathendeutsche, b. d.). Zatiaľ najstaršia zachovaná zmienka z roku 1342 sa vzťahuje na obec Kunešov. Opisuje preberanie richtárskeho úradu v obci Michelsdorf a zároveň priznáva novému richtárovi dedičné richtárstvo (Horváthová, 2002: 37). Za centrum severného Hauerlandu je považovaná obec Nitrianske Pravno, ktorá vznikla začiatkom 14. storočia. V roku 1337 získali privilégia ryžovači zlata na Hornej Nitre, pričom sa spomína aj Nitrianske Pravno. Dolovanie zlata bolo pravdepodobne impulzom na založenie jednak Nitrianskeho Pravna, ale aj okolitých obcí, v ktorých sa dodnes zachovali stopy po banskej činnosti (Ďurkovská, 2007: 5). Odkiaľ pôvodní osadníci na územie Hauerlandu prišli, nemožno určiť na základe písomných prameňov, ale iba podľa analýzy dialektu v jednotlivých obciach, ktoré sa vyznačujú svojim špecifickým slovníkom a fonetickou prezentáciou jazyka.

Jazykové ostrovy Hauerlandu a dominantné vplyvy na vývoj jazyka

Pri definícii pojmu jazykový ostrov vychádzame z definície, ktorú uvádza Wiesinger (1983: 901), ktorý týmto pojmom označuje sporadické alebo areálové, malé, uzavreté jazykové a sídelné spoločenstvá na relatívne väčšom území s iným dominantným jazykom. V prípade jazykových ostrovov je tiež nutné sledovať, aký majoritný jazyk sa nachádza v bezprostrednom okolí jazykového ostrova. Ďalším určujúcim kritériom je obdobie vzniku nárečia, pričom v prípade nemčiny Hauerlandu sa toto obdobie datuje do stredoveku (Richter, 2017: 16). Ako uvádza Moser (1955: 192), pre jazykové ostrovy je typické uchovávanie pôvodného jazyka, ale tiež prijímanie a implementovanie nových prvkov nielen z pôvodného štandardizovaného, ale aj z cudzích jazykov. V prípade nemeckých nárečí na území dnešného Slovenska je možné identifikovať niekoľko podobných vplyvov. Z diachrónneho pohľadu evidujeme vplyv stredovekej kancelárskej, úradníckej nemčiny, neskôr vplyv maďarského a v 20. storočí slovenského jazyka. V stredoveku bol evidentný silný vplyv vtedy využívanej štandardizovanej formy nemčiny, ktorá bola uvádzaná ako kancelársky, alebo tiež úradný jazyk najmä v oblasti Spiša. Vplyv kancelárskej nemčiny bol dominantný predovšetkým v Kremnici, centre stredovekého baníctva. Práve geografická blízkosť Kremnice k pravnianskemu jazykovému ostrovu výrazne ovplyvnila aj jazyk tejto oblasti. Nárečová nemčina sa využívala najmä ako jazyková forma dennej komunikácie. Je tiež nutné uviesť, že materinským jazykom Nemcov v Uhorsku nebola štandardizovaná, tzv. kancelárska nemčina, ale miestny nemecký dialekt. So spisovnou formou nemeckého jazyka sa deti zoznamovali až v priebehu vyučovacieho procesu na škole. Učenie sa spisovnej nemčiny bolo výrazne obmedzené na konci 19. storočia, keď sa v rámci maďarizácie nemčina na školách dostáva do pozície cudzieho jazyka.

² Pojem Waldhufendorf pochádza zo stredovekej nemčiny a označuje typ radovej zástavby obce, pričom za samotnou usadlosťou nasledoval kus poľa alebo prideleného lesa. Merná jednotka v stredoveku „die Hufe“ označovala priemernú rozlohu pôdy na jednu sedliacku rodinu (približne o rozlohe 7 až 15 hektárov). V stredovekej štandardizovanej nemčine (nem. Mittelhochdeutsch) huobe. (Dudenredaktion, 2022).

Po rozpade Rakúsko-Uhorskej monarchie nie je až do roku 1930 vplyv slovenského jazyka na nemčinu markantný. Štandardizovaná nemčina bola v medzivojnovom období vyučovacím jazykom na školách nemeckých jazykových ostrovov. Príčinu neprijímania vplyvov majoritného, slovenského jazyka v období medzi dvoma svetovými vojnami možno hľadať v tom, že nemecká menšina nenadväzovala intenzívnejšie a dlhodobejšie kontakty so slovenským obyvateľstvom a zostávala uzatvorenou komunitou (Richter, 2017: 7). V nemeckých obciach síce dominovalo nemecké obyvateľstvo, avšak žili tu aj Slováci, Maďari či Rómovia, a teda okrem nemeckého jazyka sa cudzie jazyky nepoužívali nielen naokolo, ale ani v rámci samotného jazykového ostrova, čím teda jazykový ostrov môžeme považovať za multietnický a multilinguálny.

V oblasti označovanej ako Hauerland sa vyskytovali dva jazykové ostrovy. Prvým bol jazykový ostrov, ktorý leží v severnej časti údolia rieky Nitra, a nachádzal sa v Nitrianskom Pravne (nem. Deutsch-Proben) a jeho okolitých obciach Malinová (nem. Zeche), Chvojníca (nem. Fundstollen), Tužina (nem. Schmiedshau), Kľačno (nem. Gaidel), Vyšehradné (nem. Beneschau) a Solka (nem. Bettelsdorf). V prípade nemeckého označenia obce ide o pôvodné názvy, ktoré boli uvádzané na stredovekých listinách. Nemecké názvy obcí sa prestali používať v období represálií po druhej svetovej vojne a opätovne boli zavedené po zmene režimu ustanovením zákona o národnostných menšinách z roku 1999. Vznik týchto obcí, ako naznačujú ich nemecké názvy, bol úzko spätý s objavením ložísk zlata a striebra. Podľa Horváthovej (2002: 39) sa zlato najprv len ryžovalo, neskôr sa začalo s povrchovým kutaním a následne s ťažbou. Sľubné výnosy z ťažby zlata dokazuje aj rýchle osídľovanie tejto lokality. Druhý jazykový ostrov tvorilo banské mesto Kremnica (nem. Kremnitz) a 12 okolitých obcí. Vďaka ložiskám zlata a striebra získala Kremnica už za vlády Karola Róberta z Anjou v roku 1328 privilégiá slobodného kráľovského mesta. Ťažba zlata a razenie mincí podnietili príliv banských majstrov, hutníkov, ťažbárov a povozníkov. Tí obývali nielen okrajové časti mesta, ale zakladali aj okolité obce, napr. Kremnické Bane (nem. Johannesberg), Kunešov (nem. Kuneschau) a Krahule (nem. Blaufuss). V južnej časti Hauerlandu sa nachádzajú obce Veľké Pole (nem. Hochwies) a Píla (nem. Paulisch), ktoré priradíme ku kremnickému jazykovému ostrovu (Richter, 2017: 8).

Nárečie severného Hauerlandu s akcentom na Nitrianske Pravno a okolie

Nárečie je jedným z najdôležitejších poznávacích elementov národnostnej menšiny. Podľa elektronickej encyklopédie Centra pre tradičnú ľudovú kultúru (Pöss, b. d.) v Hauerlande prevládalo zmiešané východostredonemecko-bavorské nárečie. Pri zhodnotení a teoretických východiskách prezentovaných výstupov sa opierame o závery viacerých prác, ktoré na túto tému vznikli. Výskumom nárečia z Malinovej (nem. Zeche) v slovenčine označovaného ako cachovčina, cechovčina sa vo viacerých vedeckých prácach zaoberá Wiliam Richter, ktorý je rodákom z tejto obce. Ďalšími autormi, ktorí vo svojich dizertačných prácach skúmajú aspekty nárečia z oblasti Hauerlandu, sú Martina Šiffalovičová, ktorá sa venuje predovšetkým frazeologizmom a Franz Latzko, ktorý sa sústreďuje na fonetické a fonologické aspekty jazyka. Informačný zdroj o nárečiach severného Hauerlandu predstavujú tiež populárno-náučné publikácie, ktoré vychádzali najmä v 90. rokoch minulého storočia. Ide o monografie rôznych autorov, v mnohých

prípadoch Nemcov, ktorí boli odsunutí a v porevolučných rokoch často navštevovali svoju domovinu³. Jednou z nich je kniha *Deutsch Proben. Wie es daheim war* (1979), od Richtera a Schwertsika, ktorá sa zameriava na opis histórie mesta, zvyky a obyčaje, školstvo, spoločenský život a odievanie, prináša tiež zoznam mien a rodín obyvateľov mesta pred povojnovými udalosťami. Zastúpenie má aj predstavenie nárečia, pričom okrem opisu charakteristík zachytáva aj porekadlá a poverky v pravnianskej nemčine. Viaceré publikácie sme identifikovali o obci Tužina, ktorá v predvojnovom období patrila medzi najväčšie obce v okolí. Autorka Ilonka Wendelin v knihe *Es begann in Schmiedshau* (1996) spísala svoj vlastný príbeh vysťahovalectva, pričom časť knihy venovala aj opisu tužinskej nemčiny a uvádza aj viaceré príklady jej použitia. Informácie o špecifikách nárečia nachádzame aj v knihách ako *Kulinarische Streifzüge durch Schmiedshau* (1992) od rodáčky z Tužinej, Anni Zjaba, ktorá spísala tradičné predvojnové recepty obce. V roku 2008 bola vydaná publikácia, ktorá opisuje životné príbehy odsunutých Nemcov z Tužiny s názvom *Verwandten Chronik* (1984). V roku 1993 kolektív autorov vydal slovník tužinského nárečia, s názvom, *Wörterbuch deutsch–schmiedhauerisch* (1992), kde opisuje aj jeho špecifickú výslovnosť. V slovníku sú uvedené slová v nemeckom jazyku, ku ktorým je priradený výraz v nárečí a jeho použitie v kontexte. Vyššie uvedené publikácie nie sú vedecké práce, ale predstavujú predovšetkým individuálne spomienky a subjektívny pohľad autorov na prežité spoločenské udalosti. Predstavenie jednotlivých nárečí severného Hauerlandu tiež nie je jednotné. Pri opise hlások vokalickeho či konsonantického inventáru nárečového jazyka využívajú iba označenie pomocou grafém, resp. diakritických znamienok. Pokiaľ sa pokúsime zaradiť nárečie Hauerlandu k nejakej skupine nemeckých nárečí, budeme vychádzať z vyššie uvedených vedeckých prác.

V Hauerlande sa nárečia odlišovali od dediny k dedine a delili sa na viacero podskupín. Bavorský vplyv bol najsilnejší okolo Kremnice, pričom strácal na intenzite v oblasti Nitrianskeho Pravna a v okolí Vrúcka ho už nebolo možné zistiť (Pöss, FILO, 2015: 28):

V každej dedine sa hovorilo inak. Už podľa prvej vety sme vedeli, že ten je z Tužiny a ten zas z Malinovej. Ťažko vysvetliť, ako sme to vedeli, hovorili inak. Rozumeli sme všetkým, ale presne sme vedeli, odkiaľ sú. No a tí z Pravna, tí ňaťahovali všetky hlásky, hovorili tak... inak.... povýšene, lebo boli z mesta... /ós štót/ (pozn. aus der Stadt – z mesta) (Elfrída, 1938, Malinová).

Šiffalovičová (2008: 15) pri pokuse o kategorizáciu nárečia vychádza z práce autora Carla Juliusa Schröera (1858), ktorý sa ako prvý zaoberal nárečím Hauerlandu, a na základe svojich výskumov ho priradil k stredovýchodným a bavorským nárečiam. Neskôr sa nárečiami Hauerlandu zaoberal Josef Hanika (1952), ktorý ich na základe foneticko-fonologickej analýzy priradil k severonemeckému šlezvickému dialektu. Spoločný znak oboch nárečí videl v predlžovaní samohlások, ako aj v posunutí výslovnosti „b“ na „p“

³ Publikácie vznikli takmer o každej obci, v ktorej dominovalo nemecké obyvateľstvo. Boli písané prevažne v nemeckom jazyku. Zbierku všetkých publikácií o obci Tužina nájdeme v miestnom múzeu nemeckej kultúry. Centrom spoločenského života Nemcov v Nitrianskom Pravne je Dom stretávania, ktorého súčasťou je aj muzeálna expozícia o histórii a živote Nemcov v meste a okolí. Sú tu tiež publikácie o obci a miestna kronika, ktorá zachytáva významné udalosti zo života nemeckého etnika od roku 1992. V priestoroch Domu stretávania je umiestnená aj knižnica, ktorá obsahuje populárno-náučné publikácie v nemeckom jazyku.

na začiatku slova, v posune „d“ na „t“. Tieto znaky sú spoločné pre všetky severo-hauerlandské dialekty. Okrem spoločných znakov stanovil aj tie, ktorými sa jednotlivé nárečia odlišujú. Na základe jeho analýz sú dialekty severnej časti Hauerlandu zmesou východného, stredo-nemeckého nárečia z oblasti Šlezvicka a Bavorska. K tomuto tvrdeniu sa prikláňa aj Richter (2017: 21), pričom odvolávajú sa na viacero autorov zdôrazňuje aj vplyv bavorského nárečia. Podľa neho je posun vo výslovnosti „b“ na „p“ a „d“ na „t“ bavorským vplyvom. Dialekt nemeckého jazykového ostrova v Nitrianskom Pravne a okolí má znaky šlezvického, ako aj bavorského nárečia, pričom vplyv hornonemeckého, bavorského nárečia, nie je všade rovnaký. Šiffalovičová (2008: 16), odvolávajú sa na autora Josefa Haniku (1952)⁴, špecifikuje pôvod hauerlandského nárečia aj na základe skutočnosti, že v skúmaných jazykových ostrovoch bolo len niekoľko osád, ktoré sa živilo výlučne poľnohospodárstvom. Ďalším spôsobom obživy bolo baníctvo a pre lokátorov bolo v tomto období nevyhnutné prilákať zručných majstrov so skúsenosťami s týmto remeslom, najmä s ťažbou zlata. Hoci centrom ťažby zlata bola Kremnica, aj do okolitých oblastí prichádzali baníci. Rovnaký typ ťažby zlata existoval v Sudetách, avšak J. Hanika počas svojich výskumov nenašiel dokonalú zhodu nárečia Hauerlandu s dnešnými sliezskymi čiastkovými nárečiami. Po migrácii prešli jazykové ostrovy 600-ročným vývojom a osadníci počas niekoľko desaťročí trvajúceho pohybu nepochádzali len z jedného regiónu. Identifikovanie presného miesta a lokality pôvodu nemeckých usadlíkov nie je vzhľadom na dlhé historické obdobie, vplyv iných jazykov, absenciu dostatočného množstva súdobých písomných prameňov, ale aj vzhľadom na vývoj nemeckého jazyka v mieste ich pôvodu možné. Vzhľadom na špecifické črty zbytkov nárečia Nemcov na Slovensku a existujúce písomné pramene, ktoré sa pokúšali písomne fixovať hovorený nárečový jazyk, môžeme identifikovať iba spoločné znaky s nárečiami v Nemecku. Vplyv bavorsko-rakúskeho nárečia najmä na dialekt z okolia Kremnice vysvetľuje prílevom obyvateľov z týchto lokalít do rozvíjajúceho sa banského mesta, ktorý smerom k Nitrianskemu Pravnu slabne.

Hlavné znaky nárečia zo severnej časti Hauerlandu

Na opis relevantných znakov nárečia sme využili dostupné publikácie, ako aj výsledky a zistenia vlastného terénneho výskumu. Vo výskume sme realizovali rozhovory s 15 informátormi z obcí severného Hauerlandu.⁵ Pri charakteristike nárečia Hauerlandu, konkrétne Nitrianskeho Pravna, Malinovej a Tužiny, sme sa zamerali na fonetickú a fonologickú stránku jazyka, pričom sa venujeme iba opisu segmentálnych javov konsonantizmu a vokalizmu. Keďže nárečie nemá výraznejšie písomné pramene, pri segmentálnych javoch uvádzame fonémy a k nim priradujeme výslovnostné varianty daného nárečia. Ku každej výslovnostnej nárečovej variante uvádzame príklady z vlastného výskumu alebo z dostupných publikácií. Odchýlky od spisovnej nemčiny uvádzame spolu s relevantným príkladmi s uvedením názvu obce. Pri uvádzaní

⁴ Josef Hanika (1900-1963), český etnológ nemeckého pôvodu, ktorý sa vo svojej práci *Siedlungsgeschichte und Lautgeographie des deutschen Hauerlandes in der Mittelslowakei*, vydané v roku 1952 v Mníchove, venoval špecifikám nemeckého nárečia z oblasti Hauerlandu.

⁵ Išlo o obyvateľov vyššie uvedených obcí, ktorí poznajú a hovoria nemeckým nárečím.

výslovnostných variantov nárečia používame dostupný grafematický inventár. Zvlášť sa venujeme vokalickejmu a konsonantickému systému nárečového použitia jazyka.

Rozdiely na úrovni použitia vokalickejho systému nemeckého jazyka

V predstavovaných príkladoch uvádzame hlásku, nerozlišujeme dlhé a krátke hlásky, keďže sme sa vo výskume nezameriavali na vyjadrenie časovej dilatácie hlások ako dištinktívneho znaku nemeckého vokalizmu. Do tabuľky sme tiež zahrnuli zvukovú realizáciu dvojhlások v ich nárečovej forme. Následne sú uvedené možné realizácie danej hlásky v nárečí z Nitrianskeho Pravna, Malinovej a Tužiny. Príklady nárečia uvádzame vo forme fonetickej transkripcie podľa medzinárodných IPA-fonetických znakov spolu so spisovnou formou a slovenským prekladom.⁶

Hláska	Realizovaná zmena v nárečí	Príklady nárečia
/a, a: /	<o, o:>	[boss ə] – Wasser – voda, [bo:ʃn] – waschen – umývať
/e/	<o, u>	/ver/ <for> [forrekt] – verrückt – šialený /be/ <po, pu> [pogro:bm] – begraben – pochovať
/i/	<ε>	[kɛnt] – Kind – dieťa [trɛkn] – trinken – piť [gɛʃnɛtn] – geschnitten – narezaný
	<o>	[pos] – Biss – uhryznutie; [po] – bis – až do
/o/	<u>	[kum] – komm – pod' [uks] – Ochse – vól
/u/	<y:,ou, əu, iu, eu, o>, alebo sa nemení	[gru:p] – Grube – jama
/ö/	<e:, ε:>	[i:bɛtɛ:pln] – übertöplen – oklamať [lɛ:sn] – lösen – vyriešiť
/ü/	<i:, e:>	[gli:n] – glühen – žiarit' [hébo] – Hügel – kopec
/au/	<a>	[pa:m] – Baum – strom [fla:m] – Pflaume – slivka
/ei/	<ai>	[bail] – weil – lebo

Tabuľka 2:

Príklady fonetickej realizácie vokálov v nárečovej nemčine z oblasti Hauerlandu.

Zdroj: A. Molnárová

Nemecké nárečie nami skúmanej oblasti sa výraznou mierou odlišuje od štandardizovanej spisovnej nemčiny. Hlavnými znakmi dialektu severného Hauerlandu je nahradenie samohlásky /a/ samohláskou /o/. Túto zmenu označuje Latzko (2014: 166) za signifikantný znak bavorského nárečia. S týmto znakom sme sa stretli vo viacerých slovách bežnej

⁶ Pri kategorizácii zmien výslovnosti jednotlivých hlások sa v našom príspevku opierame o závery práce Latzko, 2014: 43-55.

slovnej zásoby: Abend [o:bmt] – večer, Nacht [noxt] – noc, Wasser [bəsar] – voda. Podobná substitúcia samohlások je však typická aj pre nárečie z oblasti Šlezvicka, keď sú samohlásky <a, o> nahrádzané dlhou samohláskou /o:/, napr. Schlaf [schlo:f] – spánok; Boden [bo:dn] – podlaha (Hausdorff, 1954). Zároveň sú predné zaokrúhlené samohlásky /o, o:/ substituované zadnými zaokrúhlenými samohláskami /u, u:/, pričom táto zmena je signifikantným znakom šlezvického nárečia, napr. groß [gru: s] – veľký. V pravnianskej nemčine sme tento znak identifikovali pri slovách komm [ku:m] – pod', Ochse [uks] – vôl. Zaujímavým javom, ktorý sa vyskytuje v nárečí Hauerlandu, je realizácia rečového prúdu pri fonémach /i:, i/, ktoré sú nahradené vokalicným inventárom /e/. Tento znak je typický pre šlezvické nárečia, Kirsche [kerʃa] – čerešňa (Hausdorff, 1954); v nami skúmanej lokalite sme tento znak identifikovali napríklad v slovách Kind [kɛnt] – dieťa, trinken [trɛnkɪn] – piť, Milch [mele] – mlieko. V severo-hauerlandskom nárečí chýba použitie samohláskových predných zaokrúhlených foném /ö, ü/, ktorých nárečovou náhradou sú /e, i/. S podobnou substitúciou sa stretávame aj v bavorskom nárečí. Hoci v súčasnosti nie je nemčina v oblasti Hauerlandu bežným komunikačným prostriedkom, všetci naši respondenti zhodne uviedli, že typickým znakom pre túto oblasť je použitie koncovky *-ela* pri zdobneninách, ktorá sa v štandardizovanej nemčine uvádza ako *-lein*, alebo *-chen*. Túto formu koncoviek deminutív sme identifikovali v šlezvickom nárečí: Bäumchen [bemla] – stromček, Töpfchen [tipla] – hrnček (Hausdorff, 1954), v cachovskej nemčine: Bäumchen [pamla] – stromček, Zieglein [tsi:gela] – kozľa, Kätzchen [ketzela] – mačiatko. Nárečové formy nemeckého jazyka na Hornej Nitre nesú prvky nielen bavorského, ale aj stredonemeckého nárečia z okolia Šlezvicka. Tieto znaky majú archaický charakter a izolovaným prostredím sa zachovali až do dnešnej doby. Okrem nich sme identifikovali aj niektoré novšie vplyvy najmä slovenského jazyka. Na úrovni fonetickej stránky jazyka môžeme uviesť absenciu realizácie rôznych variant vokálu /e/. Práve tieto výslovnostné varianty, najmä dlhé, napäté, zatvorené /e:/ a dlhé, napäté, otvorené /ɛ:/ spolu s realizáciou stredného centrálného vokálu /ə/ a otvoreného centrálného vokálu /ɐ/ sú typickými znakmi spisovnej nemčiny, avšak v nárečovej forme sme identifikovali použitie iba formy krátkeho a dlhého nenapätého e /e, e:/. Markantné rozdiely voči štandardnej výslovnosti spôsobujú, že nárečová forma nemeckého jazyka z oblasti Hauerlandu je pre používateľov spisovnej nemčiny ťažko pochopiteľná a môže viesť k nepochopeniu, mylnému dešifrovaniu významu.

Rozdiely na úrovni použitia konsonantického systému nemeckého jazyka

Pri opise konsonantického systému nárečovej nemčiny severného Hauerlandu s akcentom na obce Nitrianske Pravno, Malinová a Tužina postupujeme rovnako ako pri opise vokalizmu. Uvádzané sú tie špecifiká, ktoré sú na úrovni segmentálnych javov signifikantné.⁷

⁷ Pri kategorizácii zmien výslovnosti jednotlivých hlások sa v našom príspevku opierame o závery práce Latzko, 2014: 43-55.

Hlávka	Realizovaná zmena v nárečí	Príklady nárečia
/b/	<p>	[pra:v] – brav – odvážny [plu: m] – Blume – kvet [gapundn] – gebunden – zviazaný [plaim] – bleiben – zostať
/ch/	<k, ck>	[no:kbe] – Nachbar – sused [mele] – Milch – mlieko
/d/	pridávané, alebo vsunuté, často sa objavuje pri predpone er	[fɔnd] – schon – už, [inda] – immer – vždy; [aldes] – alles – všetko [d 'rkena] – erkennen – spoznať
/f/	<v> <i>Táto zmena nie je v tužinskom nárečí</i>	[vi:bet] – Frühling – jar, [vre:itik] – Freitag – piatok, [vraind] – Freund – priateľ [vla: ʃ] – Fleisch – mäso <i>Tužina: [frai~d] - Freund – priateľ</i>
/g/	<k>	[vre:itik] – Freitag – piatok [mo:n tik] – Montag – pondelok
/h/	vynecháva sa	['ro] – herab – hore ['ruf] – herauf – dole
/n/	vynecháva sa, alebo je vyslovované ako <ŋ> koncovka /en/ je nahradená /a/	[mai] – mein – môj [kuma] – kommen – prísť
/pf/	na začiatku slova f na konci slova <p> v strede slova ako <pp>	[fe:t] – Pferd – kôň [Fluk] – Pflug – pluh [top] – Topf – hrniec [oppo] – Apfel – jablko
/sp, st/	na začiatku slova ako <ʃp, ʃt >	[bjeʃt] – Bürste – kefa [ʃto:] – stehen – stáť
/v, f/	<v >	[vâte] – Vater – otec [vaila] – Veilchen – chvília
/w/		[Bain] – Wein – víno [barum] – warum – prečo

Tabuľka 3:

Vybrané realizácie spoluhlások nemeckého nárečia v oblasti Hauerlandu.

Zdroj: A. Molnárová

Ako uvádza Richter a Schwertsik (1979: 169), typickým znakom na úrovni konsonantizmu nárečovej nemčiny z Pravna je zamieňanie jednotlivých hlások, napr. /w/ je nahradené /b/, /f/ nahradené hláskou /v/ namiesto /b/ sa vyslovuje /p/. Ako ďalšie pravidlá uvádzame na základe analýzy nahrádzanie afrikátu /pf/ jednoduchou spoluhláskou /p/. Spoluhlávka /r/ sa často na konci slov vokalizuje na tvar hlásky /a/. Typickým znakom pre vyjadrenie spoluhlások, s ktorým sme sa počas nášho výskumu stretli, je substitúcia hlásky /d/ pomocou /t/, Damm [taom] – priehrada, dumm [tum] – hlúpy, ktoré sa objavujú aj v šlezvickej nárečí. V našom výskume sme sa nezameriavali na suprasegmentálne javy jazyka, ani na špecifické postavenie gramatiky, syntaxe či frazeológie nárečovej nemčiny.

Súčasný stav používania dialektu Hauerlandu s akcentom na obce Nitrianske Pravno, Malinová a Tužina

Jazykový ostrov existuje iba dovtedy, kým žijú jeho nositelia a aktívne používajú daný jazyk. Existencia jazykových ostrovov úzko súvisí s ľuďmi, ktorí tento jazyk používajú. Keď zomrie posledný nositeľ nárečového jazyka alebo sa nárečie prestane aktívne používať, jazykový ostrov zaniká (Latzko, 2014: 9). Nárečie Hauerlandu bolo predstavované ako zmes bavorského a východo-stredonemeckého šlezvického nárečia. Vplyv bavorského nárečia bol pritom výraznejší v okolí Kremnice, keďže podľa predpokladov súvisí s príchodom prisťahovalcov práve z tejto lokality do banského mesta v období jeho hospodárskeho rozkvetu. Priradenie k stredovýchodnej jazykovej skupine predpokladá, že prví usadlíci prišli práve z týchto častí súčasného Nemecka. Hoci malo Hauerlandské nárečie mnoho spoločných znakov, každá obec si zachovávala špecifickosť svojho jazyka, ktorou sa odlišovala od ostatných obcí. Takýto uzatvorený vývoj jazyka v rámci dedinskej komunity umožnili geografické danosti krajiny, lebo kvôli zlej dostupnosti boli jednotlivé obce separované a nenadväzovali intenzívnejšie vzťahy s okolitými obcami. Nemecké obyvateľstvo na území Hauerlandu žilo kontinuálne 600 rokov, pričom výrazne nárečie nebolo ovplyvnené žiadnym iným dominantným, majoritným jazykom. V nárečí evidujeme zopár výrazov novšieho datovania, ktoré prebrali Nemci od slovenského obyvateľstva ako rožkele – rožky, petschken – sušené ovocie odvodené od slovenského slova piecť, Prischinkala – priečka, Uhorkn – uhorky (terénny výskum, máj 2022).

Kontinuálny vývoj Nemcov na Slovensku bol prerušený udalosťami bezprostredne súvisiacimi s druhou svetovou vojnou. Evakuácia Nemcov Treťou ríšou z československého územia či drastické vysídlenie a odsun nemeckého obyvateľstva z Československa zapríčinili obrovský pokles tradičných skupín užívateľov nemeckých dialektov. Prvým elementom, ktorý zmenil životy tisícom Nemcov, bola nariadená evakuácia koncom druhej svetovej vojny na územia, ktoré boli ešte pod správou Nemecka. Súbežne s ich odchodom sa do opustených domov sťahujú rodiny z okolitých, prevažne slovenských dedín. Ako odhaľujú viaceré svedecké výpovede nami oslovených informátorov, situácia pred skončením druhej svetovej vojny bola chaotická a neprehľadná:

Pani Žofia (1935, Nitrianske Pravno) povedala, že prichádzali tu spoza kopca, zo slovenských dedín, Čičmanci, tí boli všade. Keď sa Nemci po vojne vrátili, nemali kam ísť. Ich domy už boli obsadené.

Čo mohli robiť? Tých, ktorí im domy obsadili, vyhodiť nemohli. Tak tu ešte chvíľu zostali, a potom odišli. Išli do Nemecka, ale vlastne ani sami nevedeli, kam idú. Kam inam mohli ísť? Po vojne to boli pre Nemcov zlé roky. Po vojne Nemcov nikto nechcel (Štefan, 1937, Malinová).

Mnohé rodiny prišli vo vojne o svojich blízkych a v povojnovom období boli odsunutí do Nemecka, kde sa postupne prispôbili miestnej forme nemeckého spisovného jazyka. Do obcí s majoritným nemeckým obyvateľstvom sa sťahovali noví ľudia s iným materinským jazykom. Kontinuita vývoja tradičnej nemeckej obce bola narušená, resp. zničená. Generácie karpatských Nemcov, narodené počas a po druhej svetovej vojne, neboli

preto intenzívne v kontakte s nemčinou alebo nemeckými dialektmi. Z našich zistení vyplýva, že generácia narodená v medzivojnovom období ešte používala, resp. používa nárečovú formu nemeckého jazyka v rodinnom prostredí, avšak ich počet je minimálny. Identifikovali sme iba 2 manželské páry v obci Malinová, ktoré denne medzi sebou komunikujú v cachovčine. Svoje deti však už po nemecky doma neučili. Ich deti sa po nemecky spravidla rozprávali iba so svojimi starými rodičmi. Jedinou výnimkou je vnuk jedného z týchto manželských párov, ktorý sa venuje výskumu cachovčiny na vysokej škole (Elfrída, 1938, Malinová). Generácia potomkov karpatských Nemcov narodená v 50. a 60. rokoch minulého storočia nemecký jazyk ovláda iba obmedzene alebo používa spisovnú formu naučenú v školskom prostredí. Pani Eva (1952) z Malinovej je jednou z posledných v jej veku, ktorá ešte cachovčine rozumie. V dennej komunikácii ju nepoužíva, nie je s kým ňou hovoriť. Naposledy sa v tomto jazyku rozprávala so svojou babkou, od jej smrti ju už nepoužíva. Po nemecky rozumie a vie sa aj dohovoriť, keďže niekoľko rokov pracovala v Rakúsku ako opatrovateľka, avšak mnohé slová v cachovčine už zabudla, keďže roky používala rakúsku formu nemeckého jazyka. Svoje deti ani vnúčence k nemčine nevedla, v škole sa učia angličtinu. Jej deti sa po cachovsky učiť nechceli, lebo im nárečie pripadalo smiešne. Pani Lýdia (1952, Malinová) taktiež patrí do generácie dnešných šesťdesiatnikov, a hoci sa spolu s pani Evou stretávajú a obe hovoria cachovským nárečím, v komunikácii uprednostňujú slovenčinu. Pani Lýdia (1952, Malinová) uviedla, že sa jej v nej ľahšie vyjadruje a mnohé výrazy v nemčine už tiež zabudla. Nemčinu sa učila doma a neskôr na strednej škole. Pani Eva tiež upozornila na fakt, že po nežnej revolúcii nastal v Malinovej razantný nástup nemeckého jazyka, keďže sa obnovovali vzťahy s Malinovčanmi, ktorí žili v Nemecku. V obci pôsobil aj spevokol, ktorý prezentoval obec na viacerých zahraničných festivaloch. Po revolúcii sa zintenzívnili rodinné vzťahy s príbuznými v zahraničí. Problémom však bola jazyková bariéra, keďže mnoho detí už po nemecky nehovorilo. Zázjazy s rodákmi z Nemecka prichádzali takmer jedno desaťročie, avšak postupne čoraz menej, lebo mnohí z vysídlencov už boli príliš starí alebo chorí na to, aby podnikli dlhú cestu (Eva, 1952, Malinová). Podobnú situáciu nám potvrdili aj v Tužine a Nitrianskom Pravne. Poslednou aktívne nemeckým nárečím hovoriacou generáciou sú dnešní šesťdesiatnici. Ich znalosti nárečia vychádzajú z rodinného prostredia, hoci ďalej ich už nesprostredkovali. Ich deti a vnúčatá hovoria po nemecky málo alebo vôbec. Ak aj majú znalosti nemeckého jazyka, ide o jeho spisovnú formu naučenú v školskom prostredí. V Tužine sa nachádza miestne múzeum, ktoré uchováva artefakty nemeckého obyvateľstva a predstavuje ich spôsob života. Jeho správkynou je miestna rodáčka, ktorá si pamätá svetlé časy obce pred vojnou, ako aj odsun Nemcov po vojne. Na otázku, či ešte používa nemčinu, odpovedá:

Ja by som aj používala, ale nie je s kým sa rozprávať. Občas hovorím s rodinou, ktorá žije v Nemecku. Skoro všetci, ktorí po nemecky hovorili, sú už mŕtvi. Myslím, že čoskoro už nezostane nikto, kto by našu nemčinu ešte poznal (Kornélia, 1929, Tužina).

Práve minimálne počty používateľov dialektov, od ktorých by sa mohli učiť mladšie generácie karpatských Nemcov, stoja za ich vymieraním (Díhopolec, 2018). Podľa našich zistení v skúmaných obciach žije už iba minimálny počet obyvateľov, ktorí sú ešte aktívnymi používateľmi jazyka. V Nitrianskom Pravne ide približne o 20 ľudí, v Malinovej je ich počet

podobný a v Tužine je ich počet ešte nižší, približne 10. Nemecké názvy sa zachovávajú najmä vo forme rôznych typických jedál a nápojov, ktorých názvy a výrobné postupy si potomkovia Nemcov pamätajú ešte od svojich starých rodičov, napríklad Prompai (forma vareného alkoholu podávaného najmä v zimných mesiacoch), depo (babky), lébet (polievka z kyslého mlieka), belgela (šúlance), plameknétl (slivkové gule), knétela (halušky).

Zo sociolingvistického hľadiska fungovania jazyka ako dorozumievacieho prostriedku istej skupiny môžeme pre oblasť Hauerlandu skonštatovať, že sa aktívne používa iba v minimálnej miere v rodinnom prostredí niekoľkých starších manželských párov. Ich forma komunikácie zodpovedá pôvodnému dialektu, ktorý sa naučili od svojich rodičov. Komunikácia v nemeckom jazyku s ich deťmi alebo vnúčatami ďalej nepokračuje. Pri vzájomnej komunikácii väčšinou využívajú slovenčinu alebo na nemecké vety reagujú potomkovia odpoveďami v slovenčine. Aktívne nemeckú komunikáciu udržiavajú iba formou telefonických rozhovorov so svojimi príbuznými zo zahraničia, avšak postupom času je aj týchto kontaktov čoraz menej. Ďalšia generácia, dnešní šesťdesiatnici, dialekt v dennej komunikácii nepoužíva ani v rámci rodinného prostredia. Mnohí potomkovia pôvodných Nemcov dialektu ani spisovnej nemčiny vôbec nerozumejú. Pre niektorých bola dialektová forma nemčiny dobrým základom na lepšie uplatnenie sa na nemeckom, resp. rakúskom trhu práce (Eva, 1952; Fredo, 1951). Počas zahraničných pracovných pobytov si osvojili hovorovú formu miestneho nemeckého jazyka, preto aj pri snahe o komunikáciu v dialekte často uprednostňujú práve túto formu. Zaujímavým zistením je aj fakt, že ak sa aj stretnú dvaja potomkovia Nemcov a obaja dialektová formu nemčiny ovládajú, pri komunikácii používajú slovenčinu. Počas nášho výskumu sme sa stretli iba s jedinou výnimkou, pánom Freedom (1951), ktorý roky pôsobil v Rakúsku a v súčasnosti sprevádza Nemcov, ktorí na územie Hauerlandu prídu hľadať svoje korene. Aktívne nárečím hovorí iba s jednou obyvateľkou obce, avšak počas jeho telefonického rozhovoru s ňou sme evidovali, že často prechádzal do spisovnej formy dnešnej nemčiny.

Záver

Nemecké obyvateľstvo bolo po stáročia súčasťou pestrej demografickej palety Horného Uhorska a neskôr Slovenska. Na našom území boli Nemci sústredení do viacerých jazykových ostrovov. Aj napriek majoritnému jazyku si dokázali uchovať materinský nemecký jazyk vyše 600 rokov. Oblasť Hauerlandu patrila k tým, kde sa nárečová forma nemčiny zachovala v takmer nezmennej forme. Ako sme uviedli vyššie, ide o špecifický jazyk s mnohými archaickými prvkami. Jazykovedci na základe výskumov zistili, že v prípade dialektovej formy nemeckého jazyka severnej časti hauerlandského jazykového ostrova ide o zmes stredovýchodného nemeckého nárečia, ktoré sem pravdepodobne priniesli pôvodní osadníci. Druhý výrazný vplyv malo bavorské nárečie, čo súviselo s dominantným postavením dialektov Bavorska a Rakúska v období stredoveku. Geografické danosti územia, ako aj relatívna vzdialenosť od iných väčších miest spôsobili, že jednotlivé obce si zachovali svojský charakter nárečia, ktorý bol identifikačným znakom ich príslušnosti. Počas terénneho výskumu sme sa zamerali na identifikáciu typických znakov samohlások a spoluhlások realizovaných v tomto nárečí. Na rozdiel od už zrealizovaného výskumu Haniku (1952) sme sa nesnažili na základe znakov nárečia potvrdiť, alebo vyvrátiť „pravlasť“ pôvodných nemeckých usadlíkov, ale pokúsili sme sa zachytiť súčasný stav a mieru

používania jazyka, ktorú sme definovali v rámci spoločenských súvislostí povojnového vývoja. Na rozdiel od Richtera (2017) sme sa venovali viacerým nárečiam Hauerlandu, pričom sme sa sústredili na fonetickú a fonologickú stránku jazyka, a nie na fungovanie gramatických a syntaktických štruktúr nárečia. Domnievame sa, že takýto realizovaný výskum bol jedným z posledných svojho druhu, keďže používanie nemeckého nárečia v oblasti Hornej Nitry je dnes už iba výnimočné. Zánik obcí s dominantným nemeckým obyvateľstvom na Hornej Nitre treba chápať v širších spoločensko-politických kontextoch, pričom anihilovanie viktimizovanej menšiny priamo súviselo s udalosťami počas a po druhej svetovej vojne. Odsun Nemcov a ich následné zbavenie občianskych a politických práv spojené s perzekúciami mali za následok zánik pôvodných dedinských väzieb a štruktúr, ako aj rodinných vzťahov. Hoci po nežnej revolúcii došlo k pokusom o nadviazanie vzťahov z medzivojnového obdobia, narušenie kontinuity vývoja vzťahov v nemeckých rodinách a obciach sa už nepodarilo napraviť. Podiel nemecky hovoriaceho obyvateľstva stále klesá a pravdepodobne absenciou nových používateľov týchto minoritných jazykov časom príde k ich úplnému zániku.

Referencie

- Díhopolec, P. (2018). Nemecké dialekty na Slovensku vymierajú. Viac nemčiny v školách by mohlo karpatským Nemcom pomôcť. *Gaudeo*. <https://gaudeo.sk/nemecke-dialekty-na-slovensku-vymieraju-viac-nemciny-v-skolach-by-mohlo-karpatskym-nemcom-pomoc/>
- Dudenredaktion. (b. d.). Waldhufendorf. In *Duden Online*. <https://www.duden.de/rechtschreibung/Waldhufendorf>.
- Ďurkovská, M. (2007). História nemeckého osídlenia na území Slovenska do začiatku 19. storočia. *Človek a spoločnosť*, 10(2), 1-11.
- Gyurgyík, L. (1994). *Magyar mérleg* [Maďarská bilancia]. Bratislava: Kaligram.
- Hanika, J. (1952). *Siedlungsgeschichte und Lautgeographie des deutschen Hauerlandes in der Mittelslowakei* [História osídlenia a geografia hlások nemeckého Hauerlandu na strednom Slovensku]. München: Robert Lerche.
- Hausdorff, K. (1954). *Unser Schlesien* [Naše Sliezsko]. Stuttgart: Hans Meier Verlag. http://www.wimawabu.de/artikel_alt/Schlesische_Mundart.html.
- Horváthová, M. (2002). *Nemci na Slovensku*. Komárno: Lilium Aurum.
- Karpathendeutsche. (b. d.). Haus der Bayerischen Geschichte. Získané dňa 13.10.2022, z <https://www.hdbg.de/integration/de/b/gross/h-karpatentext.htm>.
- Latzko, F. (2014). *Deutsche Mundarten der Hauerländer Sprachinsel in der Mittelslowakei und die Sprache der Habaner* [Nemecké nárečia jazykového ostrova Hauerland na území stredného Slovenska a jazyk Habánov]. [Dizertačná práca, Universität Klagenfurt]. <https://netlibrary.aau.at/obvuklhs/download/pdf/2415533?originalFilename=true>.
- Lichner, H. (1984). *Verwandten Chronik: der Familien Drechsler – Fitzel – Greschner – Groß – Mendel – Schön – Schwarz – Turzer in Schmiedshau in der Mittelslowakei bis 1945* [Príbuzenská kronika rodín Drechsler – Ftzel – Greschner – Groß – Mendel

– Schön – Schwarz – Turzer v Tužine na strednom Slovensku do roku 1945]. Stuttgart: Hilfsbund Karpatendeutscher Katholiken e.V.

Moser, H. (1955). *Deutsche Sprachgeschichte* [História nemeckého jazyka]. Stuttgart: Curt E Schwab GmbH.

Pöss, O. (b. d.). Nemci na Slovensku. In *Tradičná ľudová kultúra Slovenska slovom a obrazom*. <https://www.ludovakultura.sk/polozka-encyklopedie/nemci-na-slovensku>.

Pöss, O., Filo, R. (2015). *Die Trachten der Karpatendeutschen damals und heute. Tradičný odev karpatských Nemcov voľakedy a dnes*. Košice - Bratislava: Karpatskonemecký spolok na Slovensku.

Richter, S. M., Schwertsik, S. (1979). *Deutsch Proben. Wie es daheim war* [Pravno. Ako to kedysi doma bolo]. Stuttgart: Hans Hawelke.

Richter, W. (2017). *Der deutsche Ortsdialekt der slowakischen Gemeinde Malinová* [Miestny nemecký dialekt v obci Malinová]. [Magisterská práca, Masarykova univerzita v Brne]. https://is.muni.cz/th/gm7yy/Masterarbeit_Richter.pdf.

Schröer, K. J. (1858). *Beitrag zu einem Wörterbuche der deutschen Mundarten des ungarischen Berglandes* [Príspevok k slovníku nemeckého nárečia z maďarskej horskej oblasti]. Wien: Gerold Verlag.

Šiffalovičová, M. (2008). *Karpatendeutsche Phraseologie* [Karpatonemecká frazeológia]. [Dizertačná práca, Universität in Bielefeld]. <https://d-nb.info/995662983/34>. pdf.

Štatistický úrad SR. (b. d.). *Počet obyvateľov podľa národnosti v SR k 1. 1. 2021*. Sčítanie. <https://www.scitanie.sk/obyvatelia/zakladne-vysledky/struktura-obyvatelstva-podla-narodnosti/SR/SK0/SR>.

Valiska, J. (1980). *Nemecké nárečie Dobšinej: príspevok k výskumu zanikania nárečí enkláv*. Rimavská Sobota: Gemerská vlastivedná spoločnosť.

Wendelin, I. (1996). *Es begann in Schmiedshau* [Začalo to v Tužine]. Tužina: Ortsgemeinschaft Schmiedshau.

Wiesinger, P. (1983). *Deutsche Dialektgebiete außerhalb des deutschen Sprachgebiets: Mittel, Südost- und Osteuropa* [Nemecká dialektológia mimo jazykového územia Nemecka. Stredná, Juhovýchodná a Východná Európa]. In W. Besch (Ed.), *Dialektologie: ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung* [Dialektológia príručka k nemeckému a všeobecnému výskumu dialektov] (2. zv., s. 900-930). Berlin; New York: De Gruyter.

Zjaba, A. (1992). *Kulinarische Streifzüge durch Schmiedshau* [Kulinárske putovanie Tužinou]. Tužina: Arbeitskreis Schmiedshau.

Zjaba, A. (1992). *Wörterbuch deutsch-schmiedshauerisch* [Slovník nemecko-tužinský]. Tužina: Arbeitskreis Schmiedshau.

Je pracovný migrant homo economicus? Ekonomické a socio-kultúrne aspekty srbskej migrácie na Slovensko

Is the labour migrant homo economicus? Economic and sociocultural aspects of Serbian migration to Slovakia

DOI: 10.31577/EtnoRozpra.2023.30.1.03

Ines Herćan

Abstract

The article deals with the phenomenon of labour migration of the Serbian population to Slovakia, which has started to record a sharp increase in the last few years, especially since 2015. The paper is the result of anthropological field research, which was intended to find out the main causes and push factors of migration from Serbia, as well as the main reasons and pull factors for coming to Slovakia. The aim of the paper is to explain why migrants from Serbia, who historically preferred the countries of the centre in the context of world-systems theory, or in this context the countries of Western Europe as the destination countries of their migration process, are nowadays in increasing numbers choosing to migrate to semi-peripheral countries, such as Slovakia. The issue is examined through the prism of theoretical concepts of dependency theory and world systems theory aimed at explaining the phenomenon of migration from a periphery country (Serbia) to a semi-periphery country (Slovakia). The main argument of the paper consists of the assertion that certain economic reasons may represent the driving force of labour migration, but certain socio-cultural aspects play a key and often decisive role in the choice of the destination country, often to the detriment of economic factors.

Keywords

labour migration, homo economicus, semi-periphery, Slovakia, Serbia

Kľúčové slová

pracovná migrácia, homo economicus, semi-periféria, Slovensko, Srbsko

Kontakt / Contact

Mgr. Ines Herčan, Ústav sociálnej antropológie, Fakulta sociálnych a ekonomických vied, Univerzita Komenského, Mlynské luhy 4, 821 05 Bratislava, Slovenská republika, e-mail: ines.hercan@fses.uniba.sk

Ako citovať / How to cite

Herčan, I. (2023). Je pracovný migrant homo economicus? Ekonomické a socio-kultúrne aspekty srbskej migrácie na Slovensko. *Etnologické rozpravy*, 30(1), 40-54. <https://doi.org/10.31577/EtnoRozpra.2023.30.1.03>

Úvod

Za posledných niekoľko rokov sa na Slovensku fenomén pracovnej migrácie stal dôležitou témou, ktorá čoraz viac rezonuje vo verejnom priestore. Slovensko, ktoré možno označiť tradične skôr za krajinu emigrácie, sa v poslednom čase čoraz častejšie stáva „druhým domovom“ pre tisíce imigrantov a imigrantiek z tretích krajín, akými sú napríklad Ukrajina či Srbsko (Úrad hraničnej a cudzineckej polície [ÚHCP], 2020; 2021; 2022). Zdá sa teda, že ide o fenomén, ktorý aktuálne zohráva, a v blízkej budúcnosti bude naďalej zohrávať dôležitú úlohu v sfére ekonomickej, politickej či spoločenskej problematiky na Slovensku.

Migrácia zo Srbska na Slovensko, hlavne tá pracovná, nebola zatiaľ komplexnejšie skúmaná v slovenskom kontexte. Jediný aspekt tejto migrácie, ktorý bol doposiaľ tematizovaný v antropologických alebo sociologických textoch, je migrácia komunity vojvodinských Slovákov na Slovensko (Ira, Uher, 2021; Marušiak, Zlatanović, 2017; 2020; 2022), ktorou sa však tento článok nebude zaoberať. Zatiaľ čo stav migrácie slovenskej vojvodinskej komunity na Slovensko je už pomerne preskúmaný v spoločensko-vednom kontexte, migrácia etnicky srbského obyvateľstva zostáva v tejto oblasti nepreskúmaným aspektom (pracovnej) migrácie zo Srbska na Slovensko.

Cieľom tohto textu teda je poskytnúť náhľad na „hnacie sily“ migrácie srbského obyvateľstva a vysvetliť ich motivácie pri výbere Slovenska ako cieľovej krajiny ich migrácie. Hlavná otázka textu súvisí s povahou srbskej migrácie na Slovensko – je migrant(-ka) skutočne poháňaný(-á) iba ekonomickými aspektami (vo finančnom zmysle), alebo za výberom cieľovej krajiny môžu stáť iné, komplexnejšie dôvody? Ťažiskovými bodmi textu teda sú určité ekonomické a socio-kultúrne aspekty migrácie. Hoci je zrejmé, že pri pracovnej migrácii zohrávajú dôležitú, a na prvý pohľad rozhodujúcu úlohu, ekonomické aspekty, v článku sa domnievam, že určité kultúrne aspekty môžu mať výraznejšie väčšiu úlohu v tomto procese, ako sa môže na prvý pohľad zdať.

Metodológia

Text je založený na údajoch zozbieraných počas jednomesačného terénneho výskumu, ktorý bol vykonaný v roku ²⁰²⁰ v rámci bakalárskeho štúdia sociálnej antropológie. Parti-

cipanti(-ky) vo výskume boli pracovní migranti(-ky) zo Srbska. V tomto aspekte je dôležité podotknúť, že išlo výlučne o participantov a participantky srbského pôvodu a do výskumu neboli zapojení ľudia slovenského pôvodu z oblasti Vojvodiny. Táto skutočnosť a jej dôležitosť pre daný výskum bude podrobnejšie reflektovaná v nasledujúcej časti.

Participantky(-ti), ktorí sa podieľali na výskume, boli vo veku 18 – 65 rokov. Z 18-tich, ktorí sa zúčastnili na výskume, bolo 12 mužov a 6 žien. Ich stupeň vzdelania bol stredoškolský, s výnimkou jedného vysokoškolsky vzdelaného participanta. Zároveň ich sociálno-ekonomický status bol pomerne uniformný, pričom by sme migrantov(-ky) mohli zaradiť do triedy pracujúcich, keďže v čase vykonávania výskumu boli všetci zamestnaní ako manuálne pracujúci v priemysle. Všetci informátori, s výnimkou jednej participantky, v čase realizácie výskumu žili na západnom Slovensku, a to v rozsahu 2 až 5 rokov.

Jednou z hlavných lokalít, v ktorej sa tento výskum konal, bola obec na západnom Slovensku. Obec, v ktorej prebiehala hlavná časť výskumu, má približne ²⁵⁰⁰ obyvateľov a z dvoch tretín leží v katastri tejto obce automobilový závod, ktorý bol postavený a začal fungovať v roku ²⁰⁰⁶. Nová miestna časť, ktorá vznikla spoločne s postavením neďalekej fabriky, zahŕňala väčšinu nových obyvateľov. Práve v nej je aj veľká koncentrácia srbských a iných zahraničných pracovných migrantov, ktorí sú zamestnaní v miestnej firme.

Časť výskumu však prebiehala aj v iných lokalitách v rámci západného Slovenska, keďže komunitu srbských migrantov môžeme považovať za tzv. *scattered community*, lebo jej príslušníci sú roztrúsení v rôznych lokalitách – spája ich predovšetkým skúsenosť, nie lokalita.

Výskum bol založený na kvalitatívnej etnografickej metodológii, pričom boli využívané hlavne hĺbkové rozhovory a do istej miery aj zúčastnené pozorovania. Cieľom používania týchto metód bolo zistiť nielen do akej miery určité ekonomické činitele ovplyvňujú proces migrácie medzi srbskými transnacionálnymi pracovnými migrantmi(-kami), ale aj to, akú úlohu zohrávajú niektoré aspekty kultúrnej blízkosti medzi krajinou pôvodu a cieľovou krajinou v preferenciách výberu cieľovej krajiny.

Počas výskumu som absolvovala 17 hĺbkových polo-štruktúrovaných rozhovorov¹ a množstvo zúčastnených pozorovaní, ktoré som vykonávala na cestách medzi Slovenskom a Srbskom, a naopak, ako aj v lokalitách, v ktorých bývali alebo sa zvyčajne zdržovali zúčastnení participant. Ide najmä o sídlisko obce, lokálne krčmy, v ktorých sa grupovali migranti(-ky) zo Srbska, alebo iné verejné miesta.

Jednu z hlavných prekážok pri vykonávaní terénneho výskumu predstavovala pandemická situácia, počas ktorej prebiehal. Kvôli nej sa ťažšie vykonávali najmä zúčastnené pozorovania, ktoré by v „normálnom“ období boli početnejšie. Počas pozorovaní som častokrát vytvárala tzv. „bublíny“ s participantmi, s ktorými som v daný týždeň trávila čas – absolvovala som rozhovory iba s ľuďmi z danej „bublíny“, stretávali sme sa v podnikoch (pokiaľ to bolo povolené) alebo som chodila na komorné oslavy (narodenín, *slavy* a pod.). V týchto inštanciách však bol počet ľudí obmedzený, medzi nimi boli veľké rozostupy, čo vcelku výrazne vplývalo na „prirodzenú“ dynamiku sociálnej skupiny.

¹ Na jednom z rozhovorov sa podieľal spoločne manželský pár, preto v texte uvádzam 18 participantov a 17 rozhovorov.

Migranti a migrantky zo Srbska na Slovensku

Aby sme lepšie pochopili postavenie srbských pracovných migrantov(-iek) na Slovensku, je potrebné najprv povedať niečo o samotnej migrácii v tejto krajine a o určitých trendoch v posledných rokoch.

Slovensko bolo v minulosti tradične krajinou pôvodu migrantov. Avšak v roku 2004 so vstupom Slovenskej republiky do Európskej Únie a schengenského priestoru sa táto situácia začala výraznejšie meniť – i keď vstup Slovenska do EÚ ďalej podnecoval odchod pracovných migrantov a migrantiek, a to najmä do krajín západnej Európy. Vstup do EÚ zároveň posunul Slovensko na geo-politickej mape sveta a Európy, čím sa stalo semi-periférnou, a tým aj atraktívnou krajinou pre pracovných migrantov z tretích krajín. To možno považovať za novinku v migračných trendoch na Slovensku (Bahna, 2011). Legálna migrácia na Slovensko sa v tomto období až osemnásobne zvýšila (z 22 108 migrantov v roku 2004 na 167 519 v roku 2021), pričom ekonomická, t. j. migrácia za prácou, predstavuje jej najvýznamnejší komponent (Medzinárodná organizácia pre migráciu, 2023). V poslednom desaťročí bol zaznamenaný nárast predovšetkým pracovných migrantov z juho- a východoeurópskych krajín, akými sú Ukrajina či Srbsko (ÚHCP, 2020). Po občanoch Ukrajiny (približne 45 % v roku 2020) nasledujú práve občania Srbska, ktorí tvoria okolo 20 % všetkých pracovných migrantov na Slovensku (ÚHCP, 2020: 9). Väčší prílev pracovných migrantov a migrantiek zo Srbska bol zaznamenaný po prvýkrát v roku 2015. Odvtedy prevláda trend každoročného rastu (Marušiak, Zlatanović, 2020: 144).²

Podľa neoficiálnych odhadov zo Srbska od roku 2016 odchádza ročne od 20 000 – 50 000 ľudí, a počet emigrantov(-tiek) v roku 2019 sa odhaduje na 70 000 (Arandarenko, 2022). Podľa konfederácie autonómnych odborov Srbska ide predovšetkým o skupinu ľudí od 30 do 50 rokov, ktorá je stále adaptívna na nový pracovný trh a práve preto obsadzuje veľký počet pracovných pozícií v krajinách CEE, kde je dopyt po pracovnej sile, hlavne v priemysle, veľký (Juhász, Meszmann, 2023).

Rýchly ekonomický rast po vstupe Slovenska do EÚ poukázal na fakt, že táto krajina nedisponuje dostatočnými zdrojmi pracovnej sily, čo bol dôvod na obrátenie záujmu Slovenska na tretie krajiny, predovšetkým na Ukrajinu a Srbsko, ktoré sa stali miestami „dovozu lacnej pracovnej sily“ (Filadelfiová, Gyárfášová, Sekulová, Hlinčíková, 2011: 10).

Čo sa týka štruktúry srbských pracovných migrantov na Slovensku, podľa štatistík favorizujú predovšetkým oblasti západného Slovenska, a to najmä Bratislavský, Trnavský a Nitriansky kraj (ÚHCP, 2020: 11), kde sa okrem iného nachádzajú aj veľké automobilové závody, v ktorých je zamestnaný veľký počet migrantov(-iek). V roku 2020 počet platných pobytov (prechodných aj trvalých) pre srbských občanov dosahoval okolo 16 000 (ÚHCP, 2020: 9).

O migrácii na Slovensko bolo publikovaných niekoľko spoločensko-vedných výskumov, kým zameranie na migráciu zo Srbska na Slovensko nebolo výraznejším spôsobom spracované, až na výnimky. V tomto kontexte treba spomenúť kvantitatívny výskum, ktorý bol

² Počas rokov 2020-2021 sa počet legálnych migrantov zo Srbska znížil v dôsledku COVID-19 pandémie o 5-8%. V roku 2022 však Prezídium policajného zboru zaznamenal opätovné navýšenie počtu legálnych migrantov zo Srbska o približne 12% (ÚHCP, 2021: 11; 2022: 9-10).

zameraný na populáciu pracovných migrantov z tretích krajín, a v ktorom figurujú ako významní aktéri aj migranti(-ky) zo Srbska (Filadelfiová, Gyárfášová, Sekulová, Hlinčíková, 2011). Údaje však boli publikované pred nárastom a intenzívnejšou migráciou pracujúcich zo Srbska na Slovensko, a dnes už nemusia odzrkadľovať reálny stav migrácie z tejto krajiny, ale nám môže poskytnúť kontext, ako aj poukázať na určité tendencie či vzorce migrácie týkajúce sa napríklad sociálneho statusu, rodu, alebo iných definujúcich parametrov. Podľa štatistík medzi migrantmi zo Srbska dominovali predovšetkým muži (64 %), zatiaľ čo ženy tvorili 36 % migrantskej populácie, pričom väčšinou ide o slobodných/slobodné (60 %); veľká väčšina z nich je bezdetná – 71 % (Filadelfiová, Gyárfášová, Sekulová, Hlinčíková, 2011: 29). Skupinu pracovných migrantov zo Srbska tvoria predovšetkým mladší ľudia – až 74 % malo počas tohto výskumu menej ako 35 rokov a priemerný vek populácie migrantov zo Srbska bol v tomto období 30,4 rokov (Filadelfiová, Gyárfášová, Sekulová, Hlinčíková, 2011: 33).

Tomu, že veľkú väčšinu srbských migrantov tvoria práve ekonomickí migranti hľadajúci prácu, nasvedčuje aj fakt, že dôvody pre ich migráciu boli spojené s ekonomickými faktormi a situáciou v domovskej krajine – prvý najčastejší dôvod na migráciu do zahraničia súvisel s nepriaznivými ekonomickými podmienkami v krajine pôvodu (49 %); na druhom mieste bola nízka životná úroveň (38 %) (Filadelfiová, Gyárfášová, Sekulová, Hlinčíková, 2011: 43).

O samotnej migrácii zo Srbska na Slovensko bolo publikovaných aj niekoľko kvalitatívnych, interdisciplinárnych výskumov (predovšetkým Ira, Uher, 2021; Marušiak, Zlatanović, 2017; 2020; 2022). Tieto výskumy sa však zaoberajú výlučne migráciou vojvodinských Slovákov zo Srbska na Slovensko, ktorá je aj pre tento text dôležitá, no jej východiská sú v mnohých aspektoch diametrálne odlišné a ich kontext je pomerne rozličný v porovnaní so skúmaním etnicky srbskej migrácie na Slovensko, ktorá je predmetom tohto článku.

Marušiak a Zlatanović (2020), ako aj Ira a Uher (2021), identifikujú *push* faktory v kontexte migrácie slovenskej komunity zo Srbska, ktoré sú spojené so zlou ekonomickou situáciou a materiálnymi podmienkami v krajine pôvodu, ktoré v konečnom dôsledku pre mnohých predstavujú až existenciálnu hrozbu. Možno povedať, že tieto faktory sú uniformné ako pre slovenskú komunitu v Srbsku, tak aj pre migrantov srbského pôvodu migrujúcich na Slovensko. Marušiak a Zlatanović (2020; 2022) sa zmieňujú aj o *pull* faktoroch migrácie na Slovensko – pre vojvodinských Slovákov(-ky) sú to predovšetkým minimálne administratívne bariéry a lingvistická či kultúrna blízkosť. Je dôležité spomenúť, že mnohí vojvodinskí Slováci disponujú tzv. osvedčením Slováka žijúceho v zahraničí, ktorý im výrazne uľahčuje administratívne procesy usadzovania sa na Slovensku³, a zároveň veľká väčšina považuje slovenčinu za svoj materinský jazyk.

Z druhej strany, Srbi(-ky) migrujúci(-e) na Slovensko týmito výhodami vôbec nedisponujú. V tomto kontexte je dôležité spomenúť, že touto tematikou sa v kontexte migrácie Srbov na Slovensko takmer žiaden antropologický alebo sociologický výskum do hĺbky nezaoberal. Cieľom tohto textu teda bude hľadanie (čiastočnej) odpovede na otázku, prečo

³ Ľudia disponujúci týmto dokladom nemusia preukazovať účel pobytu, nemusia mať finančné zdroje alebo presnú adresu pobytu na Slovensku. Okrem toho majú právo získať Slovenské občianstvo už po 3 rokoch strávených na Slovensku, v porovnaní s 8 rokmi pobytu na Slovensku pre nedržiteľov tohto preukazu.

občania srbského pôvodu migrujú práve na Slovensko a či ich pri tejto migrácii poháňajú iba ekonomické výhody, alebo je odpoveď na danú otázku komplexnejšia.

Globálne v lokálnom

Jedna z hlavných otázok, s ktorou sú srbskí migranti(-ky) na Slovensku veľmi často konfrontovaní(-é) zo strany širšej spoločnosti, sa týka ich výberu cieľovej krajiny migrácie, ktorou je v tomto prípade Slovensko. Je to krajina, ktorá vie srbským migrantom poskytnúť určité životné podmienky, ktoré sú lepšie ako v ich domovskej krajine, ale predsa len nie do takej miery, ako to tradične ponúkali krajiny, ktoré v kontexte teórie o svetových systémoch nazývame centrálnymi, ako napríklad krajiny západnej Európy (Wallerstein, 1974; 2004). Je to zároveň aj otázka, ktorá podnietila tento výskum. Prečo sa teda srbskí migranti(-ky) rozhodujú migrovať do krajiny, akou je Slovensko, keď na výber majú iné krajiny centra, tradične považované za cieľové destinácie srbských pracovných migrantiek(-ov), napríklad Nemecko či Rakúsko.

Aby táto otázka bola adekvátne zodpovedaná, musíme sa najprv pozrieť na isté historické, ekonomické a sociokultúrne aspekty srbskej spoločnosti v globálnom kontexte svetového systému.

Podobne ako iné post-socialistické krajiny, aj dnešné Srbsko prešlo procesom ekonomicko-spoločenskej transformácie koncom 20. a začiatkom 21. storočia. Prechod z plánovaného hospodárskeho systému na trhovú kapitalistickú ekonomiku však republiky bývalej Juhoslávie v určitých aspektoch pocítili oveľa silnejšie, a to najmä kvôli vojnovým konfliktom, rozpadom federácie, sankciami a následným ekonomickým kolapsom. Možno povedať, že následky tejto transformácie sú v srbskej spoločnosti stále výrazne prítomné a do veľkej miery viditeľne vplyvajú na každodenný život srbských občanov. V tomto výskume mnohé naratívy o tomto období boli u participantiek(-ov) poznačené predovšetkým naratívmi o ekonomických, ale aj iných neúspechoch a o sociálnej degradácii.

Nespokojnosť medzi pracujúcimi v Srbsku teda neskončila finalizáciou privatizácie a procesu transformácie, ale v mnohých aspektoch pokračuje dodnes – okrem iného v skupine transnacionálnych ekonomických migrantov, ktorí v čoraz väčšom počte opúšťajú krajinu svojho pôvodu a prichádzajú na Slovensko, hľadajúc stabilitu.

Okrem procesu transformácie zohrávala v tomto kontexte rozhodujúcu úlohu aj globálna finančná kríza z roku 2008, ktorá zanechala veľké následky na srbskej ekonomike, a tým aj na mnohých komunitách – zatvorené fabriky a následná rastúca miera nezamestnanosti rázne ovplyvnili životy (nielen) občanov(-ky) Srbska. Napríklad, v roku 2009 podiel ekonomicky aktívnych občanov v Srbsku dosahoval iba 49 %, čo bolo v porovnaní s priemerom EÚ, ktorý v rovnakom časovom úseku dosahoval okolo 71 %, pomerne nízke percento, čo sa odrazilo aj na materiálnej úrovni (Musić, 2013: 36). Proces privatizácie, ktorý sa v tomto období ukončoval, bol interpretovaný ako riešenie mnohých problémov, ktorých korene siahajú do fungovania socialistického štátu a ekonomiky. Je však zaujímavé sa pozrieť aj na súčasnú situáciu, ktorá sa na prvý pohľad v tejto oblasti nezlepšila napriek zmenám uvádzaných faktorov – proces privatizácie a transformácie v Srbsku v súčasnosti možno považovať za viac-menej ukončený a generácie, ktoré patrili k starším pracovným silám začiatkom 21. storočia dnes už nie sú súčasťou pracovného trhu. Vymenili ich mladšie generácie, ktoré vstupovali na flex-

ibilný trh práce. Veľká väčšina participantov tohto výskumu vstúpila na trh práce práve v tomto období alebo krátko po ňom, pričom všetci uvádzali čoraz horšiu (osobnú) ekonomickú a sociálnu situáciu.

Okrem zlej ekonomickej situácie, takmer všetky participantky(-ti) hovorili o dosť zlých a neprívetivých pracovných podmienkach, ktoré spájali predovšetkým s (ne)fungovaním politického a ekonomického systému v Srbsku aj v dôsledkoch korupcie, nepotizmu či vnútropolitických konfliktov. Participant(-ky) v mojom, ako aj v iných výskumoch, častokrát citovali klientelizmus, zlyhanie systému alebo pracovnú exploataciu ako hlavné dôvody, ktoré ich podnietili aktívne uvažovať o emigrácii zo Srbska (Juhász, Meszmann, 2023). Platí to najmä pre mladšiu a strednú generáciu, ktorá obdobie 90. rokov a začiatok nového tisícročia zažívala počas ranej mladosti. Patria sem, napríklad, Nenad (30) a Branislava (24), mladý pár zo Srbska, ktorý už 3 roky žije na Slovensku a neplánuje návrat do Srbska. Manželia majú ukončenú strednú školu a pochádzajú z vidieka. Podľa ich vlastných slov bolo pre nich dosť ťažké nájsť si prácu v Srbsku kvôli nepotizmu a klientelizmu. Navyše, zlé pracovné podmienky v našich rozhovoroch figurovali ako niečo, bez čomu sa ľudia ich sociálno-ekonomického statusu pri hľadaní práce „nevyhnú“. Aj napriek tomu, že obaja celý dospelý život neustále pracovali, častokrát išlo o prácu, ktorá nebola oficiálne evidovaná na úradoch, a za ktorú dostávali minimálnu mzdu, alebo aj menej, lebo nemali, ako hovoria, na výber:

Pracoval som nejaký čas v jednom hoteli a tam som niekedy mal zmeny, ktoré trvali aj 16 hodín denne, no tieto nadčasy mi nikdy neplatili, a vždy som mal len minimálnu mzdu, mesačne som zarábala ani nie 250 eur. Ved' s tým sa nedalo vyžiť. Nenad (m, 30)

O podobných skúsenostiach sa zmieňovala aj Una (27), ktorá pred príchodom na Slovensko v roku 2017 pracovala v niekoľkých firmách v Srbsku:

Ja som tam [v Srbsku] vôbec nemala pracovný čas, aj keď na papieri áno. Pracovala som vždy, cez víkendy, sviatky... ale výplatu som dostávala, akoby som pracovala len 8 hodín, bez nadčasov. A to bolo a je doteraz považované za normálne, za štandard. Ak chceš prácu, musíš sa s tým zmieriť. Una (ž, 27)

Porušovanie základných pracovných práv, flexibilná pracovná doba, ktorá častokrát presahuje stanovené maximum, zlé a nebezpečné pracovné podmienky a nedostatok pocitu ekonomickej (či inej) istoty a stability boli častou témou v rozhovoroch s participantmi(-kami) počas výskumu. Všetky tieto aspekty jasne poukazujú na čoraz prekérnejší stav v oblasti práce (Standing, 2011). V kontexte ukončenia procesu tzv. neolibérálneho obratu v srbskej ekonomike súvisí tento stav aj s narastajúcou popularitou agentúrneho zamestnania a tzv. „pracovníkov na leasing“, kde zväčša možno hovoriť o neregulovanej, sivej zóne pracovného trhu, pričom firmy si „prenajímajú“ pracovnú silu, ktorá pracuje za zhoršených podmienok (Krivokapić, Mešanović, 2016: 15). Navyše, tento typ práce nebol donedávna v Srbsku takmer vôbec regulovaný, lebo ho srbský zákonník práce vôbec nedefinoval. Zmeny nastali až v roku 2020, keď bol schválený zákon o agentúrnom zamestnávaní (Zakono agencijskom zapošljavanju, 2019), no povaha tohto typu zamestnávania naďalej zohráva významnú úlohu v prekarizácii práce a pracovných vzťahov

v Srbsku. Zdá sa, že dve desaťročia tejto búrlivej spoločenskej dynamiky a konštantnej ekonomickej krízy zanechali výraznú, prevažne negatívnu stopu, ktorá je hmatateľná najmä medzi príslušníkmi(-čkami) pracujúcej triedy. „Výrazne zlá“, „negatívna“ a dokonca aj „taká, v ktorej sa nedá prežiť“ boli len niektoré z opisov, ktoré bežne používali participantky(-ti) na opis ekonomickej situácie v ich domovskej krajine počas rozhovorov. Participantka Nataša (31) a jej manžel Jovan (31) práve kvôli takýmto zlým životným podmienkam v Srbsku prišli na Slovensko v roku 2018. V Srbsku boli obaja zamestnaní, no Nataša počas rozhovoru viackrát vyzdvihla fakt, že výplaty častokrát meškali, a navyše boli nízke a nedostatočné pre základné životné potreby. V okamihu, keď ich 6-ročný syn mal nastúpiť na základnú školu, sa kvôli výrazne zlej situácii rozhodli, že musia hľadať alternatívu v zahraničí:

My sme doslova už nemohli prežiť tam [v Srbsku]. Všetky peniaze sme míňali na hypotéku a pôžičky, ktoré sa kopili, a na ostatné veci málo čo zostalo. V jednom okamihu nám vyplí elektrinu, lebo sme meškali s platbami, a vtedy sme si povedali, že teraz už fakt musíme ísť preč. Už sme nemali čo stratiť. Nataša (ž, 31)

Ťažké životné podmienky a častokrát aj doslovný boj o existenciu, o ktorom hovoria výpovede participantiek(-ov) vo výskume jasne poukazujú na fakt, že určité aspekty ekonomickej transformácie, no hlavne stále pretrvávajúca ekonomická kríza, neoliberálny obrat a čoraz prítomnejší prekérny aspekt práce, sú jedny z hlavných dôvodov pre emigráciu srbskej pracujúcej triedy.

Kým výpovede participantov(-iek) a širší sociálny kontext vysvetľujú určité *push* faktory emigrácie srbského obyvateľstva, stále nám nenapovedajú veľa o tom, prečo sa čoraz viac migrantov(-iek) rozhoduje práve pre príchod na Slovensko, ktoré by sme podľa teórie svetových systémov mohli definovať ako semi-periférnu krajinu.

Útek z periferie do... semi-periferie?

Geopolitické rozdelenie sveta na centrum, semi-perifériu a perifériu vychádza predovšetkým z modelov a teórií závislosti a svetových systémov, pričom sa zvyčajne zaoberá vývojovými modelmi na medzinárodnej úrovni. Jadro tvoria „silné“, industrializované štáty s kľúčovou úlohou na globálnom trhu, z ktorého ťažia. Na rozdiel od jadra krajiny na periférii zvyčajne dostávajú neúmerne malý podiel na globálnom trhu a sú závislé od vyspelejších krajín (Frank, 1969; Wallerstein, 1974). Medzi centrom a perifériou sa však objavujú krajiny, ktoré sa nachádzajú na rozmedzí – ide o semi-periférne, industrializované krajiny, ktoré sa vyznačujú organizačnými charakteristikami typickými aj pre centrum aj pre perifériu; zohrávajú významnú úlohu pri sprostredkovaní ekonomických, politických a sociálnych aktivít, ktoré spájajú hlavné a okrajové oblasti (Chase-Dunn, Hall, 1997). Tieto semi-periférne regióny sú zároveň častokrát „úrodnou pôdou“ pre sociálne, organizačné a hlavne technické či priemyselné inovácie, ktoré spôsobujú nové pracovné špecializácie a rozširujú pracovný trh (Chase-Dunn, Hall, 1997: 78). Tieto inovácie sa stávajú atraktívnymi aj pre imigrantov(-ky).

V rámci tohto prístupu by sme mohli Slovensko zaradiť medzi semi-periférne krajiny, a to najmä od jeho vstupu do EÚ (Malová, Gál, 2018; Profant, 2013 a i.).

Pokiaľ ide o migráciu v rámci dnešného Srbska, ide o fenomén s dlhou históriou. V novších dejinách by sme mohli trasovať niekoľko vln migrácií z územia bývalej Juho-slávie/dnešného Srbska do zahraničia, začínajúcich v 50. a 60. rokoch 20. storočia, cez obdobie vojny v 90. rokoch po súčasné trendy migrácie, ktorá za posledných 5 až 10 rokov zaznamenáva veľký nárast. Táto vlna, ktorá sa začala približne v rokoch 2008 – 2009, bola okrem iného podnietená liberalizáciou vízového systému Srbska v kontexte schengenského priestoru. Občania(-ky) Srbska po prvýkrát dostali v r. 2009 možnosť cestovania do EÚ bez víz na 3 mesiace, s čím prišli aj možnosti krátkodobej práce na turnusy (Juhász, Meszmann, 2023). Práve takýmto spôsobom sa veľká väčšina informátorov(-iek) v mojom výskume prvýkrát dostala na Slovensko, no po strávených rokoch na Slovensku sa časom dopracovali k trvalému zamestnaniu a pobytu.

Táto vlna zároveň priniesla aj jednu zaujímavú novinku vhodnú skúmania – migrantky(-ti) pri nej totiž neuprednostňujú krajiny západnej Európy, ako to bolo bežné doteraz, ale odchádzajú najmä do krajiny, ktorú podľa teórie svetových systémov možno považovať za semi-periférnu. Otázka teda znie, v čom spočíva táto zmena a aké sú jej dôvody? Prečo srbskí ekonomickí migranti(-ky) uprednostňujú semi-periférne Slovensko pred krajinami centra?

Po prvé treba povedať, že aj samotní migranti zaznamenávajú tento posun v oblasti pracovnej migrácie. Na otázku „Prečo ste si vybrali práve Slovensko, a nie západoeurópsku krajinu?“ bolo medzi participantmi príznačné práve vedomie, že „Slovensko nie je žiadne Rakúsko, ani Nemecko“, ktoré vo výpovediach figurovali ako „lepšie“, „bohatšie“ či „regulovanejšie a bezpečnejšie“ krajiny. Zjednocovala ich zároveň aj odpoveď o „jedinom výbere“, ktorú spomínali takmer všetci participanti. Jeden z nich, Nebojša (33), hovoril práve o výbere Slovenska ako cieľovej krajiny. Kým niekoľkí jeho kamaráti alebo známi pracovali v minulosti v krajinách západnej Európy, jemu, ako sám hovorí, takéto rozhodnutie bolo nelogické a navyše nepraktické, lebo veľa pracovných ponúk, na ktoré narážal, sa častokrát vzťahovali práve na Slovensko. Do tejto krajiny prišiel prostredníctvom pracovnej agentúry, čo je dôležitý faktor pracovnej migrácie medzi oboma krajinami. Nebojša je dnes na Slovensku zamestnaný 5 rokov a pracuje, ako aj veľká väčšina iných participantov(-iek), v automobilovom priemysle. V našom rozhovore sa dotkol aj širších súvislostí, v rámci ktorých operuje pracovná migrácia zo Srbska na Slovensko:

Ja som nešiel niekam ďalej na Západ, ako to robili predtým moji kamaráti, ale som prišiel na Slovensko. Keď som sa konečne rozhodol, že pôjdem pracovať do zahraničia, jediné, čo bolo v ponuke a čo sa zdalo byť OK, bolo Slovensko – najjednoduchšie sa tam dalo dostať cez tie agentúry. Nebojša (m, 33)

Treba však povedať, že nie všetci participanti patria do kategórie, v ktorej je Slovensko ich prvou voľbou alebo cieľovou krajinou migrácie. Niektorí z nich, a to predovšetkým mladší ľudia, ktorí nemajú založenú vlastnú rodinu, vidia migráciu do semi-periférnej krajiny, akou je Slovensko, len ako akési prechodné obdobie či prechodnú „zastávku“, ktorá ich privedie o krok bližšie práve ku krajinám západnej Európy. Avšak, väčšina participantov(-iek) si aj napriek tomu vyberá práve Slovensko ako cieľovú krajinu, v ktorej chce aj zotrvať.

Kým predošlá kapitola poukázala na niektoré aspekty migrácie v období neoliberalného kapitalizmu v periférnej krajine, ktorá prešla pomerne búrlivým transformačným procesom a zároveň odhalila výrazne ťažkú a takmer neudržateľnú povahu prekérnej práce, ktorú možno považovať za hlavný dôvod migrácie, stále nám však neodpovedá na otázku, prečo mnohí pracovní migranti migrujú práve do krajiny, ktorú aj oni sami považujú za semi-periférnu, namiesto doteraz preferovaných krajín centra či jadra.

Výpovede participantov o Slovensku ako o „jedinom výbere“, ktorý sa im ponúkal, tak nadobúdajú význam v širšom politicko-ekonomickom kontexte fungovania svetových systémov. Ich emické vysvetlenie fenoménu migrácie do semi-periférnej krajiny možno eticky vysvetliť širším kontextom fungovania globálnych ekonomických procesov, ktoré výrazne vplyvajú aj na tieto lokálne komunity. Všimnime si však, že tento model vysvetľuje iba všeobecnú tendenciu migrácie do semi-periférnych krajín, no nehovorí nám takmer nič o tom, prečo existuje určitá inklinácia medzi pracovnými migrantmi(-kami) k určitým lokalitám, akou je v tomto prípade Slovensko.

Socio-kultúrne aspekty migrácie do semi-periférie

Búrlivá spoločensko-ekonomická dynamika, proces transformácie a privatizácie, ako aj vývoj globálnej ekonomiky mali, ako už bolo naznačené, pomerne negatívne následky na väčšinu pracujúcich v Srbsku, ktoré sa odrazili predovšetkým na materiálnej úrovni. Migrácia v tomto kontexte tak predstavovala pre participantov „prirodzený“ alebo „logický“ sled udalostí. Zostáva však otázka, prečo sa pre srbských pracovných migrantov a migrantky čoraz populárnejšou destináciou stáva Slovensko.

Jeden z hlavných aspektov, ktorý figuroval ako výrazne podstatný v naratívoch migrantov(-iek), sa týkal kultúrnej blízkosti týchto dvoch krajín. Určité socio-kultúrne aspekty, akými sú podobnosť jazyka, zvyky, či „mentalita národa“ sa častokrát objavovali ako dôležité ukazovatele rozhodovacieho procesu pri výbere cieľovej krajiny medzi etnicky srbskými migrantmi(-kami). V rozhovoroch a pri zúčastnených pozorovaniach bola táto téma jednou z ústredných pri budovaní naratívu o dôvodoch migrácie na Slovensko. Častokrát boli citované určité kultúrne zvyky, ktoré boli podobné medzi srbskou a slovenskou kultúrou. Častokrát to boli naratívy založené na premise, že Slováci a Srbi sú vlastne „jeden národ“, ktorý je ale dnes rozdelený určitými politickými rozhodnutiami. Jedna participantka si napríklad všimla:

Myslím si, že aj oni [Slováci] nás vnímajú ako bratský národ, presne tak ako aj my ich. A teraz toto, čo politika spravila, že prví budú Európania a tí druhí nie, tak to je niečo úplne iné. Ale v tej podstate sme si veľmi podobní, kultúrne a spoločensky. Snežana (ž, 42)

Jedným z aspektov tejto kultúrnej blízkosti, o ktorom hovorili participantky(-ti) v takmer každom rozhovore, bola podobnosť medzi srbským a slovenským jazykom. Touto jazykovou podobnosťou veľmi často vysvetľovali a racionalizovali svoj výber Slovenska ako cieľovej krajiny ich migrácie v kontraste s inými krajinami, či už semi-periférie alebo centra. Miloš (40), ktorý strávil na Slovensku 3 roky ako zamestnanec v automobilovom priemysle, vysvetľoval, prečo sa on a jeho manželka rozhodli ísť práve na Slovensko:

My sme v Srbsku nemohli prežiť, ale na Slovensku už áno. Možno by bolo lepšie a ľahšie by sme vyriešili svoje finančné problémy, keby sme teraz žili v Nemecku, napríklad, ale to už je nejaký *iný národ, iná kultúra*. My sme sa práve rozhodli pre Slovensko lebo nám je tu oveľa ľahšie aj kvôli jazyku, zvykom. Aj napriek tomu, že po slovensky stále nehovorím perfektne, je to slovanský jazyk, a keď poviem niečo aj po srbsky, moji kolegovia mi rozumejú, môžeme ľahšie komunikovať. Miloš (m, 40)

Jeden z participantov, Novak (37), ktorý na Slovensku momentálne žije 2 roky, dokonca sám mal skúsenosť s prácou a životom v krajine západnej Európy. Po príchode na Slovensko v roku 2017 takmer okamžite dostal ponuku práce vo Francúzsku, ktorú prijal. Avšak po roku života vo Francúzsku dostal ponuku vrátiť sa na Slovensko, ktorú, ako sám hovorí, s radosťou prijal. Na otázku, ako vníma túto zmenu, hovorí:

To pre mňa bola jednoznačne pozitívna skúsenosť, ten návrat na Slovensko z Francúzska. Výplata, ktorú som dostával na Slovensku, bola samozrejme oveľa, oveľa menšia než peniaze, ktoré som za rovnakú prácu dostával vo Francúzsku. Ale aj tak som tam nevydržal. Tu, kde teraz bývam [Slovensko], je život omnoho lepší, krajší pre mňa. V nedeľu, keď mám voľno, sa idem prejsť na kávu v meste s kamarátmi a s kolegami z práce, či už Slovákmi alebo Srbmi, a vo Francúzsku som to nemal. Ja som mal také veľké očakávania od Francúzska, ale som zostal sklamaný, ich kultúra je nula, a po tej stránke sa tam diali veci, ktoré boli pre mňa čudné. Na Slovensku sa ale také čudné veci vôbec nedejú a ja sa tu cítim ako doma. Novak (m, 37)

Novakov prípad a jeho rozhodnutie sa nám na prvý pohľad, a v kontexte intencií o *homo economicus*-e môže zdať do istej miery nelogické. Rozhodnutie opustiť Francúzsko, ktoré mu ponúkalo finančnú stabilitu a perspektívnosť, a prísť na Slovensko, kde to mohol získať len ťažko s prácou, ktorú mal, sa môžu zdať iracionálnymi v súčasnom socio-ekonomickom systéme, ktorý v teórii uprednostňuje osobný ekonomický zisk a nekonečný rast. Avšak pri hlbšej analýze častokrát vychádza najavo, že takáto voľba je z *etického* hľadiska veľmi racionálna v danom socio-kultúrnom kontexte. Určité rozdiely v kultúrnych praktikách, ktoré sa Novak snaží zadefinovať, akými sú, napríklad, rozdielnosti v pracovných návykoch, trávení voľného času a spoločenskými vzťahmi v tomto kontexte tak predstavovali rozhodujúcu úlohu pri výbere cieľovej krajiny, a to na úkor ekonomických dôvodov. Tieto výpovede predstavujú zaujímavé príklady toho, akú veľkú rolu zohrávajú socio-kultúrne aspekty nielen v samotnom procese migrácie, ale aj v aspektoch inklinácie či výberu cieľovej krajiny, ako aj adaptácie na terén cieľovej krajiny.

Domnievam sa, že práve tento aspekt kultúrnej blízkosti definuje migráciu trochu odlišným spôsobom. „Kultúrna blízkosť“ sa v naratívoch migrantov(-iek) definovala rôznymi spôsobmi. Častokrát to prebiehalo akýmisi „romantizujúcimi“ postupmi – naratívmi o „bratských národoch“, príbuzných kultúrach a zvykoch. Avšak z etického hľadiska blízkosť Slovenska a Srbska do veľkej miery spočíva v istých socio-organizačných parametroch týchto dvoch krajín, ktoré túto kultúrnu blízkosť umožňujú. V prvom rade to môže byť podobnosť jazyka ako hybný element, ale naratívy migrantov odhaľujú hlbšie aspekty, akými sú napríklad periférnosť, rurálnosť alebo hodnoty istého typu práce (a ich ob-

chádzanie), spoločná (post)socialistická skúsenosť a rôzne iné materiálne faktory, ktoré formujú podobné životné skúsenosti.

Migrácia na Slovensko migrantkám(-om) zo Srbska umožňuje udržiavanie vlastných sociálnych polí a identity, s ktorými sa stotožňovali ešte pred samotnou migráciou, a to z jednej strany kvôli geografickej blízkosti, no zároveň aj kvôli kultúrnej blízkosti. Ona im zároveň poskytuje terén pre akési „hladké premostenie“ medzi rozličnými kultúrami po príchode do cieľovej krajiny. Vzniká tak zároveň akýsi „medzipriestor“, ktorý sa častokrát ťažko definuje – migrantky a migranti sa v ňom ocitajú na pomedzí dvoch svetov a dvoch domov(ov). Nie sú ani tu, ani tam, kým sú zároveň tam a tu.

Je teda zrejmé, že migráciu srbského obyvateľstva poháňajú predovšetkým ekonomické faktory, ako sú chudoba, nemožnosť nájsť si prácu v domovskej krajine či ekonomická neistota, ale práve odchod a usadenie sa v semi-periférnej krajine, akou je Slovensko, ukazuje, že rôzne spoločenské a kultúrne činitele, a najmä isté socio-organizačné parametre vytvárajúce „kultúrnu blízkosť“ medzi týmito dvomi krajinami zohrávajú v pozadí hlavnú úlohu pri výbere destinácie pre mnohých migrantov(-ky), a to na úkor ekonomických faktorov.

Záver

Ako už bolo v samotnom texte naznačené, jeho cieľom bolo odpovedať na určité otázky týkajúce sa nielen dôvodov ekonomickej emigrácie zo Srbska, ale aj hlbšie preskúmať príčiny výberu cieľovej krajiny, ktorou je v tomto prípade Slovensko, a to v kontexte teórií o globálnych systémoch.

Kým migrácia určitej časti obyvateľstva Srbska na Slovensko, a to predovšetkým komunity vojvodinských Slovákov, bola v sociálno-vedných výskumoch do istej miery preskúmaná, antropologické výskumy na Slovensku sa doposiaľ takmer vôbec nevenovali téme migrácie etnicky srbského obyvateľstva, ktorá v posledných rokoch zaznamenáva veľký nárast. Jedným z cieľov článku teda bolo poskytnúť náhľad do tohto procesu, keďže migrácia slovenského obyvateľstva zo Srbska sa do veľkej miery kontextuálne líši od migrácie etnicky srbského obyvateľstva.

Výpovede participantov(-iek) poukázali na zlú ekonomickú situáciu a dokonca „nemožnosť existencie“, čo možno označiť aj za hlavný *push* faktor, ktorý viedol k až existenčnej potrebe ekonomickej migrácie vo väčšine prípadov migrantov, ktorí patrili do generácie možno najviac zasiahnutej tzv. neoliberálnym obratom. V tomto kontexte ho poznačuje hlavne narastajúca prekérnosť práce a zlé pracovné podmienky. Avšak z výskumu je zrejmé, že na dôvody migrácie do určitej miery vplývajú aj iné faktory, napríklad politická situácia v Srbsku.

Hlavná otázka sa však zaoberá problematikou toho, prečo Srbi, ktorí tradične preferovali krajiny centra, alebo v tomto kontexte krajiny západnej Európy, sa dnes v čoraz väčšom počte rozhodujú migrovať do semi-periférnych krajín, akou je aj Slovensko.

Odpoveď na túto otázku môže byť komplexná. Jedným z vysvetlení môže byť, že krajiny semi-periférie z ekonomického hľadiska ponúkajú určité „výhody“ pre migrantov z periférie, akými sú na makroskopickom pláne sociálne, organizačné a hlavne technické

alebo priemyselné inovácie, ktoré vedú k novým pracovným špecializáciám a rozširujú pracovný trh. Zostáva však otázne, prečo sa migranti(-ky) zo Srbska rozhodujú práve pre Slovensko namiesto iných semi-periférnych krajín, ktoré sú geograficky bližšie.

Výskum ukázal, že v tomto aspekte rozhodujúcu úlohu pri výbere cieľovej krajiny zohrávajú najmä kultúrne faktory, ktoré sú aj hlavnými *pull* faktormi pre veľkú väčšinu migrantov zo Srbska. Z emického hľadiska sem patrí predovšetkým blízkosť medzi jazykom alebo kultúrou, no z etického hľadiska sem treba zaradiť predovšetkým isté socio-organizačné parametre týchto dvoch krajín, ktoré túto kultúrnu blízkosť umožňujú – sú to napríklad parametre periférnosti, rurálnosti, hodnoty istého typu práce (a ich obchádzanie), spoločná (post)socialistická skúsenosť a rôzne iné materiálne faktory, ktoré v konečnom dôsledku môžu fungovať ako akési „premostenia“ medzi predsa len rozličnými kultúrami. Pri tomto procese tiež vzniká určitý „medzipriestor“, v ktorom sa migrantky(-ti) ocitajú na pomedzí dvoch svetov a dvoch domov(ov).

Hlavným argumentom teda je, že ekonomické dôvody naozaj predstavujú hnacu silu pracovnej migrácie, no určité sociokultúrne aspekty, akými môžu byť, napríklad, blízkosť kultúry, podobnosť jazyka, podobné sociálne normy a pravidlá alebo geografická blízkosť domovskej a cieľovej krajiny, zohrávajú kľúčovú úlohu pri výbere cieľovej krajiny, častokrát na úkor ekonomických faktorov.

Domnievam sa, že téma pracovnej migrácie z tretích krajín bude aj v najbližšej dobe zohrávať dôležitú rolu v slovenskom verejnom priestore, a to nielen v ekonomickej, ale aj v politickej či spoločenskej sfére, a práve preto môže tento fenomén aj v budúcnosti predstavovať zaujímavý predmet výskumu z antropologického či iného hľadiska. Vzhľadom na to, že téma (pracovnej) migrácie zo Srbska v súčasnosti nie je v slovenskom kontexte podrobnejšie skúmaná, cieľom tohto textu bolo sčasti prispieť k otvoreniu diskusie o migrácii na Slovensko. V tomto aspekte je taktiež jeho zámerom poskytnúť úvod do problematiky migrácie zo Srbska, ktorý môže predstavovať základ pre ďalšie skúmanie tohto fenoménu. Po tomto výskume zostáva veľa nezodpovedaných otázok – otázky týkajúce sa politických aspektov migrácie, práce a pracovných podmienok, agentúrneho zamestnania alebo rodových aspektov migrácie sú len niektoré z nich, ktoré presahujú rámec tohto textu, ale sú nesmierne dôležité a zaslúžia si pozornosť.

Referencie

- Arandarenko, M. (2022). Migration, skills and the labour market. In D. Vuković (Ed.), *Human Development in Response to Demographic Change. National Human Development Report – Serbia 2022* (s. 98-116). UNDP Srbija. <https://hdr.undp.org.rs/wp-content/uploads/2023/05/Chapter4-Migration-Skills-and-The-Labour-Market-e1.pdf>.
- Bahna, M. (2011). *Migrácia zo Slovenska po vstupe do Európskej únie*. Bratislava: VEDA.
- Filadelfiová, J., Gyárfášová, O., Sekulová, M., Hlinčíková, M. (2011). *Migranti na slovenskom trhu práce: problémy a perspektívy*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- Frank, A. G. (1969). *Latin America: Underdevelopment or Revolution*. New York: Monthly Review Press. <https://doi.org/10.2478/se-2020-0008>.
- Chase-Dunn, C., Hall, T. (1997). The semiperiphery: Seedbed of change. In C. Chase-

Dunn, T. Hall (Eds.), *Rise and Demise: Comparing World-systems* (s. 78-98). New York: Perseus Books Group.

Ira, V., Uher, A. (2021). Post-1990 migration biographies of Slovaks from Vojvodina: A time-geographic perspective. *Geografický časopis*, 73(2), 125-142. <https://doi.org/10.31577/geogrcas.2021.73.2.07>.

Juhász, A., Meszmann, T. (26.1.2023). *Drifters in the making: Labour migration from Serbia and the (re)production of (trans)national inequalities*. Lefteast. <https://lefteast.org/drifters-in-the-making-labour-migration-from-serbia-and-the-reproduction-of-transnational-inequalities/>.

Krivokapić, Đ., Mešanović, E. (2016). *Radnici na lizing: Prava radnika privremeno angažovanih preko agencija za zapošljavanje*. Beograd: Share Foundation.

Malová, D., Gál, Z. (2018). Slovakia: A farewell to a passive policy-taker role? In C. Schweiger, A. Visvizi, (Eds.), *Central and Eastern Europe in the EU Challenges and Perspectives Under Crisis Conditions* (s. 106-120). United Kingdom: Routledge.

Marušiak, J., Zlatanović, S. (2017). „Povratna“ migracija vojvođanskih Slovaka i pitanje pripadnosti. *Glasnik Etnografskog Instituta SANU*, 65(3), 653-668. <https://doi.org/10.2298/GEI1703653Z>.

Marušiak, J., Zlatanović, S. (2020). Slovakia as a safe country: The perspective of the Slovak community members of Slovakia. *Slovenský národopis*, 68(2), 136–160.

Marušiak, J., Zlatanović, S. (2022). Slovenská komunita v Srbsku v kontexte politických a socioekonomických zmien po roku 1989. In M. Kmeť, P. Kunec (Eds.), *Stará Pazova v premenách času* (s. 92-113). Banská Bystrica: Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela.

Medzinárodná organizácia pre migráciu. (2023). *Migrácia na Slovensku*. IOM UN MIGRATION Slovensko. Získané 11. 5. 2023, z <https://iom.sk/sk/migracia/migracia-na-slovensku.html>.

Musić, G. (2013). *Serbia's Working Class in Transition 1988-2013*. Luxemburg: Rosa Luxemburg Stiftung.

Profant, T. (2013). Global partnership for “development” and the Visegrad countries. *Policy Brief on Development Cooperation*, 1, 1-4.

Standing, G. (2011). *The Precariat: The New Dangerous Class*. United Kingdom: Bloomsbury Academic.

Úrad hraničnej a cudzineckej polície. (2020). *Štatistický prehľad legálnej a nelegálnej migrácie v Slovenskej republike 2020*. Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky. Získané 3. 5. 2021, z https://www.minv.sk/swift_data/source/policia/hranicna_a_cudzinecka_policia/rocnky/rok_2020/2020-rocenka-UHCP-SK_revid.pdf.

Úrad hraničnej a cudzineckej polície. (2021). *Štatistický prehľad legálnej a nelegálnej migrácie cudzincov na Slovensku 2021*. Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky. Získané 3. 5. 2021, z https://www.minv.sk/swift_data/source/policia/hranicna_a_cudzinecka_policia/rocnky/rok_2021/2021-rocenka-UHCP-SK.pdf.

Úrad hraničnej a cudzineckej polície. (2022). *Štatistický prehľad legálnej a nelegálnej*

migrácie cudzincov na Slovensku 2022. Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky. Získané 2. 4. 2023, z https://www.minv.sk/swift_data/source/policia/hranicna_a_cudzinecka_policia/rocenky/rok_2022/2022-rocenka-UHCP-SK.pdf.

Wallerstein, I. (1974). The rise and future demise of the world capitalist system: Concepts for comparative analysis. *Comparative Studies in Society and History*, 16(4), 387-415. <https://doi.org/10.1017/S0010417500007520>.

Wallerstein, I. (2004). *World System Analysis*. Durham: Duke University Press.

Zakono agencijskom zapošljavanju, br. 86/2019, <https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-agencijskom-zaposljavanju.html>.

The main problems of social adaptation of Ukrainian refugees in the Slovak Republic: One year apart

DOI: 10.31577/EtnoRozpra.2023.30.1.04

Mariia Kazmyrchuk

Abstract

Almost a year has passed since the start of the large-scale Russian invasion into Ukraine on February 24, 2022. Millions of Ukrainian refugees were forced to leave their country. They were received by neighbouring states as a gesture of solidarity. Many refugees were granted status, housing and other opportunities in the Slovak Republic. Now it is time to sum up the results of the social adaptation of Ukrainians in the country, because the first stress of acculturation has passed. This issue is important now both for Ukrainian refugees and for Slovak citizens, especially for volunteers and officials. Despite its timeliness, the topic has not been a subject of a special study neither in Slovakia nor abroad. Therefore, the aim of the article is to determine the main barriers which obstruct processes of intercultural communication and social adaptation of Ukrainian refugees. The research is based on the results of interviews with Ukrainian refugees and analysis of questionnaires combining with the author's personal experience in this field. The types of adaptation problems and barriers for Ukrainian refugees, such as economic, socio-cultural and legal, have been identified. The detailed analysis of them may help to improve the social adaptation of refugees, to intensify intercultural dialogue and to reduce the social tension.

Keywords

Ukrainian refugees, the Slovak Republic, social adaptation, intercultural dialogue

Kľúčové slová

Ukrajinskí utečenci, Slovenská republika, sociálna adaptácia, medzikultúrny dialóg

Acknowledgment

This publication was supported by the Recovery and Resilience Facility under Contract No. 1121/2022.

Kontakt / Contact

Mgr. Mariia Kazmyrchuk, PhD., Department of Ethnology, Faculty of Arts, Comenius University Bratislava, Gondova 2, 811 02 Bratislava, Slovakia,
e-mail: mariia.kazmyrchuk@uniba.sk

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8877-4489>

Ako citovať / How to cite

Kazmyrchuk, M. (2023). The main problems of social adaptation of Ukrainian refugees in the Slovak Republic: One year apart. *Etnologické rozpravy*, 30(1), 55-65. <https://doi.org/10.31577/EtnoRozpra.2023.30.1.04>

Introduction

Almost one year has passed since the beginning of the large-scale Russian invasion of Ukraine. The lives of millions of people have radically changed during this time. Many of them were forced to leave their homes and seek shelter abroad. According to the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees, there were 8 million Ukrainian refugees in Europe on January 31, 2023 (UNHCR, 2022). Slovakia is a neighbouring country to Ukraine. The Ministry of Internal Affairs of the Slovak Republic has stated that from February 24, 2022, to January 03, 2023 the number of Ukrainians who arrived to Slovakia was 1 094 380 and 878 968 of them returned. There were 104 959 of Ukrainian citizens who got a subsidiary protection status in Slovakia on January 03, 2023 (Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, 2023a). Because we do not know when the war in Ukraine will end, it is very important to study how the refugees adapt to the new environment and new culture, how they interact with local inhabitants and what barriers hamper the cultural adaptation of the Ukrainian refugees.

Processes of refugees' social adaptation are studied by many scholars from various angles. Val Colic-Peisker, for example, investigated the labour market integration of Bosnian refugees in Australia (Colic-Peisker, 2003). Turkish sociologists and psychologists examined socio-cultural adaptation of Syrian refugees taking into consideration their level of satisfaction by quality of life and the communication with the receiving party as well as their plans for the future (Şafak-Ayvazoğlu, Kunuroğlu, Yağmur, 2021). Many studies consider the adaptation and integration of refugees in the Czech Republic, including an experience of Ukrainian newcomers (e. g., Heřmanová, Andrlé, 2022). Y. Giesing, T. Panchenko and P. Poutvaara focus on adaptation and integration strategies of refugees from Ukraine in German labour market (Giesing, Panchenko, Poutvaara, 2022; Panchenko, 2022;). However, the situation of Ukrainian refugees in Slovakia has not yet come to attention.

The aim of my article is to overview the primary data obtained by a survey in December 2022–January 2023 and to recognize types of barriers which hamper the intercultural communication and social adaptation of Ukrainian refugees.

Theoretical approach and research methods

In this study, I will apply the model of acculturation used in the studies of Syrian refugees in Turkey by J. Arends-Toth, F. J. R van de Vijver, J. W. Berry, R. Redfield, R. Linton, M. Herskovits, and others. The acculturation is defined as “the process of cultural change that occurs when individuals from different cultural backgrounds come into prolonged, continuous, first-hand contact with each other”. The acculturation framework includes three main categories: 1) acculturation conditions; 2) acculturation orientations; and 3) acculturation outcomes. Acculturation outcomes consist of psychological outcomes, which explain internal adaptation, and socio-cultural outcomes, which refer to external adaptation. Personal satisfaction and mental health may be defined as indicators of the first type of adaptation and the second type of adaptation may be elaborated by the ability of immigrants to participate in the host society, to successfully deal with everyday situations, etc. (Şafak-Ayvazoğlu, Kunuroglu, Yağmur, 2021: 100).

In this paper, I analyse the external or socio-cultural adaptation of Ukrainian refugees, to reveal barriers which hamper this process. I apply both qualitative and quantitative research methods. Six semi-structured interviews were recorded from January 2023 to February 2023. The conversations were one to two hours long; my respondents could focus on problems which they considered important. I am a refugee myself and it helped me to have an honest talk and to avoid misunderstanding caused by cultural and language differences between interviewer and respondents. I did not use the snowball sampling; all participants were found separately, to prevent a similarity effect. The language of the interview was Ukrainian.

All respondents were Ukrainian women between 25 and 48 years of age who obtained a subsidiary protection status in Slovakia, staying in the country longer than 6 months at the time of the interviews. They had various educational levels and marriage status. I consider the sampling as relevant because most of Ukrainian refugees in Slovakia are women with children, and it is comparable with the data obtained by researchers on Ukrainian refugees in other countries, for instance, in Germany (Giesing, Panchenko, Poutvaara, 2022: 9).

I conducted seven online surveys in December of 2022. The questionnaires contained open-ended questions and the respondents might express their opinion on different topics including the adaptation problems. All respondents were women (28–47 years old) who obtained a subsidiary protection status. They were married and had one or more university degrees. They have stayed in Slovakia between 8 to 11 months at the time of surveys.

The interviews and surveys with open-ended questions were supplemented by the data obtained from an online survey in social media made in January 2023, in which I applied quantitative methods. 351 applications were collected in total. This poll included not only answers from Ukrainian refugees who came to Slovakia after the February 24 (68% of them obtained a subsidiary protection status), but also other Ukrainian migrants (30% had a residence permit, 2% had no status or were citizens of the Slovak Republic). All these respondents were over 18 years old and 69.3% of them were between 30 and

49 years old. 88.3% of the respondents were females and 11.7% of respondents were males. Most of them had a university degree, and 12% just left school early.

Respondents involved in both interviews and surveys came from all major regions of Ukraine, such as Eastern, Western, Southern, Northern and Central Ukraine. They were persons with different gender, age, and marital status. All interviews and surveys were anonymous. Some names of respondents have been changed on their requests.

Professional occupation, necessary formalities, and skills

According to the data obtained from interviews and surveys, most of the participants are well-educated people who had a well-paid and stable job before the war. 82.3% of the respondents of the on-line survey without open-ended questions had a stable life before the large-scale Russian invasion, and 17.1% of them own living property in Ukraine and can return there. The prevalence of such people with higher education in the samples may be explained by the fact that I found them via social media. Less educated Ukrainian refugees probably did not pay attention to the call, or they had concerns about such research. Thus, my conclusions apply to active, employable persons who had financial and property independence, but found themselves in new conditions and needed to adapt to this situation.

A feeling of full involvement in the Slovakia economy is very important for the social adaptation of Ukrainian refugees. Employment has a significant importance as a way for integration of refugees into the receiving society and their economic adaptation. It is related to financial independence and hence to the ability to get a comfortable accommodation, high-quality education for children and oneself, to obtain better healthcare, etc.

The survey data imply that 53.1% of the respondents work or are going to work in Slovakia. 18.2% of them are ready to work in a different profession, 8.2% want to work by their obtained profession only, 7.4% have no possibility to work, 5.1% are still looking for a job, 4.6% assess their chances on the labour market as low, and 3.4% are not interested in finding a job.

All interviewees and respondents of the survey with open-ended questions work in the Slovak Republic now. According to their reports, it was not hard for them to find a job, but rather they had difficulties with finding a desirable work corresponding to their education. Many respondents could not get a job in the same field as they had worked in Ukraine. For example, Daryna (38 years old, Hlohovec) states:

I got the job I hadn't been working for more than 10 years. But I could not find a job to work as cosmetologist.

Financial self-sufficiency is typical for all interviewees. They are active workers who have a salary, as well as more than half of on-line respondents. But these people emphasize that their incomes in Slovakia are very modest. And half of them consider that their work is not paid enough:

No, of course, I would want more but using an agency it is impossible to get a lot of money (Kateryna, 36 years old, Bratislava).

Majority of respondents are not self-employed. Some Ukrainian refugees get a job using agencies nicknamed *agentura*. Conflicts in this process are frequent, due to the necessity to sign a contract where the terms are written in Slovak which leads to misunderstanding.

The obtained data suggest that a level of wages of Ukrainian refugees in Slovakia does not depend on age or gender but rather on their status of work. According to the survey without open-ended questions, 17.7% of the respondents had expectations of better work and higher salary when they moved to Slovakia, and 13.4% of the respondents just had a hope for employment in the new country. Some respondents have several jobs to earn more money. Sometimes refugees retain a position in Ukraine, even they do not get salary there. This situation allows Ukrainians to feel their connection to the homeland. Anna (39 years old, Martin) says:

I have a job in Ukraine. I am still employed but have a downtime status. In other words, after my return to Ukraine I hope to do the same as I was doing before.

Based on the respondents' statements, Ukrainian refugees in Slovakia can find work. Many of them look for it without assistance:

I had no help in searching for job. I was just walking in the city. And it was unbelievable, but I was just asking, 'Do you need an employee?' going from one establishment to another. And I have found a job this way (Iryna, 25 years old, Levice).

Many respondents complain about lack of time regarding family, as they have no assistance in childcare. It is an obstacle for female refugees to combine their work with home duties:

I work more and have less time for children (Yanina, 47 years old, Bratislava).

Despite the circumstances, enterprise is considered to be a national feature of Ukrainians (Nebrat, Suprun, Horin et al., 2019). Information from social media used by Ukrainians in Slovakia points out that a lot of people owned a small business before moving abroad, but in the EU they faced hard bureaucratic restrictions to obtain permissions:

I owned a business; I was a businesswoman... But it is impossible to confirm your professionalism if you do not know the language. That is why I am a cleaning woman for the present; but I will try to change this situation! (Kateryna, 36 years old, Bratislava)

The social and economic status of many respondents has deteriorated, which might be caused by bureaucratic formalities as well as differences in professional standards between both countries. Based on the interviewees' statements, social and financial difficulties faced by Ukrainians in Slovakia have not caused weakness or resignation to fate but create stimulus to look for better solutions and more accurate goal setting. Respondents of the on-line survey and interviewees expressed their readiness to overcome financial hardship in the receiving country, but despite this, the situation hampers the social adaptation of the refugees. Refugees reported that low-paid work which takes

a lot of time complicated expression and satisfaction of their social needs, and this led to the alienation from both the receiving society and their own social group.

The received data confirm that university graduated Ukrainians have more chances to obtain a higher professional status and to earn higher income, unlike people with lesser educational degree or non-educated persons. 80.6% of Ukrainians who participated in the survey without open-ended questions have a university degree and 18.8% are qualified workers. However, approval of a professional qualification and nostrification of a diploma may be barriers for getting a desirable job, and for the social and economic adaptation of the refugees in general, not only in Slovakia. My respondents reported that the process of nostrification is too bureaucratized and there are differences between the Ukrainian and Slovak educational systems as well as between labour markets in both countries. People cannot prove their qualification because of lack of time and need to earn money for surviving. Thus, Ukrainians with university degrees are forced to work at low-paid and low-prestige jobs. This results in a situation where Ukrainian refugees cannot find a job based on their profession for a long time which leads to demoralization and difficulty in social adaptation.

11.7% of participants of the survey without open-ended questions noted that they have troubles with nostrification of their diploma and problems with recognition of professional qualifications. Some of them mentioned that the nostrification process is hard, expensive, and wastes a lot of time:

My specialisation cannot be confirmed in Slovakia. I have the diploma as a production engineer in the food industry. But Slovaks understand my qualification as a cook. It seems that technologist profession is something unknown for them. Here all this work is done by a cook, everything is simpler, and the profession is identified as a cook (Iryna, 25 years old, Levice).

The nostrification procedure is well organized but has a few disadvantages. There is no easily accessible information about this process because officers involved in the work with foreigners speak Slovak or some of them English. As respondents said, the procedure takes a lot of time and demands money:

You must have documents according to certain standards, or in other words, you have to nostrificate your qualification documents to work by your profession in the Slovak Republic. It may be done at the Ministry of Education of the Slovak Republic. You must translate your university diploma with all appendixes using a professional translator. I spent 90 or 100 EUR on this. Then I certified it paying 30 or 40 EUR that time and, finally, I paid 100 EUR for the nostrification at the post-office... These 250 EUR are big money. But I was able to pay because I started to work after one month stay in Slovakia. But there are people who arrived without any money... And I think that this is too expensive and there is no discount system (Olena, 38 years old, Bratislava).

To speak Slovak is important for social and cultural adaptation of Ukrainian refugees. Language skill is an advantage to acquire a better job and higher salary, to carry on negotiation and for everyday communication with the receiving community. Based on the

respondents' opinion, it is necessary to speak Slovak at the intermediate level or higher to communicate with locals.

They [employers] pay attention to your language at first. I had a situation when at the place where I work now I was proposed to work as a waitress. I had been working for one day... But the owners started to fear that I would not be able, or it would be some troubles (Anna, 39 years old, Martin).

21.9% of respondents of the survey do not speak Slovak, 47% speak at the beginner level (A1–A2), 23.4% speak at the intermediate level (B1–B2), and 7.7% speak fluently (C1).

Despite perfect conditions for learning the Slovak language provided by authorities for Ukrainian refugees and employers' demands on the language skills, some of the respondents noted that they had no time for language courses because of work and tried to learn Slovak by themselves. Only a few interviewees had sufficient language skills to occasionally use Slovak words during our conversations.

Some respondents reported that they knew Ukrainian migrants who did not speak Slovak, living for a long time in the country and having no problems.

I once met a Ukrainian. He was around 60 years old, and he said that he was living in the capital of Slovakia for eight years. And he did not learn Slovak and did not know the language. By his opinion, he is fine without this (Mariia, 39 years old, Bratislava).

Interaction with locals: expectation and reality

The necessity in temporary exile from Ukraine impacts the social adaptation of Ukrainian refugees. Efforts to find a job and to learn Slovak depend on this expectation. There is a difference between the adaptive behaviour of refugees who have decided to stay in the country for a long time and people who stay temporarily. According to the interviewees, refugees who wait to return to Ukraine did not worry about learning Slovak and had limited contacts with local people even though they eventually had stayed in the country.

The forced migration of Ukrainian refugees was unexpected and sudden, which is why there were so many expectations to return home as soon as possible. However, almost one year has passed and the discrepancy between the duration of the stay which was expected by Ukrainian refugees and the current situation leads to demoralization, confusion, and disappointment. This mood hinders Ukrainian refugees' ability to plan, to define long-term aims, and to take practical steps to make their life in Slovakia better. It may be recognized as another barrier for the social adaptation.

It is especially difficult to do for people who left their homes twice because of the warfare. Ukrainians from the eastern regions who were forced to escape in 2014 are not sure that they will stay there for a long-time:

It is hard [to bear] twice in my life (Anna, 39 years old, Martin).

Not only do Ukrainian refugees dream for a quick end to the war, but Slovaks wait for it as well.

Slovaks' understanding for Ukrainian refugees has changed because of the world economic crisis, and it increases the tendency of Ukrainians to withdraw into their community:

There were conflicts in my first job. One [local] man told me that Ukrainians are worse than Gypsies. But there was a special situation as it was explained to me. This man has two children, and one kid has a Down syndrome. And he thinks that we Ukrainians have a lot of money which are given by the state. Why has he decided this? Because having the kid with the disorder he was spending a lot of time in medical clinics. And he said that, for example, Ukrainians received something without any queues, but he must wait with his kid (Anna, 39 years old, Martin).

Moreover, the topic of the war is misused, helping to spread hate and supporting propaganda (Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, 2023b). Another reason why local people have changed their attitude to the refugees is a growing increase in their amount and the prolonging of their stay, combined with the deterioration of the economic situation and long-term social and political tensions. "They are tired of us," many Ukrainian refugees often say. As Anna (39 years old, Martin) notices:

there are a lot of people here who have a different opinion. I understand because we do not know in Ukraine what reaction we would have on this amount of people... especially when small Slovakia takes so many people. Of course, they can hate us. They are waiting for a surgery for half a year but when a sick Ukrainian comes it will be given him much faster. And there are lot of people who think that this situation is because of us. Ukraine made the war; sanctions were established against Russia and Slovaks suffer. If Ukrainians had not provoked and had given peace to Putin this would not have happened. There are lot of such thoughts.

When defining the level of the social and cultural adaptation of Ukrainian refugees it is necessary to evaluate their perception of personal life experience in Slovakia. Based on the refugees' stories, the level of their social and cultural adaptation may be recognized as moderate, which is caused by the intermediate quality of social life and interaction with local people and refugees' communities as well as a strong desire to return to Ukraine. The survey shows that respondents defined their experience as neutral or positive despite having no certainty in future because the war is far from over. They are satisfied enough which may correspond to the moderate level of social adaptation in Slovakia. 42.5% of 351 respondents defined their opportunities in the receiving country as a little bit higher than satisfactory, 32.5% marked them as good, and 11.7% thought that they are perfect.

Community, which is a cultural, ethnic or professional environment, is very important for the social adaptation of Ukrainian refugees. Stable contacts were severed due to changes, and they must be rebuilt. There are now lots of requests in social media about a circle of acquaintances where understanding, acceptance and support are present, traditions and cultural outlook are shared:

In Žilina, when you walk it seems that there are only Ukrainians. I was at the cafe and there were many Ukrainian speaking people. And they have their communities. And support is better there (Anna, 39 years old, Martin).

It is important to note that there are significant regional and cultural differences among Ukrainians coming from different regions, cities and villages that may lead to religious and political disagreements:

It was very easy to adapt [to life in Slovakia] after five months of living out of my home, which does not exist now, out of my town, being received by unfamiliar people on the opposite side of Ukraine. They were very different from us and that is why Slovakia was our salvation (Kateryna, 36 years old, Bratislava).

It was recognized that support from a family, friends, and a local community facilitates the social adaptation of Ukrainian refugees. According to the data from the surveys, Ukrainians make friends easily and easily accept the lifestyle of Slovaks because they do not see principal differences between Slovak and Ukrainian environments. 43.9% of the respondents chose Slovakia to stay because of friends or relatives there:

I did not choose [Slovakia]. I planned to go to Poland but there were huge queues at checkpoints. We had an acquaintance near Trnava and went there to rest, planning to move to Vienna. But we stayed there (Survey).

I have a friend here [in Slovakia] and he proposed me to come promising to help, to find an accommodation for stay there for some time (Anna, 39 years old, Martin).

More than half of the interviewees reported that they had friends among Slovaks. The most common way to make new contacts is a group of co-workers and neighbours. Among communication barriers the respondents mentioned lack of time, absence of common interests and poor language skills.

I have good relations with my co-workers, true, they are Slovaks. There is only one Ukrainian in the team and it's me. My first impression was... a little bit... honestly, I was afraid of how the team would accept me as a Ukrainian. Because we know that there are different opinions on this situation. But they received me very friendly that means I did not see any hostile attitude to me. I did not expect such a good acceptance (Iryna, 25 years old).

However, many Ukrainians are still closed for communication and almost do not participate in social life of Slovakia.

I had contacts in Ukraine because people knew me from my childhood. I came here as an alien and a person unknown to all and it is not customary to interest in problems of somebody or a personal story as we do. [Neighbours] greet and wish a good day. We wish this in answer. But there is no communication on somebody or something. We have greeted neighbours, they have answered to us and that is all communication (Iryna, 25 years old, Levice).

I do not go often outside and do not communicate... There is a feeling that this is

something temporal and I must wait. I do not live here, rather, I wait, and I do not want to take roots here (Anna, 39 years old, Martin).

Based on the survey, 39.9% of respondents chose Slovakia because of the joint border with Ukraine, and 35.6% of them did it because of the similarity of cultures and languages. In other words, the geographical, cultural and language commonalities facilitate the adaptation but the differences between the two cultures in time become more noticeable and start to fracture the adaptation process.

Conclusion

Almost one year has passed since the beginning of the large-scale Russian invasion of Ukraine, so the topic on the social and cultural adaptation of Ukrainian refugees in Slovakia is still acute but unstudied yet. In my article, I presented the relevant data obtained from six interviews, the survey with open-ended questions (6 applicants), and the survey where quantitative methods were used (351 respondents). I have to note that there might be a certain distortion in the evaluation of the situation at the beginning of the invasion, because almost one year has passed since that time, and time affects the respondents' memories. Some of them avoided mentioning of their negative experience because they wanted to be respectful for any help during this hard time despite everything. That is why a part of the respondents tried to focus on positive aspects of their experience.

I identified the following types of barriers hindering the social and cultural adaptation of Ukrainian refugees in Slovakia: cultural (different language), managerial (bureaucratic formalities which hamper acquiring a desirable job or starting their own business), mental (refugees' expectation for a quick return to Ukraine decreases their motivation to learn language and solve formalities) and social (bias of some Slovaks against Ukrainians provoke a tension which has an impact on the refugees).

Language is an important barrier slowing down the adaptation process of Ukrainian refugees. Some of them have no time to participate in language courses because they spend a lot of time at work. Furthermore, economic troubles play a significant role in adapting to social life in Slovakia. A lot of educated Ukrainians have good chances to get well-paid, desirable jobs corresponding to their specialisations, but they have faced obstacles. First of all, they have to nostrificate their diplomas which demands time and money. Not all Ukrainian professional specialisations have equivalents in Slovakia. Many Ukrainians used to have their own business but have been confronted with bureaucratic barriers in the receiving country.

The refugees' motivation to search for a job, to solve bureaucratic formalities and to learn Slovak language is often hindered by their expectation to return to Ukraine soon and thus by perception of their stay in Slovakia as something temporal. The attitude of the receiving society also has an impact on the adaptation. The economic difficulties as well as misunderstanding leads to a bias provoking social isolation of newcomers and even their discrimination. This limits the refugees' contact with local communities, decreasing the level of their adaptation.

These are the primary results of my study, which will be further complemented by the data from new interviews and surveys. I intend to compare them with the research re-

sults on Ukrainian refugees' adaptation in other European countries. However, even now it is possible to give some recommendation to make the adaptation process easier. First of all, it is necessary to start a campaign to inform refugees in detail how to solve some bureaucratic issues, such as the nostrification of a diploma, agreements between an agency and employee, formalities related to starting a business, filling the tax declaration, formalities to get the subvention for an accommodation, insurance, etc.

References

Colic-Peisker, V. (2003). *Bosnian Refugees in Australia: Identity, Community and Labour Market Integration*. Working Paper No. 97. UNHCR. The UN Refugee Agency. <https://www.unhcr.org/3fb4f8a64.pdf>.

Giesing, Y., Panchenko, T., Poutvaara, P. (2022). *Adaptation and Intergration Strategies of Refegees from Ukraine in Germany*. ifo Forschungsberichte, 135. ifo INSTITUTE. <https://www.ifo.de/en/publications/2022/monograph-authorship/adaptation-and-intergration-strategies-refegees-ukraine>.

Heřmanová, M., Andrlé, J. (2022). *Integration at first hand: Reception, adaptation and integration in the Czech Republic from the perspective of refugees themselves*. People in Need. https://www.cidob.org/en/publications/publication_series/project_papers/niem/integration_at_first_hand_reception_adaptation_and_integration_in_the_czech_republic_from_the_perspective_of_refugees_themselves.

Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky. (3.1.2023a). *Situácia na slovensko-ukrajinskej hranici je stabilizovaná*. <https://www.minv.sk/?tlacove-spravy-6&sprava=situacia-na-slovensko-ukrajinskej-hranici-je-stabilizovana>.

Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky. (10.1.2023b). *Vojna na Ukrajine: ministerstvo vnútra odštartovalo na sociálnej sieti komunikačnú kampaň so študentmi UKF Nitra*. <https://www.minv.sk/?tlacove-spravy-6&sprava=vojna-na-ukrajine-ministerstvo-vnutra-odstartovalo-na-socialnej-sieti-komunikacnu-kampan-so-studentmi-ukf-nitra>.

Nebrat, V. V., Suprun, N. A., Horin, N. O., Chistyakova, S. V., Kurbet, O. P., Kudlasevich, O. M., Gorditsa, K. A., Didkivska, L. V., Korniyak, O. V., Slyvka, T. O., Eliseeva, L. V. (2019). *Підприємництво в Україні: історико-інституційний аналіз* [Entrepreneurship in Ukraine: Historical and Institutional Analysis]. НАН України: Ін-т екон. та прогнозів. <http://ief.org.ua/docs/mg/314.pdf>.

Panchenko, T. (2022). Anpassungsstrategien der Geflüchteten aus der Ukraine in Deutschland – Ergebnisse einer qualitativen Studie. *ifo Schnelldienst*, 75(11), 58-62. <https://www.ifo.de/DocDL/sd-2022-11-panchenko-anpassungsstrategien-gefluechteter.pdf>.

Şafak-Ayvazoğlu, A., Kunuroglu, F., Yağmur, K. (2021). Psychological and socio-cultural adaptation of Syrian refugees in Turkey. *International Journal of Intercultural Relations*, 80, 99-111. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2020.11.003>.

UNHCR. (3.2.2022). *Ukraine refugee situation*. UNHCR. The UN Refugee Agency. <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>.

Nejednotná terminológia vzťahujúca sa na nútené povojnové migračné pohyby Nemcov z Československa

Inconsistent terminology relating to the forced post-war migration movements of Germans from Czechoslovakia

DOI: 10.31577/EtnoRozpra.2023.30.1.05

Dominika Lešková

Abstract

The aim of the paper is to open a discussion about the inconsistent terminology related to the displacement of the German population from the territory of today's Slovakia to German-speaking countries at the end of the Second World War. The author considers how the terms denoting this displacement are used in German and Czech-Slovak scholarly discourse. It is argued that they reflect different interpretations of this historical event caused by specifics of the political and social development of the countries involved. In this context, the author underlines the problematic nature of the terms "forced migration" and "refugees" and addresses the possibilities of employing terminology from the field of migration studies.

Keywords

post-war Europe, German minority, collective guilt, forced migration, terminological inconsistency

Kľúčové slová

povojnová Európa, nemecká menšina, kolektívna vina, nútená migrácia, terminologická nejednotnosť

Acknowledgment

Príspevok vznikol vďaka podpore grantovej schémy VEGA 1/0203/23 Morálne hodnotenia národných, etnických a náboženských skupín v situácii ohrozenia a štipendijného programu Ústavu pre národopis Nemcov východnej Európy [Institut für Volkskunde der Deutschen des östlichen Europa].

Kontakt / Contact

Mgr. Dominika Lešková, Katedra etnológie, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave, Gondova 2, 811 02 Bratislava, Slovenská republika,
e-mail: dominika.leskova@uniba.sk

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3232-1445>

Ako citovať / How to cite

Lešková, D. (2023). Nejednotná terminológia vzťahujúca sa na nútené povojnové migračné pohyby Nemcov z Československa. *Etnologické rozpravy*, 30(1), 66-80. <https://doi.org/10.31577/EtnoRozpra.2023.30.1.05>

Úvod

V odborných prácach zameraných na problematiku migrácií sa zvykne zdôrazňovať, že migrácia a mobilita ľudí je konštantnou súčasťou dejín ľudstva. Jednotlivci i celé skupiny osôb už odpradáva z rôznych dôvodov opúšťali svoje obvyklé sídla. V novodobých dejinách tento fenomén zintenzívnel a v posledných rokoch, ako súčasť hospodárskych a sociálnych premien, naďalej narastá (Bargerová, 2016: 17; Divinský, 2009: 12-13). Príčinám migračných pohybov a ich vplyvom na politickú, ekonomickú, sociálnu, kultúrnu a iné oblasti, je preto venovaná komplexná pozornosť zo strany mnohých vedných disciplín.

Migrácia je definovaná ako pohyb osôb mimo svojho obvyklého pobytu, či už ide o pohyb cez medzinárodnú hranicu alebo v rámci štátu (Sironi, Bauloz, Emmanuel, 2019: 137). Globálne odhady z roku 2020 naznačujú, že väčšina ľudí zostáva žiť v krajinách pôvodu (96,4 %), iba malé percento svetovej populácie (3,6 %) predstavuje medzinárodných migrantov¹, približne 281 miliónov osôb. Omnoho častejšie však ľudia migrujú v rámci krajiny pôvodu (McAuliffe, Triandafyllidou, 2021: 2-3).² Existuje mnoho rôznych faktorov a príčin, ktoré vedú milióny ľudí k opusteniu svojich domov: niektoré súvisia so štúdiom, ďalšie s hľadaním lepších pracovných príležitostí, zlúčením rodín, iné zase s porušovaním ľudských práv, konfliktmi alebo prírodnými katastrofami. V nadväznosti na tieto príčiny sa hovorí aj o rôznych typoch migrácie. Rozlišujú sa, napríklad, *medzinárodná* a *vnútorná migrácia*. Z hľadiska dĺžky pobytu mimo trvalého bydliska rozlišujeme *dlhodobú* a *krátkodobú migráciu*, a na základe (ne)oprávnenosti prekročenia hraníc alebo zotrávania na území krajiny s (ne)platnými cestovnými dokladmi a povoleniami na pobyt *legálnu* a *nelegálnu migráciu* (čoraz viac pomenovávanú ako *regulárnu/iregulárnu, zdokumentovanú/nezdokumentovanú*) (Bargerová, 2016: 21).

¹ Nárast odhadovaného počtu medzinárodných migrantov je však za posledných päť desaťročí evidentný. Žiada sa tiež dodať, že podiel medzinárodných migrantov sa v jednotlivých krajinách sveta výrazne líši; napríklad v Nemecku tvoria viac ako 18% a na Slovensku okolo 4% (pozri bližšie IOM, b. d.).

² Pre porovnanie, v roku 2009 sa počet vnútorných migrantov vo svete odhadoval na 740 miliónov, trikrát viac ako počet medzinárodných migrantov v tom čase (McAuliffe, Freier, Skeldon, Blower, 2021: 153).

Dôležité je rozlíšenie *dobrovoľnej* a *nedobrovoľnej migrácie*. Zatiaľ čo dobrovoľná migrácia sa zakladá na slobodnom pohybe osôb a ich vlastnom rozhodnutí opustiť trvalé bydlisko, v prípade nedobrovoľnej (tiež známej ako nútenej) migrácie sú osoby nútené opustiť svoje obvyklé miesto pobytu (Bargerová, 2016: 21). Na konci roka 2020 sa počet tých, ktorí boli nútení opustiť svoje domovy, odhaduje približne na 89 miliónov, čo predstavuje 1,1 % z celkovej populácie (McAuliffe, Triandafyllidou, 2021: 4).³ Agentúra OSN pre utečencov však už minulého roku informovala, že v súvislosti s vojnou na Ukrajine a ďalšími dlhotrvajúcimi konfliktmi, po prvýkrát v histórii odhadovaný počet násilne vysídlených osôb vo svete prekročil hranicu 100 miliónov (United Nations, 2022).

Migrácia v jej rôznych podobách je fenoménom, ktorý sa bezpochyby radí k významnej ľudskej skúsenosti. S jej nárastom a aktuálnym rozsahom sa upriamuje pozornosť na to, aký slovník sa používa pri rozprávaní o migračných pohyboch a osobách prekračujúcich hranice, keďže nepresné používanie alebo zamieňanie pojmov a kategórií súvisiacich s migráciou môže mať neželané dôsledky, obzvlášť v kontexte nútenej migrácie. Hoci sa terminologická otázka nemusí zdať dôležitá, termíny v tejto oblasti majú veľmi dôležitý právny, politický a sociálny význam (Bargerová, 2016; Hamlin, 2022; Hlinčíková, Mesežnikov, 2016).

S migráciou sa vo všeobecnosti spája široká škála terminológie. V právnej, administratívnej, štatistickej i výskumnej oblasti existujú rôzne definície kľúčových pojmov a kategórií, ktoré sú v priebehu času vystavené geografickým, historickým, politickým, sociokultúrnym a iným faktorom. Rozdiely sú mnohokrát prítomné aj na úrovni jednotlivých krajín; na označenie tej istej migračnej udalosti, pohybu alebo migrujúcej osoby alebo skupín osôb sa môžu používať rôzne pojmy (Findor, Hruška, Jankovská, Pobudová, 2021; McAuliffe, Lee, Abel, 2021: 22).⁴

V tomto príspevku otvára diskusiu k nejednotnej terminológii spätéj s núteným vysídlením nemecky hovoriaceho obyvateľstva z Československa, respektíve z dnešného územia Slovenska, na konci a bezprostredne po druhej svetovej vojne do nemecky hovoriacich krajín (okrajovo do Sovietskeho zväzu). Zámerom je priblížiť, ako táto terminologická nejednotnosť, ktorá sa dodnes odzrkadľuje v nemeckom a česko-slovenskom odbornom diskurze, súvisí s historickým a politickým vývojom dotknutých krajín a ich rozdielnymi interpretáciami uvedenej historickej udalosti. V tejto súvislosti taktiež upriamujem pozornosť na problematiku samotného termínu „nútená migrácia“ a konkrétnej skupiny migrantov „utečencov“.

Problematika nútenej migrácie

Pod nútenou migráciou sa rozumie „migračný pohyb, ktorého hlavné príčiny síce môžu byť rôzne, no zahŕňajú prvky sily, nátlaku alebo donútenia“. Ide o strešný a všeobecný

³ Odhadovaný počet zahŕňa 55 miliónov vnútorne vysídlených osôb, 26 miliónov utečencov, 4 milióny žiadateľov o azyl a 4 milióny vysídlených Venezuelčanov.

⁴ Vzhľadom na rôzne špecifické definície migračných pojmov a kategórií migrantov dávam prednosť tým, ktoré sú vypracované a používané jednou z vedúcich medzivládnych organizácií v oblasti migrácie – International organization for migration (ďalej IOM) (Sironi, Bauloz, Emmanuel, 2019).

pojmem bez právneho významu (Sironi, Bauloz, Emmanuel, 2019: 77). V odbornej literatúre sa častokrát používa synonymne s pojmom (nedobrovoľné alebo nútené) vysídlenie, ktoré je zakotvené v medzinárodnom humanitárnom práve. V slovníku IOM je vymedzené ako „pohyb osôb, ktoré boli nútené alebo povinné utiecť alebo opustiť miesta obvyklého pobytu, najmä v dôsledku alebo s cieľom vyhnúť sa následkom ozbrojených konfliktov, situácií všeobecného násillia, porušovania ľudských práv, prírodných alebo človekom spôsobených katastrof“ (Sironi, Bauloz, Emmanuel, 2019: 55-56).

V akademických debatách sa poukazuje na problematickosť pojmu nútená migrácia, konkrétne na neurčitú hranicu medzi dobrovoľnou a nútenou migráciou. Vo všeobecnosti sa totiž uznáva, že existuje skôr kontinuita konania, keďže pri rozhodnutí migrovať sú väčšinou prítomné prvky donútenia, ale aj voľby. Ako naznačujú výskumy, ľudia aj v tých najťažších podmienkach majú určitú možnosť individuálne sa rozhodovať a konať (Turton, 2003a: 8-11). Na druhej strane, v debatách je prítomná istá obava, do akej miery môže stieranie týchto hraníc ohroziť právny režim medzinárodnej ochrany nútených migrantov (Sironi, Bauloz, Emmanuel, 2019: 77). A napokon, takéto rozlišovanie môže viesť k skratkovitým úvahám, že väčšina medzinárodnej alebo vnútornej migrácie je primárne dobrovoľná (a teda ekonomicky motivovaná), čo môže zahmlievať prítomnosť vonkajších obmedzujúcich faktorov (Hamlin, 2022).

V súvislosti s nútenou migráciou sa najčastejšie stretávame s tromi kategóriami nútených migrantov: *utečencami* alebo *žiadateľmi o azyl*, ktorí hľadajú medzinárodnú ochranu v iných krajinách,⁵ a *vnútorne vysídlenými osobami* v rámci hraníc svojich vlastných krajín.⁶ Každá z uvedených kategórií má odlišné postavenie v kontexte národného alebo medzinárodného práva. Podľa Turtona (2003b: 8) sú definície odlišujúce nútených migrantov „založené na príčinách úteku alebo ‚pripisovaných motívoch‘ (Colson, 1991: 6) tých, ktorí utekajú, a na prevládajúcich normách a zásadách medzinárodného práva“. Vytváranie rozdielov v kategóriách považuje za výsledok „politických záujmov než empirického pozorovania“ a vedeckého skúmania (Turton, 2003a: 2).

Utečenecká problematika je pomerne novodobým fenoménom objavujúcim sa so svetovými vojnami v Európe. O tom svedčia aj dejiny interdisciplinárnej oblasti bádania – *štúdiá utečencov a nútenej migrácie*⁷ – zameranej na pochopenie a riešenie životných skúseností osôb, ktoré boli nútené opustiť svoje domovy v dôsledku prenasledovania, konfliktu alebo neistoty (Elie, 2016: 24-28; Fiddian-Qasmiyeh, Loescher, Long, Sigona, 2016b: 2-6). Utečenci a nútená migrácia sa ako samostatné predmety bádania etablovali

⁵ Vhľad do problematiky právneho postavenia a vnímania migrantov prichádzajúcich na územie Slovenska ponúkajú publikácie H. Tužinskej, ktorá sa dlhodobo zaujíma o témy späté s etnografiou tlmočenia a interkultúrnou komunikáciou na azylových súdnych pojednávaníach z hľadiska socio-kultúrnej antropológie (pozri napr. Mittelmanová, Volanská, Tužinská, 2009; Tužinská, 2015; 2019; 2020).

⁶ K definíciám jednotlivých kategórií pozri bližšie Sironi, Bauloz, Emmanuel, 2019: 14, 109, 171-172.

⁷ K histórii, témam, rôznym perspektívam (vrátane antropologickej), metodológiám, analýzam i súčasným debatám a výzvam v súvislosti so štúdiom utečencov a nútenej migrácie pozri bližšie Fiddian-Qasmiyeh, Loescher, Long, Sigona, 2016a.

v 80. rokoch 20. storočia,⁸ tomu však predchádzal záujem zo strany nielen historikov o migračné pohyby v medzivojnovom období a po ukončení druhej svetovej vojny, ale aj o samotných utečencov, utečenecké tábory či (medzi)národné organizácie zabezpečujúce ochranu utečencom (Elie, 2016: 24-28).

V tomto období vznikali prvé výskumné, vzdelávacie a politické inštitúcie v oblasti migrácie, ktoré začali štandardizovať techniky zvládania masových nútených pohybov obyvateľstva (Fiddian-Qasmiyeh, Loescher, Long, Sigona, 2016b: 3). Dvadsiate storočie sa stalo zrodom utečenca ako špeciálnej právnej kategórie definovanej prostredníctvom *Ženevského dohovoru o právnom postavení utečencov* z roku 1951 a jeho *Protokolu o právnom postavení utečencov* z roku 1967 (Malkki, 1995: 501). Rozlišovanie medzi migrantmi a utečencami má tak korene v povojnovom období a studenej vojne. V súčasnosti niektorí odborníci používajú označenie „nútený migrant“ namiesto „utečenec“, čím vyzdvihujú nútenú povahu pohybu pred ich právnym statusom (Hamlin, 2022).

Vzhľadom na právnú povahu kategórie utečenec by sme mohli predpokladať, že ide o neutrálny a objektívny pojem. Avšak táto kategória, zaužívaná v medzinárodnom práve, sa mnohokrát nezhoduje s tými, ktoré sú používané na národnej úrovni v právnych predpisoch a migračných politikách (pozri Bargerová, 2016: 20). Súčasne je častokrát účelovo používaná v politických diskurzoch, čím sa stala politicky zaťaženou kategóriou. Netreba zabúdať, že jej používanie vo verejnom diskurze sa od ich odborného, právneho či politického významu mnohokrát líši (pozri Findor, Hruška, Jankovská, Pobudová, 2021). Pri terminologickej otázke sa súčasne otvára ďalší problém: jednotlivci alebo skupiny osôb, ktorých sa nútená migrácia bezprostredne dotýka, sami seba tiež označujú pod rôznymi pojmami, slovám pripisujú vlastné sociálne konštruované významy (Hamlin, 2022).

Ako už bolo naznačené, v príspevku venujem pozornosť migračným pohybom osôb nemeckého pôvodu, ktoré boli na konci druhej svetovej vojny nútené opustiť svoje domovy. Na tomto mieste považujem za dôležité uviesť, aký pojmový aparát používam v predkladanom texte. Na označenie núteného migračného pohybu osôb nemeckého pôvodu z východoeurópskych krajín používam strešný pojem „vysídlenie“ a na označenie migrujúcich osôb „vysídlenci“. Nepoužívam kategóriu „utečenec“ vzhľadom na jej osobitý právny význam. V texte na niektorých miestach používam aj označenie „nútená migrácia“ a „nútení migranti“. Hlavne, keď hovorím o nútených migračných pohyboch a migrujúcich osobách vo všeobecnosti, alebo ak chcem zdôrazniť rozmanitosť príčin a podôb nútenej migrácie a migrujúcich osôb v povojnovej Európe. Pojmy uvedené v kurzíve sú prevzaté od citovaných autorov.

Vysídlenie Nemcov z Československa

Nútená migrácia má v Európe vlastnú históriu, a to najmä v súvislosti s druhou svetovou vojnou, ktorá vyvolala pravdepodobne najväčšie masové migračné pohyby (Bank,

⁸ Medzi prelomové publikácie z tohto obdobia patria, napríklad, nasledujúce: *The Unwanted* [Nechcení] (Marrus, 1985) a *Vom Zwangsarbeiter zum Heimatlosen Ausländer* [Od núteného robotníka k cudzincovi bez domova] (Jacobmeyer, 1985).

2016: 690; Franzen, 2016: 721). Podľa nemeckých historikov Nemecko bolo „motorom“ a „centrom“ týchto pohybov, čo bolo podľa nich do značnej miery spôsobené expanziou a zánikom národnosocialistickej tretej ríše. Počas druhej svetovej vojny a bezprostredne po nej rozlišujú v kontexte Nemecka štyri rozličné typy nútených migrantov a migrácií: 1. *utečencov* v bezprostredne povojnovom období, ktorí utiekli alebo boli evakuovaní z bojových zón a pred postupujúcim vojskom; 2. *deportované* alebo *zadržované osoby*⁹ pod nátlakom počas vojny; 3. *presídlencov*, tzv. *Displaced Persons* (DPs),¹⁰ v bezprostredne povojnovom období; 4. *vyhnancov* po ukončení vojny z bývalých východných území Nemeckej ríše a zo sídelných oblastí strednej, východnej a juhovýchodnej Európy (Bade, Oltmer, 2007: 155). Na konci vojny boli *utečenci* vo všeobecnosti považovaní za osoby, ktoré opustili svoje krajiny pôvodu za okolností, ktoré mohli aspoň čiastočne ovplyvniť, a *vyhnanci* za osoby bez tejto možnosti. Napriek tomu sa tieto termíny používali pomerne nediferencovaným spôsobom (Bauerkämper, 2007: 477).

Do konca druhej svetovej vojny v krajinách strednej, východnej a juhovýchodnej Európy žilo približne 18 miliónov nemecky hovoriacich obyvateľov. Tesne pred koncom vojny časť z nich utiekla alebo bola evakuovaná pred postupujúcou Červenou armádou na západ, na jej konci bola ďalšia časť nedobrovoľne vysídlená prevažne na dnešné územie Nemecka, a mnohí z nich počas týchto migračných procesov zahynuli. Celkový počet vysídlencov z tohto obdobia sa odhaduje na 14 miliónov, pričom 3 milióny z nich pochádzali z oblastí dnešného Česka a Slovenska. Československí Nemci tvorili druhú najpočetnejšiu skupinu v nemeckých okupačných zónach a taktiež v Rakúsku (Bade, Oltmer, 2007: 158; Bauerkämper, 2007: 479).¹¹

Za rozhodujúce okolnosti, ktoré predchádzali evakuácii a vysídleniu slovenských Nemcov, sú považované Mníchovská dohoda, Viedenská arbitráž, následné rozbitie Československa a nacifikácia nemeckej menšiny. Vládni predstavitelia sa rozhodli obnoviť Československú republiku ako národný štát Čechov a Slovákov bez neslovanských menšín. Väčšina príslušníkov nemeckej a maďarskej menšiny bola vtedajšími politickými predstaviteľmi štátu vnímaná ako kolaboranti nacistického Nemecka a nelojálni občania republiky v jej krízových rokoch (Šutaj, 2005: 6-7). Na príkaz ríšsko-nemeckej organizácie riadiacej činnosť zahraničných Nemcov bolo pred príchodom frontu a postupujúcou Červenou armádou evakuovaných 120 tisíc slovenských Nemcov na západ, čo predsta-

⁹ Medzi tieto osoby sú zaraďovaní nútení pracovníci v nemeckom vojnovom hospodárstve, vojnoví zajatci, ale aj deportované alebo zadržované civilné obyvateľstvo z vlastnej krajiny alebo z cudzích krajín (Bade, Oltmer, 2007: 155).

¹⁰ Termín zaviedli americké vojenské orgány pre všetky osoby inej ako nemeckej národnosti, ktoré boli počas druhej svetovej vojny vyhnané z krajín svojho pôvodu alebo deportované národnosocialistickým Nemeckom. Medzi tieto osoby patrili tí, ktorí prežili pracovné, zajatecké, koncentračné a vyhladzovacie tábory, ale aj civilisti utekajúci v roku 1944 až 1945 pred postupujúcim frontom. Po ukončení vojny bolo spojeneckým úsilím zabezpečiť návrat týchto osôb do krajín ich pôvodu alebo ich zapojiť do emigračných programov. Počet týchto migrantov sa v povojnovom období odhaduje na 10 – 12 miliónov (Bade, Oltmer, 2007: 157-158; Caestecker, 2007: 529-533; Franzen, 2016: 732).

¹¹ Najpočetnejšou, 7-miliónovou skupinou v nemeckých okupačných zónach boli osoby nemeckého pôvodu z oblastí východne od rieky Odry a Nisy. K ďalším skupinám a jej počtom pozri bližšie Bade, Oltmer, 2007: 158. V Rakúsku najpočetnejšiu skupinu vysídlených osôb tvorili dunajskí Švábi (170 000) a československí Nemci (151 000) (pozri bližšie Bauerkämper, 2007: 479).

vovalo takmer väčšinu z jeho celkového počtu. Niektorým z nich sa podarilo vrátiť späť do pôvodného miesta bydliska, avšak po uznesení Postupimskej konferencie a ustanoveniach československej vlády, vrátane prijatého ústavného dekrétu prezidenta republiky č. 33 z roku 1945, boli prinútení krajinu opustiť. Do konca roka 1946 bolo vysídlených približne 30 tisíc osôb nemeckého pôvodu (Kováč, 1991: 197 - 200). V Československu napokon z rôznych dôvodov zostalo približne 180 tisíc osôb nemeckého pôvodu (Bauerkämper, 2007: 478; Zeitlhofer, 2007: 282).

Vysídlení nemeckého pôvodu boli po príchode na dnešné územie Nemecka nerovnomerne rozdeľovaní do vtedajších štyroch okupačných zón – sovietskej, americkej, britskej a francúzskej (Bade, Oltmer, 2007: 158-159).¹² Západné okupačné zóny Nemecka, spravované Spojenými štátmi americkými, Veľkou Britániou a Francúzskom, boli v roku 1949 zlúčené do Spolkovej republiky Nemecko (SRN). Z východnej sovietskej okupačnej zóny Nemecka v tom istom roku vznikla Nemecká demokratická republika (NDR). V polovici 20. storočia tvorili vysídlené osoby v SRN zaokrúhlene 8-miliónovú skupinu obyvateľov, v NDR 4-miliónovú skupinu obyvateľov a v Rakúsku 370-tisícovú skupinu obyvateľov (Bauerkämper, 2007: 478-480, Franzen, 2016). Praktiky zamerané na riešenie problémov vysídlencov sa v jednotlivých okupačných zónach líšili, čo sa posilnilo vznikom samostatných nemeckých štátov a prijímaním ich odlišných politík a stratégií. V začiatkoch však všetky zóny uplatňovali asimilačnú politiku, čím chceli predísť vzniku menšinového problému (Franzen, 2016: 721-732).¹³

Nejednotná terminológia a interpretácia vysídlenia Nemcov – náčrt problematiky

Nedobrovoľné migračné procesy, ktoré zasiahli nemecky hovoriace obyvateľstvo vo východoeurópskych krajinách, zásadným spôsobom ovplyvnili nielen ich samotných a ich krajiny pôvodu, ale aj nemeckú spoločnosť (Kreisslová, Nosková, 2022; Kreisslová, Nosková, Pavlásek, 2019) a jej *spomienkovú kultúru* [Erinnerungskultur] (Scholz, Röger, Niven, 2015a). V nasledujúcej časti preto načrtnem, ako boli tieto procesy interpretované a pripomínané v dvoch po vojne sformovaných nemeckých krajinách a Československu.

Začnem pri samotnom výbere terminológie. Používanie emocionálne nabitého termínu *vyhnanie* [Vertreibung] pre označenie vysídlenia bolo príznačné pre Spolkovú republiku Nemecko.¹⁴ Jeho výber bol zvolený zámerne, mal zdôrazňovať násilnú povahu migračného procesu a slúžiť v politickom boji pri diskreditácii štátov z oblastí vysídlených Nemcov za jeho nespravodlivý charakter. V *Spolkovom zákone o vyhnancoch* [Bundesvertriebengesetz] z roku 1953 bol tento termín použitý ako súhrnné označenie pre rozdielne podoby vysídlenia. Všetky osoby nemeckej národnosti alebo nemeckého etnického pô-

¹² Zastúpenie vysídlencov v porovnaní s celkovým počtom obyvateľov v jednotlivých zónach na konci roka 1947 bolo nasledovné: sovietska zóna 24,3 %, americká zóna 17,7 %, britská zóna 14,5 % a francúzska zóna 1 % (Bade, Oltmer, 2007: 159; Bauerkämper, 2007: 478).

¹³ K politikám určeným na riešenie otázok vysídlených osôb uplatňovaných v okupačných zónach a neskôr v osamostatnených nemeckých štátoch pozri podrobnejšie Franzen, 2016: 721-732.

¹⁴ V šesťdesiatych rokoch 20. storočia sa tento termín rozšíril na útek a vyhnanie [Flucht und Vertreibung].

vodu z oblastí vysídlenia definoval ako *vyhnancov* [Vertriebenen], a tých, ktorí mali pobyt v týchto oblastiach pred 31. decembrom 1937 ako *vyhnancov z vlasti* [Heimatvertriebenen]. V každodennej komunikácii sa však tieto dva pojmy používali ako synonymá. Pre osoby prichádzajúce zo sovietskej okupačnej zóny alebo NDR sa ujal pojem utečenci [Flüchtlingen], ktorý neskôr nahradil *utečenci zo sovietskej zóny* [Sowjetzonenflüchtlingen] (Scholz, 2020; Stickler, 2004: 9-11).

Do polovice šesťdesiatych rokov 20. storočia bola interpretácia vyhnaní v SRN odvodzovaná od všeobecného povedomia, že Nemecko sa stalo *obeťou druhej svetovej vojny a verejných diskurzov o nespravodlivosti vyhnaní, práve vyhnancov na vlast, strate východného nemeckého územia a celonemeckom vedomí*,¹⁵ zatiaľ čo otázkam zainteresovanosti, zodpovednosti či obetiam národného socializmu bola venovaná nedostatočná pozornosť. Po dlhý čas tak interpretácia bola spojená s otázkou utrpenia nemeckého obyvateľstva, finančného odškodnenia vysídlených osôb a revízie povojnových hraníc. Po akceptácii východnej hranice (línie Odra – Nisa),¹⁶ rovnako ako s narastajúcim záujmom o dejiny národného socializmu sa začalo vysídlenie v priebehu 70. rokov vnímať kritickejšie a zasadzovať sa do širšieho kontextu druhej svetovej vojny. Nie však zo strany organizácií pre vysídlené osoby a konzervatívnych politických strán, ktoré pôvodnú interpretáciu tejto historickej udalosti reprodukovali až do roku 1990, výsledkom čoho bola nejednotná interpretácia (Scholz, 2020).

Situácia v Nemeckej demokratickej republike bola odlišná. Interpretácia vysídlenia podliehala štátnej politike presadzovanej vo vtedajšom socialistickom bloku. V súlade s politickým jazykom sa pre ňu ešte v socialistickej okupačnej zóne prijal termín *presídlenie* [Umsiedlung] a pre vysídlené osoby *presídlenci* [Umsiedlern]. Zámerom bolo vyjadriť, že migračný proces je riadny a trvalý, čo bolo ešte viac zvýraznené neskorším prijatím termínu *noví občania* [Neubürger], od ktorého sa však dodatočne upustilo. Cieľom zodpovedných orgánov bola čo najrýchlejšia asimilácia všetkých dotknutých osôb do života v novej spoločnosti, čím sa malo predísť spochybňovaniu povojnového územného usporiadania. V kontexte budovania novej socialistickej spoločnosti bolo pripomínanie si nedobrovoľného migračného procesu a krajiny pôvodu vysídlencov vnímané za prekážku (Bauerkämper, 2007: 477-478; Scholz, 2020). Situácia v Československu bola obdobná, orgány zodpovedné za vysídľovanie Nemcov používali v úradnom jazyku termín *odsun* [Abschub] (Gabzdilová-Olejníková, Olejník, 2004: 6-7). Autori pri tomto termíne zdôrazňujú, že vyvoláva dojem historickej nutnosti a oprávnenosti tejto vynútenej mobility či zvyčajného administratívneho úkonu (Hahnová, 1999; Arburg, Staněk, 2011, citované podľa Kreisslová, Nosková, Pavlásek, 2019: 166). Taktiež je považovaný za eufemizmus, teda za zjemňujúci výraz pre označenie inak nepríjemnej skutočnosti (Stickler, 2004: 10).

Interpretácia *presídlenia* bola štátom centrálne riadená a prísne regulovaná, no napriek tomu ostával istý priestor na opis a diskusiu o skúsenostiach *presídlencov*. Útek, vysíd-

¹⁵ K debate o tom, čo sa rozumie pod nemeckým východom, kde sa nachádza a akú úlohu zohráva v nemeckej kolektívnej identite, pozri Hahn, Hahn, 2018.

¹⁶ Varšavská zmluva z roku 1970, uzatvorená medzi Spolkovou republikou Nemeckom a Poľskou ľudovou republikou, akceptovala existujúcu nemecko-poľskú štátnu hranicu na riekach Odra a Nisa. Pre porovnanie, Nemecká demokratická republika uznala túto hranicu v roku 1950 v rámci Görlitzerskej dohody (Franzen, 2016: 724).

lenie, strata vlasti, ako aj príchod a integrácia vysídlených osôb do novej spoločnosti sa stali témami predovšetkým v prostredí umeleckej literatúry a filmu, pričom menej kriticky boli spracované vo filme.¹⁷ Najčastejšie opisovaný a zobrazovaný bol útek ako výsledok nemeckej vojnovéj politiky, ktorý zároveň vhodne slúžil na kritiku fašizmu. Naopak, násilné útoky na konci vojny, spáchané Červenou armádou alebo krajinami z oblastí vysídlenia voči nemeckým civilistom, boli len ojedinele diskutované. To isté platilo aj o organizovanom nútenom vysídlení. Podľa B. Nivena to bolo pravdepodobne spôsobené snahou vyhnúť sa kritickým zmienkam o úlohe Sovietskeho zväzu a ďalších krajín v tomto procese (Niven, 2015a, 2015b). Interpretácia presídlenia ako nevyhnutného dôsledku národnosocialistickej politiky, ako to zodpovedalo oficiálnej štátnej politike, mediálnym reprezentáciám a tiež väčšinovému postoju pamätníkov, prevládala až do rozpadu NDR (Scholz, 2020).

Záver

Na pozadí historického a politického vývoja spomenutých krajín môžeme sledovať odlišnú terminológiu a interpretácie späté s vysídlením. Podľa S. Scholza (2020) boli vyššie opísané interpretácie formované rozdielnym vzťahom k povojnovému usporiadaniu hraníc v Európe, Sovietskemu zväzu a dejinám národného socializmu, alebo inými slovami, rozdielnymi záujmami dobových štátnych politík, ktoré v priebehu studenej vojny stáli v politickej a ideologickej opozícii. Výrazná zmena nastala po páde komunizmu v krajinách východného bloku a po zjednotení Nemecka v roku 1990, keď sa definitívnym uznaním nemecko-poľských hraníc uzavrela dovtedy vždy diskutovaná otázka hraníc. Tieto udalosti znamenali možnosť prehodnotiť či vyrovnať sa s vysídlením a zaujať k nemu nové postoje a interpretácie, vrátane krajín oslobodených od sovietskeho mocenského vplyvu. Problematika vysídlenia sa v tomto období stala „politicky neškodnou“, no naďalej zostala „historicky a politicky kontroverznou“ (Scholz, Röger, Niven, 2015b: 13).

Téma vysídlenia zažila na prelome storočí v nemecko-jazyčnom prostredí renesanciu. V oblasti médií na danú tému pribúdali memoáre a autobiografie, dokumentárne a hrané filmy, múzejné projekty, atď. Vznikal tak priestor pre početné diskusie o vysídlení v širšom kontexte povojnových historických udalostí, čo napokon viedlo k vzniku rôznorodého spomienkového diskurzu (Scholz, 2020; Scholz, Röger, Niven, 2015b). Nárast záujmu o danú tému sa taktiež prejavil v zvýšenej publikačnej činnosti nemeckých etnológov, hoci výskumy zamerané na problematiku vysídlcov vznikali už na začiatku 50. rokov 20. storočia (Kreisslová, Nosková, Pavlásek, 2019: 154-155).

Oproti tomu vo väčšine krajín bývalého východného bloku dochádzalo vôbec k prvému záujmu o dejiny a povojnové osudy miestnych Nemcov (Scholz, 2020). Počas socialistickeho obdobia bola daná téma v Československu do istej miery tabuizovaná (Kreisslová, Nosková, Pavlásek, 2019: 152; Nosková, Kreisslová, 2018: 7). To sa zmenilo po politických zmenách v 90. rokoch, keď začali v oblasti humanitných a sociálnych vied pribúdať odborné práce k dejinám a kultúre nemeckej menšiny u nás (pozri bližšie Kiliánová, 2015;

¹⁷ K zmenám v zobrazovaní tém v beletrii/filme/televízií a k ich úlohe v pripomínaní si nútenej migrácie v NDR pozri bližšie Niven, 2015a; 2015b. Porovnaj aj so situáciou v SRN (Berger, 2015; Röger, 2015).

Kreisslová, Nosková, Pavlásek, 2019: 151-155).¹⁸ V kontexte slovenskej etnológie treba dodať, že od počiatkov jej formovania až do začiatku 90. rokov stála v centre pozornosti predovšetkým tradičná ľudová kultúra (Janto, 2021; 2022).

Pre označenie rôznorodého núteného migračného pohybu Nemcov z východoeurópskych krajín sa v nemeckom jazykovom prostredí zaužíval pojem *útek* a *vyhnanie*, a to napriek tomu, že má problematické implikácie, keďže zastiera odlišné príčiny rôznych podôb povojnového vysídlenia a skúsenosti s ním (Kasten, 2017: 10, citované podľa Hahn, Hahn, 2001). V česko-slovenskom odbornom diskurze sa pre označenie núteného vysídlenia Nemcov vykonaného československými orgánmi ujal pojem odsun, ktorý je niekedy tiež používaný ako súhrnné označenie pre rôzne podoby vysídlenia nemeckej menšiny z územia Československa (pozri napr. Horváthová, 2002: 113; Paríková, 2001: 145). Otázkou v tomto prípade ostáva, ako písať (a rozprávať) o vyššie zmienených historických udalostiach a s nimi súvisiacimi nedobrovoľnými migračnými pohybmi bez toho, aby sme ich nepomenovávali dobovo a politicky zaťažnými pojmami či eufemizmi. Jedným z riešení môže byť uprednostňovanie strešných termínov, akými sú nútená migrácia či vysídlenie, zaužívanými v oblasti štúdií utečencov a nútenej migrácie.

Na záver by som chcela upozorniť, že v odbornom diskurze na našom území opomínáme ďalšiu významnú historickú udalosť súvisiacu s núteným vysídlením, s tzv. *odvlečením* alebo *deportáciou* nemeckého obyvateľstva do nápravno-pracovných táborov v Sovietskom zväze. Ako naznačujú práce historikov, zadržiavanie a následné nútené vysídlenie zahŕňalo nielen vojnových zajatcov, ale aj civilné obyvateľstvo nemeckého pôvodu z nášho územia (Pekár, Simon, Tokárová, 2017). Účelom vysídlenia bolo ich pracovné nasadenie do obnovy vojnou zničeného sovietskeho hospodárstva. V období medzi rokmi 1945 až 1949 bolo deportovaných okolo 300 000 príslušníkov Nemeckej ríše [Reichsdeutsche] a nemeckých menšín [Volksdeutsche] z krajín strednej, východnej a juhovýchodnej Európy. Stalinom podpísaný dekrét č. 7161 z roku 1944 nariaďoval deportáciu mužom vo veku od 17 do 45 a ženám od 18 do 30 rokov z územia oslobodeného Červenou armádou. Vykonávané boli sovietskymi orgánmi Ľudovým komisariátom vnútra [Narodnyj komissariat vnutrennich del] a SMERŠ-om [Smert' špionam] (Beer, 2007: 465-466).¹⁹ Ak píšeme o nedobrovoľnom vysídlení slovenských Nemcov z konca druhej svetovej vojny, mali by sme vždy jasne pomenovať a odlišovať jednotlivé podoby tohto mnohotvárneho migračného procesu, ich príčiny a aktérov.

Referencie

Bade, J. K., Oltmer, J. (2007). Mitteleuropa. Deutschland. In K. J. Bade, P. C. Emmer, L. Lucassen, J. Oltmer (Eds.), *Enzyklopädie Migration in Europa. Vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart* (s. 141-170). Paderborn: Ferdinand Schöningh.

¹⁸ K výskumu nemeckej menšiny na Slovensku pred rokom 1945 pozri Kiliánová, 2015; Panczová, Kiliánová, Kubisa, 2021.

¹⁹ Terminológia spojená s touto podobou vysídlenia sa v jednotlivých krajinách líši; napríklad, v ruštine je označovaná ako mobilizácia alebo internácia, v nemčine rovnako ako v slovenčine odvlečenie, deportácia alebo nútené práce (pozri Beer, 2007: 465; Pekár, Simon, Tokárová, 2017). K danej problematike v kontexte Slovenska pozri Dvořák, 2017; Mičev, 2017; Simon, 2017; Syrný, Pekár, 2017.

Bank, R. (2016). Forced migration in Europe. In E. Fiddian-Qasmiyeh, G. Loescher, K. Long, N. Sigona (Eds.), *The Oxford Handbook of Refugee & Forced Migration Studies* (s. 690-702). Oxford University Press.

Bargerová, Z. (2016). Migrácia ako spoločenský fenomén: historické, sociálne a právne aspekty. In M. Hlinčíková, G. Mesežnikov (Eds.), *Otvorená krajina alebo nedobytná pevnosť? Slovensko, migranti a utečenci* (s. 17-35). Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, Praha: Heinrich-Böll-Stiftung.

Bauerkämper, A. (2007). Deutsche Flüchtlinge und Vertriebene aus Ost-, Ostmittel- und Südosteuropa in Deutschland und Österreich seit dem Ende des Zweiten Weltkriegs. In K. J. Bade, P. C. Emmer, L. Lucassen, J. Oltmer (Eds.), *Enzyklopädie Migration in Europa. Vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart* (s. 477-485). Paderborn: Ferdinand Schöningh.

Beer, M. (2007). Deutsche Deportierte aus Ostmittel- und Südosteuropa in der UdSSR seit dem Ende des Zweiten Weltkriegs. In K. J. Bade, P. C. Emmer, L. Lucassen, J. Oltmer (Eds.), *Enzyklopädie Migration in Europa. Vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart* (s. 465-470). Paderborn: Ferdinand Schöningh.

Berger, K. (2015). Belletristik in der Bundesrepublik. In S. Scholz, M. Röger, B. Niven (Eds.), *Die Erinnerung an Flucht und Vertreibung. Ein Handbuch der Medien und Praktiken* (s. 15-27). Paderborn: Ferdinand Schöningh.

Caestecker, F. (2007). Displaced Persons (DPs) in Europa seit dem Ende des Zweiten Weltkriegs. In K. J. Bade, P. C. Emmer, L. Lucassen, J. Oltmer (Eds.), *Enzyklopädie Migration in Europa. Vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart* (s. 529-535). Paderborn: Ferdinand Schöningh.

Divinský, B. (2009). *Migračné trendy v Slovenskej republike po vstupe krajiny do EÚ (2004 - 2008)*. Bratislava: Medzinárodná organizácia pre migráciu.

Dvořák, J. (2017). Zavlákání československých občanů z dnešního území České republiky do SSR po roce 1945. In M. Pekár, A. Simon, Z. Tokárová (Eds.), *Cena vítězství. Odvlečení obyvatelův z územia Československa, Maďarska a Polska do Sovietskeho zväzu v rokoch 1944 – 1945* (s. 43-51). Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Šamorín: Fórum inštitút pre výskum menšín.

Elie, J. (2016). Histories of refugee and forced migration studies. In E. Fiddian-Qasmiyeh, G. Loescher, K. Long, N. Sigona (Eds.), *The Oxford Handbook of Refugee & Forced Migration Studies* (s. 23-35). Oxford University Press.

Fiddian-Qasmiyeh, E., Loescher, G., Long, K., Sigona, N. (2016b). Introduction: Refugee and forced migration studies in transition. In E. Fiddian-Qasmiyeh, G. Loescher, K. Long, N. Sigona (Eds.), *The Oxford Handbook of Refugee & Forced Migration Studies* (s. 1-19). Oxford University Press.

Fiddian-Qasmiyeh, E., Loescher, G., Long, K., Sigona, N. (Eds.). (2016a). *The Oxford Handbook of Refugee & Forced Migration Studies*. Oxford University Press.

Findor, A. Hruška, M., Jankovská, P., Pobudová, M. (2021). Re-examining public opinion preferences for migrant categorizations: “Refugees” are evaluated more negatively than “migrants” and “foreigners” related to participants’ direct, extended, and mass-mediated intergroup contact experiences. *International Journal of Intercultural Relations*, 80, 262-273.

Franzen, K. E. (2016). Migration als Kriegsfolge: Instrumente und Intentionen staatlicher Akteure nach 1945. In J. Oltmer (Ed.), *Handbuch Staat und Migration in Deutschland seit dem 17. Jahrhundert* (s. 721-739). Berlin: De Gruyter Oldenbourg.

Gabzdilová-Olejníková, S., Olejník, M. (2004). *Karpatskí Nemci na Slovensku od druhej svetovej vojny do roku 1953*. Bratislava: Spoločenskovedný ústav SAV, Slovenské národné múzeum, Múzeum kultúry karpatských Nemcov.

Hahn, E., Hahn, H. H. (2018). The “German East”: Myth? Reality? Lost land of dreams? In A. Bazin, C. Perron (Eds.), *How to Address the Loss? Forced Migrations, Lost Territories and the Politics of History. A Comparative Approach in Europe and at its Margins in the XXth Century* (s. 37-57). Brussels: Peter Lang.

Hamlin, R. (24.3.2022). „Migrants”? “Refugees”? Terminology is contested, powerful, and evolving. Migration policy institute. Získané 15.4.2023, z <https://www.migrationpolicy.org/article/terminology-migrants-refugees-illegal-undocumented-evolving>.

Hlinčíková, M., Mesežnikov, G. (Eds.). (2016). *Otvorená krajina alebo nedobytná pevnosť? Slovensko, migranti a utečenci*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, Praha: Heinrich-Böll-Stiftung.

Horváthová, M. (2022). *Nemci na Slovensku. Etnokultúrne tradície z aspektu osídlenia, remesiel a odievania*. Komárno, Dunajská Streda: Fórum inštitút pre výskum menšín.

International organization for migration [IOM]. (b. d.). *World migration report 2022*. Získané 15.4.2023, z <https://worldmigrationreport.iom.int/wmr-2022-interactive/>.

Jacobsmeier, W. (1985). *Vom Zwangsarbeiter zum Heimatlosen Ausländer. Die Displaced Persons in Westdeutschland 1945-1951*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.

Janto, J. (2021). *Úvod do štúdia tradičnej ľudovej kultúry* [eBook vydanie]. Bratislava: Stimul. https://stella.uniba.sk/texty/FIF_JJ_tradicna_ludova_kultura.pdf.

Janto, J. (2022). Výskum obdobia socializmu a mesta v slovenskej etnológii. *Etnologické rozpravy*, 29(2), 8-20. <https://doi.org/10.31577/EtnoRozpra.2022.29.2.01>.

Kasten, T. (2017). Heimatzeitschriften im Kontext der „Vertriebenenpresse“. Zur Einführung in das Thema und den Tagungsband. In T. Kasten, E. Fendl (Eds.), *Heimatzeitschriften. Funktionen, Netzwerke, Quellenwert* (s. 9-38). Münster: Waxmann.

Kiliánová, G. (2015). Forschungen zur deutschen Minderheit in der Slowakei: Themen, Konzepte und Ergebnisse. In R. Johler, H. Kalinke, Ch. Marchetti (Eds.), *Volkskundlich-ethnologische Perspektiven auf das östliche Europa* (s. 187-199). Oldenbourg: De Gruyter.

Kováč, D. (1991). *Nemecko a nemecká menšina na Slovensku (1871 - 1945)*. Bratislava: VEDA.

Kreisslová, S., Nosková, J. (2022). Vyprávěná migrace. Vzpomínky na poválečnou nucenou migraci německy hovořících obyvatel z českých zemí. *Slovenský národopis*, 70(1), 48-68.

Kreisslová, S., Nosková, J., Pavlásek, M. (2019). „Takové normální rodinné historky“.

Obrazy migrace a migrující obrazy v rodinné paměti. Praha: ARGO.

Malkki, H. L. (1995). Refugees and exile: From „refugee studies“ to the national order of things. *Annual Reviews*, 24, 495-523.

Marrus, M. (1985). *The Unwanted. European Refugees from the First World War through the Cold War.* Oxford: Oxford University Press.

McAuliffe, M., Freier, F. L., Skeldon, R., Blower, J. (2021). The great disrupter: COVID-19's impact on migration, mobility and migrants globally. In M. McAuliffe, A. Triandafyllidou (Eds.), *World Migration Report 2022* (s. 151-171). Ženeva: International Organization for Migration. <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022>.

McAuliffe, M., Lee, T., Abel, G. (2021). Migration and migrants: A global overview. In M. McAuliffe, A. Triandafyllidou (Eds.), *World Migration Report 2022* (s. 21-57). Ženeva: International Organization for Migration. <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022>.

McAuliffe, M., Triandafyllidou, A. (2021). Report overview: Technological, geopolitical and environmental transformations shaping our migration and mobility futures. In M. McAuliffe, A. Triandafyllidou (Eds.), *World Migration Report 2022* (s. 1-17). Ženeva: International Organization for Migration. <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022>.

Mičev, S. (2017). Slováci v zajateckých táboroch NKVD. In M. Pekár, A. Simon, Z. Tokárová (Eds.), *Cena víťazstva. Odvlečenie obyvateľov z územia Československa, Maďarska a Poľska do Sovietskeho zväzu v rokoch 1944 – 1945* (s. 23-42). Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Šamorín: Fórum inštitút pre výskum menšín.

Mittelmanová, M., Volanská, M., Tužinská, H. (2009). *Vybrané práva cudzincov na území SR a kultúrna rozmanitosť. Princíp nenavrátania, zlúčenia rodiny a kultúrna citlivosť.* Bratislava: Stimul.

Niven, B. (2015a). Belletristik in der DDR. In S. Scholz, M. Röger, B. Niven (Eds.), *Die Erinnerung an Flucht und Vertreibung. Ein Handbuch der Medien und Praktiken* (s. 28-40). Paderborn: Ferdinand Schöningh.

Niven, B. (2015b). Film und Fernsehen in der DDR. In S. Scholz, M. Röger, B. Niven (Eds.), *Die Erinnerung an Flucht und Vertreibung. Ein Handbuch der Medien und Praktiken* (s. 140-152). Paderborn: Ferdinand Schöningh.

Nosková, J., Kreisslová, S. (2018). „Odsun“ / „vyhnání“ v rodinné paměti Němců z českých zemí a jejich potomků. *Národopisný věstník*, 35(2), 5-28.

Panczová, Z., Kiliánová, G., Kubisa, T. (2021). *Národopis na Slovensku v službách Tretej ríše* [eBook vydanie]. Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, Marenčin PT. <https://doi.org/10.31577/2021.9788056909591>.

Paríková, M. (2001). Vlast' v múzeu? (Rodisko Němcov v spomienkach, rozprávání a korešpondencii). In O. Danglová, R. Stoličná (Eds.), *Etnológia a kultúrne dedičstvo. Zborník venovaný jubileu SONI KOVAČEVIČOVEJ* (s. 145-153). Bratislava: Ústav etnológie SAV.

Pekár, M., Simon, A., Tokárová, Z. (Eds.). (2017). *Cena víťazstva. Odvlečenie obyvateľov z územia Československa, Maďarska a Poľska do Sovietskeho zväzu v rokoch 1944 – 1945*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Šamorín: Fórum inštitút pre výskum menšín.

Röger, M. (2015). Film und Fernsehen in der Bundesrepublik. In S. Scholz, M. Röger, B. Niven (Eds.), *Die Erinnerung an Flucht und Vertreibung. Ein Handbuch der Medien und Praktiken* (s. 126-139). Paderborn: Ferdinand Schöningh.

Scholz, S. (2020). Flucht und Vertreibung – Interpretationen. In S. Doering (Ed.), *Online-Lexikon zur Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa*. BKGE. ome-lexikon.uni-oldenburg.de/p49725.

Scholz, S., Röger, M., Niven, B. (2015b). Einleitung. In S. Scholz, M. Röger, B. Niven (Eds.), *Die Erinnerung an Flucht und Vertreibung. Ein Handbuch der Medien und Praktiken* (s. 9-14). Paderborn: Ferdinand Schöningh.

Scholz, S., Röger, M., Niven, B. (Eds.). (2015a). *Die Erinnerung an Flucht und Vertreibung. Ein Handbuch der Medien und Praktiken*. Paderborn: Ferdinand Schöningh.

Simon, A. (2017). „Malenkij robot“ a plány o československom národnom štáte. In M. Pekár, A. Simon, Z. Tokárová (Eds.), *Cena víťazstva. Odvlečenie obyvateľov z územia Československa, Maďarska a Poľska do Sovietskeho zväzu v rokoch 1944 – 1945* (s. 67-78). Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Šamorín: Fórum inštitút pre výskum menšín.

Sironi, A., Bauloz, C., Emmanuel, M. (Eds.). (2019). Glossary on Migration. *International Migration Law*, No. 34 [eBook vydanie]. Ženeva: International Organization for Migration. https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf.

Stickler, M. (2004). „Ostdeutsch heißt Gesamtdeutsch“. *Organisation, Selbstverständnis und heimatpolitische Zielsetzungen der deutschen Vertriebenenverbände 1949 – 1972*. Düsseldorf: Droste.

Šutaj, Š. (2005). Nemci a Maďari na Slovensku v rokoch 1945 – 1953 v dokumentoch (Úvod). In S. Gabzdilová-Olejníková, M. Olejník, Š. Šutaj (Eds.), *Nemci a Maďari na Slovensku v rokoch 1945 – 1953 v dokumentoch* (1. zv., s. 5 - 43). Prešov: UNIVERSUM.

Syrný, M., Pekár, M. (2017). Európa na prelome. Sonda do pomerov v karpatskom priestore v rokoch 1944 - 1945 so zreteľom na územie Slovenska. In M. Pekár, A. Simon, Z. Tokárová (Eds.), *Cena víťazstva. Odvlečenie obyvateľov z územia Československa, Maďarska a Poľska do Sovietskeho zväzu v rokoch 1944 – 1945* (s. 9-22). Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Šamorín: Fórum inštitút pre výskum menšín.

Turton, D. (2003a). Conceptualising forced migration. RSC Working paper no. 12. *Refugee Studies Centre*. <https://www.rsc.ox.ac.uk/publications/conceptualising-forced-migration>.

Turton, D. (2003b). Refugees and ‘Other forced migrants’. RSC Working paper no. 13. *Refugee Studies Centre*. <https://www.rsc.ox.ac.uk/publications/refugees-and-other-forced-migrants>.

Tužinská, H. (2015). Tlmočenie, migranti, štát: Rozpoznanie jazykových registrov. In J. Wachtarczyková, L. Satinská, S. Ondrejovič (Eds.), *Jazyk v politických, ideologických a interkultúrnych vzťahoch* (s. 243-258). Bratislava: VEDA.

Tužinská, H. (2019). Doing things with questions. Interpreting in asylum settings. *LUD. Organ Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego*, 103, 81–99. <https://doi.org/10.12775/lud103.2019.05>.

Tužinská, H. (2020). *Medzi riadkami. Etnografia tlmočenia azylových súdnych pojednávaní*. Bratislava: AKAMedia.

United Nations. (23.5.2022). *UNHCR: A record 100 million people forcibly displaced worldwide*. UN News. Získané 15.4.2023, z <https://news.un.org/en/story/2022/05/1118772>.

Zeitlhofer, H. (2007). Tschechien und Slowakei. In K. J. Bade, P. C. Emmer, L. Lucassen, J. Oltmer (Eds.), *Enzyklopädie Migration in Europa. Vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart* (s. 272-287). Paderborn: Ferdinand Schöningh.

Fenomén slovenských opatrovateliek v zahraničí

Rozhovor s Martinou Wilsch

The phenomenon of Slovak care workers abroad
Interview with Martina Wilsch

DOI: 10.31577/EtnoRozpra.2023.30.1.06

Katarína Baračková

Kontakt / Contact

Mgr. Katarína Baračková, Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, Klemensova 19,
813 64 Bratislava 1, Slovenská republika,
e-mail: katarina.barackova@savba.sk

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1243-9646>

Ako citovať / How to cite

Baračková, K. (2023). Fenomén slovenských opatrovateliek v zahraničí. Rozhovor s Martinou Wilsch. *Etnologické rozpravy*, 30(1), 81-88. <https://doi.org/10.31577/EtnoRozpra.2023.30.1.06>

Mgr. Martina Wilsch, PhD. pôsobí ako vedecká pracovníčka na Ústave etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i. v Bratislave. Svoju vedeckú kariéru začala doktorandským štúdiom v roku 2005 na Katedre etnológie a kultúrnej antropológie na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Martina Wilsch sa venuje témam, ktoré súvisia s migráciou, rodovou rovnosťou, integráciou a transnacionálnymi praktikami starostlivosti. Zúčastnila sa zahraničného pobytu v The Centre for Mobilities Research (CeMoRe) na Lancaster University v Anglicku a medzinárodného doktorandského kurzu venovaného rodovým súvislostiam migrácie v Division of Migration, Ethnicity and Society (REMESO) na Linköping University vo Švédsku. Spolupracovala s Inštitútom pre verejné otázky, Nadáciou otvorenej spoločnosti, mimovládnu neziskovou organizáciou Občan, demokracia a zodpovednosť, UNHCR, Migration Policy Group v Bruseli a International Centre for Migration Policy Development vo Viedni. K jej posledným publikáciám patrí štúdia Cezhraničná cirkulácia slovenských opatrovateliek v Rakúsku počas pandémie na pozadí krízy starostlivosti (Wilsch, 2023), Confronted with COVID-19: Migrant live-in care during the pandemic (Leiblfinger, Prieler, Rogoz, Sekulová, 2021) a kapitola Labour Mobility from Eastern European Welfare States: Zooming in on Romania and Slovakia (Rogoz,

Sekulová, 2021). V roku 2019 vydala v spoluautorstve s Miloslavom Bahnom monografiu venovanú slovenským opatrovatelkám pracujúcim v Rakúsku (Bahna, Sekulová, 2019). V súčasnosti sa venuje úlohe živého dedičstva pri integrácii do spoločnosti a potrebe jeho ochrany u komunít vysídlených pred vojnou na Ukrajine a transnacionálnym praktickým starostlivosť v rodinách migrantov.

Vo všeobecnosti by som sa Ťa chcela spýtať, kde začalo Tvoje odborné smerovanie k téme migrácií a ako si sa ku skúmaniu tejto problematiky dostala?

Môj záujem o tému migrácie siaha približne do rokov 2008 – 2009, keď som bola doktorandkou na Katedre etnológie a kultúrnej antropológie v Bratislave a mojou témou boli antropologické súvislosti turizmu. V tom čase som pracovala aj ako výskumníčka v Inštitúte pre verejné otázky, kde som sa venovala aplikovanému výskumu, ktorý sledoval rôzne súvislosti života žien a zaujímala ma životná a pracovná situácia žien v turistickom regióne. Mojou výskumnou partnerkou sa stala práve žena, ktorá pracovala ako opatrovatelka v Rakúsku a prvýkrát som sa vtedy stretla s týmto fenoménom. Veľmi ma to zasiahlo a prišlo mi to mimoriadne spoločensky dôležité a zaujímavé. Prihlásila som sa aj na jeden doktorandský kurz o rodových aspektoch migrácie v Centre pre výskum migrácie, etnicity a spoločnosti REMESO, vo švédskom Norrköpingu. Po absolvovaní tohto kurzu som bola celkom presvedčená, že otázky migrácie a rodu sú dôležitou témou, ktorej sa treba venovať a zároveň som si zmenila tému doktorandského štúdia. Aj v rámci svojich aplikovaných výskumov v neziskovom sektore som sa začala viac zaoberať rôznymi otázkami spojenými s migráciou a integráciou migrantov na Slovensku.

Takže výsledkom bola doktorandská práca.

Áno, výsledkom bola doktorandská práca o transnacionálnej migrácii slovenských opatrovateliek, ktoré pracujú v Rakúsku. Ale okrem toho som sa začala intenzívnejšie venovať aj rôznym aplikovaným výskumom, ktoré si všímali migráciu a integráciu migrantov a utečencov v kontexte Slovenska. Konkrétne, realizovali sme prípadové štúdie o situácii vybraných typov migrantov a utečencov alebo vybraných národností, alebo sme realizovali ďalšie aplikované výskumy, ktoré, napríklad, sledovali ekonomickú participáciu migrantov, integráciu utečencov, ale aj špecifické výskumy, ktoré sledovali rodové a rodinné súvislosti migrácie.

Spomenula si, že Tvoja práca sa venovala skúmaniu fenoménu slovenských opatrovateliek v zahraničí. Povieš mi, prosím, o tomto výskume viac? Ako prebiehal, aká bola metodológia a jeho výsledky?

Na začiatku, keď som prvýkrát pristúpila ku skúmaniu tejto témy, rozhodla som sa pre kvalitatívne výskumné metódy, pološtruktúrované rozhovory so samotnými opatrovatelkami, ich manželmi a partnermi alebo príbuznými, mnohokrát opakované. Realizovala som aj zúčastnené pozorovanie. Bol to môj prvý kontakt s touto témou v danom čase. Neskôr som zakomponovala ďalšie výskumné metódy a inú metodológiu, napríklad opakované výskumné rozhovory po 5 a 10 rokoch s tými istými výskumnými partnerkami s cieľom mapovať dlhodobé vplyvy tejto práce na životné trajektórie opatrovateliek, či komparatívny výskum mapujúci reflexiu inštitucionálnych systémov na migráciu opatrovateliek v krajinách ich pôvodu. Na začiatku, paradoxne, takmer každý poznal nejakú opatrovatelku, ktorá odchádzala za prácou do Rakúska, ale o tejto práci a jej transnaci-

onálnych súvislostiach sa stále vedelo pomerne málo. Cez štúdium odbornej literatúry, ktorá sa venovala platenej práci v domácnostiach, teoreticky uchopovala fenomén reťazenia starostlivosti a podobne, som vlastne pristúpila ku skúmaniu problematiky aj ja. Zaujímali ma hlavne dve roviny. Prvou boli pracovné podmienky a vôbec to, akým spôsobom opatrovatel'ky pracujú a čo podstupujú v práci, alebo aké sú špecifiká tejto práce, kde sa stiera hranica medzi verejným a súkromným. Lebo opatrovatel'ky pracujú v rodinách, kde sa od nich očakáva, že okrem poskytovania platenej starostlivosti sa budú aj citovo angažovať, že budú v úvodzovkách členkami rodiny. Zároveň je ale ich vzťah so zamestnávateľskými rodinami trhový. Keďže sú v pozícii pracovníčok a majú obmedzené rozhodovacie právomoci, tento vzťah je mocensky asymetrický. Zaujímavé je aj to, že v čase, keď som sa začala touto problematikou zaoberať, teda od prelomu rokov 2008 – 2009, záujem o túto prácu bol viditeľne na vzostupe a táto práca ešte len prechádzala legalizáciou. Od deväťdesiatych rokov až do januára 2008 bola vlastne nelegálna, takže opatrovatel'ky pracovali v akoby sivej zóne ekonomiky, čo má teda veľmi veľa širších súvislostí a dopadov práve na pracovné podmienky a ich možnosti. Od prvého januára 2008 slovenské opatrovatel'ky pracujú na základe živnostenského oprávnenia, platia si odvody, platia dane, majú určitú ochranu a určité nároky, ale nie dostatočné na to, aby nevznikali trecie plochy a nedochádzalo k mnohonásobnému zneužívaniu a ich znevýhodňovaniu. Čiže, ich pracovné podmienky a tento balík bola jedna strana toho, čomu som sa venovala, a na druhej strane ma veľmi zaujímalo to, čo so sebou ako keby prinášajú domov na Slovensko v zmysle sociálnych remitencií, remitencií rodovej rovnosti, akým spôsobom sa mení reflexia ich rodovej identity na základe ich pracovnej skúsenosti a či nejakým spôsobom reflektujú aj zmeny v rodine, zmeny rodinných vzťahov, určité dopady a dôsledky. Širšej manželskej či partnerskej dynamike som sa nevenovala – v tomto prípade by bolo potrebné do výskumu zahrnúť aj manžela/partnera a širšiu výskumnú vzorku. Všímala som si hlavne reflexiu z perspektívy žien. Samostatnú pozornosť som venovala ženám, ktoré sú matkami maloletých alebo školopovinných detí. Zaujímalo ma, napríklad, akým spôsobom je v rodine zabezpečovaná starostlivosť v prípade absencie žien a taktiež, ako je to v prípade starších dospelých a iných členov domácnosti, ktorí potrebujú starostlivosť. Na danú tému som sa odvtedy pozerala aj z ďalších uhlov, ale to možno vyplynie neskôr v rozhovore.

So ženami, ktoré odišli do zahraničia za prácou ako opatrovatel'ky, si teda robila rôzne rozhovory. Ako samotné slovenské opatrovatel'ky reflektujú ich migráciu do zahraničia? S akými názormi, postojmi a reflexiami si sa stretla?

Keďže tejto problematike sa venujem už pomerne dlho, ako som spomínala, celá táto oblasť prechádza určitými formálnymi, ale aj spoločenskými zmenami. V tejto súvislosti sa mi žiada povedať, že v minulosti, okolo roku 2011, keď som realizovala hlavný korpus mojich výskumných rozhovorov, bola situácia iná než, napríklad, dnes. Iné je to predovšetkým v tom, že práve v období okolo roku 2011, 2012 tento typ práce zažíval naozaj pomerne veľký boom, vzostup. Čísla narastali prudko v zmysle, že narastal počet žien, ktoré túto prácu chceli robiť, práve kvôli tomu, že bola pre ne pomerne ľahko dostupná. Pretože pracovať v Rakúsku ako opatrovatel'ka vyžadovalo rekvalifikačný opatrovateľský kurz a základnú znalosť nemeckého jazyka. Keďže stúpala dopyt po tejto práci, ženy mali pomerne veľkú istotu, že si nájdu zamestnanie a aj odmena bola pre mnohé ženy, najmä tie, ktoré pracujú, a ktoré teda žili v menej rozvinutých lokalitách, ekonomicky depri-

vovaných regiónoch, pomerne atraktívna. To sa už postupne mení. Od roku 2016 sme svedkami toho, že záujem o prácu opatrovateliek v Rakúsku prudko klesá. Minulý rok to bolo už iba približne 15 tisíc opatrovateliek, kým v čase boomu pravidelne dochádzalo zo Slovenska do Rakúska za touto prácou až takmer 40 tisíc žien. Navyše tu musím zdôrazniť, že výskum ukázal ako veľmi dôležitý faktor možnosť zosúladiť rodinný a pracovný život, a teda dvoj- až trojtýždňové dochádzanie, pretože opatrovatelky trávajú dva týždne v práci a následne na dva týždne ostávajú doma. Čiže, vráťme sa k tvojej otázke. Tie reflexie boli naozaj veľmi rôznorodé, do značnej miery záviseli od veku opatrovatelky, od jej záväzkov v oblasti starostlivosti a veku detí na Slovensku a sčasti aj od obdobia, keď som vlastne ten výskum realizovala. Treba totiž povedať, že pre mnohé ženy táto práca znamená aj istú sebarealizáciu. Viacero mojich informátoriek malo skúsenosť, že boli dlhodobo na materskej dovolenke, nezarábali veľa, pracovali na miestach s nízkou mierou stability a istoty a práca v Rakúsku vlastne pre ne znamenala určitú emancipáciu. Naučili sa jazyk, mali konečne vlastné financie a mohli sa slobodnejšie rozhodovať o vlastnom živote. Mala som však aj informátorky, ktoré sa v pred dôchodkovom veku rozhodli ukončiť nefunkčné manželstvo aj vďaka tomu, že získali vlastnú nezávislosť. No pre mnohé ženy práca v Rakúsku nie je dobrovoľnou voľbou, ale skôr riešením problematickej ekonomickej situácie. Veľmi pekne to ilustruje na kvantitatívnych údajoch sociológ Miloslav Bahna, s ktorým som tiež spolupracovala (Bahna, Sekulová, 2019). V prípade slovenských opatrovateliek v Rakúsku sa táto práca postupne stáva skôr otázkou ekonomickej nevyhnutnosti. Pre mnohé ženy to nie je voľba, ale jednoducho jedno z mála riešení, ako ekonomicky zabezpečiť svoju rodinu. Pomerne veľké zastúpenie medzi opatrovatelkami majú rozvedené ženy, prípadne vdovy – samoživiteľky. Mnoho opatrovateliek je už aktuálne na dôchodku, ale dôchodok, ktorý im bol priznaný na základe odpracovaných rokov, je taký nízky, že subjektívne majú pocit, že si potrebujú privyrábať. Pre mnohé moje výskumné partnerky je táto práca vyhovujúca a sú v nej, dá sa povedať, spokojné, ale pre mnohé, naopak, nie, práve vinou množstva znevýhodnení a toho, že nie všetky rodiny klientov im vedia ponúknuť dôstojné pracovné podmienky, napríklad samostatnú izbu, kde môžu spať, voľno, odpočinok na psychohygienu, dve hodiny oddychu počas dňa, na ktoré majú mať nárok, ale nie každá zamestnávateľská rodina im to umožňuje, či prístup k strave, ktorá by vyhovovala potrebám opatrovateliek. Často nastávajú situácie, keď sú v práci zneužívané. Pokiaľ, napríklad, domácnosť tvorí manželský pár, a opatrovatelka sa má starať len o jednu osobu, ale de facto je veľmi ťažké určiť hranicu, do akej miery ide o starostlivosť o domácnosť opatrovanej osoby a kedy už je to niekto ďalší, kto s nimi býva, čiže opatrovatelky mnohokrát varia pre viac ľudí, ako by mali, upratujú pre viac osôb, ako by mali, čiže ich práca býva zneužívaná.

Ešte by som sa vrátila k zmene po roku 2016, kde si spomínala, že prudko klesla tendencia slovenských žien odchádzať za prácou do zahraničia. Je na to aj nejaký dôvod? Alebo na základe akých faktorov reflektuješ túto zmenu?

Dôvodov je viacero. Jedným z nich je aj zlepšovanie ekonomickej situácie na Slovensku. Jednak pribúdajú možnosti zamestnať sa doma na Slovensku, a jednak narastajú priemerné mzdy v slovenskom národnom hospodárstve. Zároveň si myslím, že mnoho žien zvažuje aj sociálnu náročnosť tejto práce. Nie každému vyhovuje dochádzanie a absencia od vlastnej rodiny na Slovensku. Najmä pre matky menších detí býva veľmi náročné odchádzať. V mojom výskume to prežívali ako veľmi stresujúce. Čiže, mnohé ženy určite

zohľadňujú aj tento aspekt, ale ja osobne sa prikláňam k tomu, že najväčší vplyv predstavujú možnosti zamestnať sa na Slovensku. Zároveň si myslím, že k tomuto poklesu prispela aj pandemická skúsenosť. Od jesene 2022 do marca 2023 som realizovala kvalitatívny výskum (Wilsch, 2023), ktorý mapoval dôsledky pandémie na život a prácu slovenských opatrovateliek a mojou ambíciou sčasti bolo zistiť isté špecifické pandemické súvislosti, ale aj aktualizovať niektoré súvislosti, ktoré s touto prácou súvisia a sledovať pokles záujmu. Z tohto výskumu jednoznačne vyplýva, že mnoho opatrovateliek muselo nejakým spôsobom zmeniť svoje životné trajektórie a rakúsku živnosť na opatrovanie dočasne prerušili alebo odišli a už sa do Rakúska jednoducho nechceli vrátiť. Pandémia celkom určite akcelerovala znižovanie ich záujmu, no uvedený pokles má naozaj širšie súvislosti.

Predtým si hovorila, že odchod slovenských opatrovateliek do zahraničia má vplyv aj na ich osobný život. Aké sú dopady alebo dôsledky tejto práce v zahraničí na ich individuálny život?

Mňa osobne najviac fascinuje, že rodiny žijú v transnacionálnej podobe. Niekedy dlhodobo fungujú spôsobom, keď členovia a členky domácnosti nie sú fyzicky pospolu, sú v rôznych krajinách, ale rodina sa tejto situácii prispôsobila a funguje napriek oddeleniu a hraniciam. Týka sa to, samozrejme, nielen slovenských opatrovateliek, ale aj iných typov migrantov, či už vnútroštátnych, alebo iným spôsobom mobilných ľudí, týždňovkárov či kamionistov, ktorí chodia za prácou do Európy. Situácia slovenských opatrovateliek a ich rodín je však špecifická v tom zmysle, že kultúrny kód a kultúrne normy na Slovensku očakávajú, že ženy budú zodpovedné primárne za starostlivosť o rodinu a domácnosť, a práve ony odchádzajú. Pokiaľ ide o dôsledky, vynára sa veľa zaujímavých dimenzií. Z mojich výskumov sa ukazuje, že rodiny nejakým spôsobom mobilizujú svoje kapacity a dokážu nájsť efektívny spôsob, ako takto dlhodobo fungovať. Tým, že opatrovatelky sú v práci dva týždne, majú dva týždne čas byť doma, a to im umožňuje pomerne efektívne zosúlaďovať prácu a rodinu. Keď si sa pýtala na nejaké konkrétne dopady, určite by som si netrúfla povedať, že táto práca nejakým spôsobom prispieva k rozvodovosti, čo je častý mýtus. Práve náročnosť tejto situácie môže akcelerovať alebo dať do popredia partnerské či rodinné problémy, ktoré existovali už pred touto skúsenosťou. Vidím však aj veľa pozitívnych dopadov. Ženy vďaka práci opatrovatelky boli schopné zabezpečiť seba a svoju rodinu. Ako som spomínala, mnohé z nich sú matky samoživiteľky, rozvedené matky alebo vdovy. Prostredníctvom tejto práce, a tiež vďaka možnosti poberať rodinné prídavky, im táto práca umožnila postarať sa o rodinu a jej základné potreby, deti mohli študovať. Opatrovateľky však opisovali aj zhoršenie vzťahov vinou ich absencie v rodine. Je to rôznorodé a subjektívne, dopady tejto práce reflektovali opatrovatelky v mojich výskumoch rôzne. Kým pre niektoré to bolo naozaj veľmi náročné, hlavne pre tie, ktoré mali menšie deti, staršie ženy v zrelom, preddôchodkovom či dôchodkovom veku to reflektovali veľmi pozitívne, najmä preto, že sa mohli osamostatniť. Príbehy na pracovisku, vzťahy so zamestnávateľskými rodinami aj samotná práca predstavujú veľa problémových aspektov. Ved' nie náhodou bolo napísaných niekoľko beletristických kníh, ktorých autorkami sú práve opatrovatelky a v ktorých píšú o svojich skúsenostiach (Van der Holland, 2018). Na tomto mieste by som chcela zdôrazniť dôležitosť toho, ako rodiny musia mobilizovať kapacity v prípade absencie žien. Pokiaľ má opatrovatelka manžela, úlohu preberá zväčša pri starostlivosti o mladšie deti on alebo starí rodičia, širšie príbu-

zenstvo. Stretla som sa aj s najímaním au-pair, zväčša dôchodkyň, ktoré sa starali o deti v predškolskom či školopovinnom veku v čase absencie matky. No stretla som sa aj s prípadmi, že ženy nechávali svoje deti od určitého veku samé, napríklad vo veku 9, 10 rokov pri občasnom dohľade príbuzných, susediek alebo kamarátov, takže pre niektoré opatrovatelky to bola skutočne veľmi náročná situácia.

Zo štúdia odbornej literatúry sa dozvedáme, že tento fenomén skúmalo viacero autorov. Akým spôsobom sa podľa teba zhodujú alebo odlišujú tieto zistenia na základe Tvojich vlastných výskumov od zistení iných autorov, ktoré sú uvedené v knihách zaoberajúcich sa touto problematikou?

Myslím, že platená práca v domácnosti, práve v oblasti starostlivosti členov a členiek týchto domácností, je naozaj veľmi široká oblasť a odborný záujem o tematizáciu rodu a transnacionálnej migrácie v posledných rokoch je veľmi dynamický. V kontexte úlohy starostlivosti v súčasných spoločnostiach, deficitov starostlivosti, pandémie, ale aj v súvislosti s regionálnymi a globálnymi nerovnosťami a súčasnou podobou kapitalizmu by sme mali rozlišovať aj tradície skúmania, respektíve počiatky záujmu o reťazce starostlivosti. Tie si treba predstaviť ako globálne prepojenia, keď sa v bohatších krajinách a v bohatších ekonomikách štrukturálne podmienený deficit starostlivosti rieši spôsobom, že rodiny si najímajú na prácu zvyčajne ženy z chudobnejších regiónov s menšími možnosťami, zväčša migrantky. U nich ale, v ich domácnostiach, tiež vzniká deficit starostlivosti. A tie si nezriedka najímajú ďalšie migrantky z ekonomicky menej rozvinutých krajín a na konci tohto reťazca je neplatená, neformálna starostlivosť. Nákup tejto služby si na konci reťazca nemožno dovoliť, vlastne preto sa hovorí o reťazení. Tieto výskumy pochádzajú práve z amerického prostredia. Pre mňa je v súčasnosti pomerne inšpiratívne, že v kontexte strednej Európy vidíme potrebu pozeráť sa na transnacionálnu cirkuláciu inak a dynamicky. Napríklad, že na poskytovanie starostlivosti sa odborne netreba pozeráť ako na polarizovanú, poskytovanú na dvoch koncoch kontinua. Práve naopak, transnacionálna cirkulácia starostlivosti prebieha kontinuálne, živo a neustále napriek hraniciam. Preto aj niektoré z týchto konceptov, ako reťazenie, nie sú úplne aplikovateľné v našom kontexte. Posilňovanie globálnych a regionálnych nerovností či vykorisťovanie je však podobné. Slovenské opatrovatelky, a to je zaujímavé, vlastne ostávajú aktívnymi členkami svojich rodín a domácností aj napriek tomu, že nie sú fyzicky prítomné. Cez využívanie povedzme technológií, internetu, rôznych aplikácií, veľmi často telefonujú, spolu rozhodujú v rodinných otázkach a pravidelne cyklicky sa vracajú. Čiže odborná literatúra v súčasnosti naozaj veľmi bohato rozpracováva túto tematiku a myslím, že aj vďaka stredoeurópskemu kontextu sa stále dozvedáme nové súvislosti.

To bola čiastočne aj odpoveď na moju ďalšiu otázku, teda aké sú podľa tvojho názoru riešenia daných problémov na individuálnej a celospoločenskej úrovni? Akým spôsobom by sa dali riešiť? A aký má táto téma aplikačný rozmer, teda ako by sa tieto zistenia dali využiť ešte v ďalších výskumoch alebo pri aplikovaní nejakých možných riešení do praxe v budúcnosti?

Práve migrácia za účelom poskytovania platenej starostlivosti je veľmi úzko spojená s takzvaným deficitom starostlivosti alebo s krízou starostlivosti a tieto problémy sú v súčasnosti naozaj tematizované veľmi často a prierezovo. Chýbajúca starostlivosť súvisí jednak so širšími demografickými trendmi, keď spoločnosti celkovo starnú a je to tak aj v prípade

Slovenska. Spoločnosť starne, zároveň aj napriek tomu, že došlo k vzniku dvoj kariérnych manželstiev, keď sa v rodinách do ekonomického zabezpečenia zapájajú ženy aj muži, nedošlo v rodinách k rovnocennejšiemu prerozdeleniu kompetencií v oblasti starostlivosti či už o deti, o starších dospelých alebo o ďalšie osoby, ktoré túto starostlivosť potrebujú. Vidíme to na Západe, ale do určitej miery aj na Slovensku. Navyše, pri súčasnej podobe kapitalizmu zodpovednosť za poskytovanie starostlivosti prechádza z pliec štátu skôr na jednotlivcov, rodiny a komunity. V kontexte Slovenska je úloha neformálnej starostlivosti, ktorú poskytujú zväčša ženy, veľmi veľká. A zároveň nám chýba aj primerané financovanie, podpora a vo všeobecnosti aj dostupnosť služieb, či už rezidenčných, keď hovoríme o starších dospelých, ale aj služieb a dostupnosť škôlok pre deti. Preto sa hovorí o kríze starostlivosti, je to veľmi dôležité a riešenia určite nie sú jednoduché. V súvislosti s migráciou opatrovateliek sú tieto mechanizmy veľmi zaujímavé, a aby to bolo ešte komplikovanejšie, vstupujú do toho aj regionálne a globálne nerovnosti. Lebo aj opatrovatelky a ich rodiny potrebujú starostlivosť, ale kvôli ekonomickým problémom odchádzajú do zamestnania, aby riešili krízu starostlivosti v zahraničí, pričom vlastné deficit starostlivosti sa týmto odchodom na Slovensku ešte viac prehĺbujú. Myslím, že určite treba tematizovať tieto problémy. Musíme o nich hovoriť, musíme ich empiricky dokladať, približovať tieto príbehy. Antropológia a etnológia majú určite potenciál dať do povedomia dôležitosť tejto témy, lebo súčasná spoločnosť čelí naozaj mnohým problémom a toto je len jeden z nich. Myslím, že treba v týchto výskumoch pokračovať. Po prepuknutí pandémie vyšlo viacero publikácií, ktoré dávali do povedomia krízu starostlivosti, napríklad *Care Manifesto* od The Care Collective (2020) či *Care Crisis* od Emy Dowling (2021). Pandémia nám ukázala, akým dôležitým komponentom v našich životoch je starostlivosť, akú veľkú úlohu zohráva reprodukčná práca. Feministické teoretičky upozorňujú aj na potrebu nového diskurzu o starostlivosti, jej hodnote a úlohe. Naozaj by sa mali nedostatku starostlivosti viac prispôbovať aj verejné politiky, rodinné systémy a malo by sa o tom viac diskutovať a tematizovať to. Starostlivosť je veľmi dôležitá, pre spoločnosť nevyhnutná a zároveň nie je dostatočne docenená. Nehovorím iba o opatrovatelkách v Rakúsku, ktoré teda zarábajú naozaj veľmi málo v porovnaní s priemernými mzdami na podobných pracovných miestach, ktoré určujú kolektívne zmluvy v Rakúsku. Ale týka sa to aj odmien opatrovateliek a opatrovateľov na Slovensku. Čiže podľa mňa je veľmi dôležité tematizovať úlohu a miesto starostlivosti v spoločnosti a to, akým spôsobom sme ju schopní dôstojne zabezpečiť, ohodnotiť alebo naopak nezabezpečiť, aké majú možnosti rôzne skupiny obyvateľstva, aký k nej majú prístup. Som presvedčená, že v tomto ohľade majú etnológia a antropológia veľmi dôležité miesto a môžu k tomu veľa povedať.

Ďakujem veľmi pekne za rozhovor a prajem aj ďalšie pracovné úspechy v tejto oblasti, keď sa jej budeš venovať aj naďalej!

Referencie

- Bahna, M., Sekulová, M. (2019). *Crossborder Care: Lessons from Central Europe*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Dowling, E. (2021). *The Care Crisis: What Caused It and How Can We End It?* London, New York: Verso.

Chatzidakis, A., Hakim, J., Litter, J., Rottenberg, C. (2020). *The Care Manifesto: The Politics of Interdependence*. Verso Books.

Leiblfinger, M., Prieler, V., Rogoz, M., Sekulová, M. (2021). Confronted with COVID-19: Migrant live-in care during the pandemic. *Global Social Policy*, 21(3) 490–507.

Rogoz, M., Sekulová, M. (2021). Labour mobility from Eastern European welfare states: Zooming in on Romania and Slovakia. In O. Ryndyk, B. Suter, G. Odden (Eds.), *Migration to and from Welfare States : Lived Experiences of the Welfare–Migration Nexus in a Globalised World*. IMISCOE Research Series (s. 105–121). Cham: Springer.

Van der Holland, T. (2018). *Sladký život opatrovatel'ky. Deväť rokov v Rakúsku*. Bratislava: Vydavateľstvo Koruna.

Wilsch, M. (2023). Cezhraničná cirkulácia slovenských opatrovateliek v Rakúsku počas pandémie na pozadí krízy starostlivosti. *Slovenský národopis*, 71(1), 42-60.

Falk, Eivind, Park, Seong-Yong (Eds.).

Traditional Musical Instruments: Sharing Experiences from the Field

Jana Ambrózová

Kontakt / Contact

doc. Mgr. Jana Ambrózová, PhD., Ústav manažmentu kultúry a turizmu, kulturológie a etnológie, Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Štefánikova 67, 949 74 Nitra, Slovenská republika,
e-mail: jambrozova@gmail.com

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7358-7832>

Ako citovať / How to cite

Ambrózová, J. (2023). Eivind Falk, Seong-Yong Park (Eds.). Traditional Musical Instruments: Sharing Experiences from the Field. *Etnologické rozpravy*, 30(1), 89-96.

Eivind Falk, Seong-Yong Park (Eds.): *Traditional Musical Instruments: Sharing Experiences from the Field*. Jeollabuk-do: UNESCO-ICHCAP, 2021, 206 s.

Medzinárodná organizácia *International Information and Networking Centre for Intangible Cultural Heritage in the Asia-Pacific Region (ICHCAP)* UNESCO vydala v spolupráci s Pracovnou skupinou „Research“, založenou v rámci ICH NGO Forum UNESCO, publikáciu zameranú na problematiku tradičných hudobných nástrojov. Tie predstavujú dôležitý segment tzv. živého dedičstva. Zborník príspevkov tradičné hudobné nástroje problematizuje v kontexte ochrany nehmotného kultúrneho dedičstva (ďalej len NKD) v intenciách *Dohovoru o ochrane NKD UNESCO z roku 2003* (ďalej len Dohovor). Publikácia je súčasťou knižnej edície s názvom *The Living Heritage Series*,¹ ktorej cieľom je od prvého dielu vydaného v roku 2017 sprostredkovanie príkladov dobrej praxe aj problematických skúseností spojených s ochranou a starostlivosťou o živé dedičstvo, a to zo strany reprezentantov neziskových organizácií aj ďalších aktívnych stakeholderov,

¹ V rámci predstavovanej knižnej edície boli postupne spracované príspevky na tému tradičná medicína (2017), bojové rituály a hry (2019), tradičné jedlo (2019), bojové umenia (2020). V roku 2022 bol publikovaný posledný diel venovaný fenoménu vody. Informácie k nemu však momentálne nie sú dostupné.

pôsobiacich v lokálnych podmienkach jednotlivých krajín sveta. Podobne ako ostatné časti knižnej edície aj predmetná publikácia je v plnom znení dostupná na internetovej stránke ICHCAP (ICHCAP, b. d.).

Zaujímavosťou knižnej série aj predmetnej publikácie je, že autormi príspevkov nie sú akademickí pracovníci, ale kultúrni aktivisti, reprezentanti neziskového sektora či experti, ktorí na každodennej báze pracujú v oblasti starostlivosti a ochrany NKD, majú v kompetencii spravovanie reprezentatívnych zoznamov prvkov NKD na štátnej úrovni, alebo sa angažujú priamo v prostredí skupín, komunít či jednotlivcov s cieľom implementovať odporúčania a záväzky vyplývajúce z Dohovoru.

Publikácia *Traditional Musical Instruments: Sharing Experiences from the Field* (2021) obsahuje texty v anglickom aj francúzskom jazyku a sústredí v sebe celkovo 15 príspevkov. Všetky formou prípadových štúdií tematizujú konkrétne druhy tradičných hudobných nástrojov sveta a súvisiace kultúrne faktory či spoločenské kontexty, ktoré majú priamy vplyv na ich zachovávanie a spoločenské funkcie v súčasnosti. Jednotlivé príspevky sú preto zdrojom dôležitých praktických skúseností „ľudí z terénu“ a môžu slúžiť ako zdroj inšpirácií aj ponaučení pre neziskové organizácie aj aktívnych odborníkov či odborníčky pracujúce v slovenských podmienkach.

V nasledujúcom texte, ktorý má svoje rozsahové obmedzenia, venujem pozornosť vybraným príkladom dobrej praxe. Príspevky, ktoré bližšie nepredstavujem, sú zamerané na tradičný diatonický akordeón v kanadskom Québecu (Antoine Gauthier; Quebec Living Heritage Council, Kanada; 37-48), xylofón *ncegele* (Sabari Christian Dao; Musée national du Burkina Faso; 79-90), brnkací hudobný nástroj *valiha* z Madagaskaru (Désiré Razafindrazaka; Les Amis du Patrimoine de Madagascar; 127-137), tradičnú inštrumentálnu hudbu oblasti Kalimantan v Indonézii (Haryanto; etnická skupina Taliwangsa, Indonézia; 177-188) a brnkací strunový nástroj *kanklés* (Auštra Trapulionytė-Butkauskienė, Agota Zdanavičiūtė, Milda Valančiauskienė; Society of National Culture of Pabiržė Village, Vilnius University; 189-201). Yeongjin Lee (2021: 165-176) vo všeobecnejšie koncipovanom príspevku analyzuje poslanie a spoločenské funkcie muzeálnych inštitúcií v procesoch starostlivosti o tradičné hudobné nástroje a uchovávanie NKD.

Eivin Falk (Norwegian Crafts Institute) (Falk, 2021: 25-36) otvára prostredníctvom problematiky výroby dlhých vrbových píšťal tému sezónnych tradičných hudobných nástrojov, ktoré sa vyrábajú v konkrétnom období roka (napr. na jar). Keďže kvôli povahe výrobných technológií po určitom čase strácajú svoje zvukotvorné kvality a musia sa vždy nanovo zhotoviť každý rok. Tradícia ich výroby je v oveľa väčšej miere odkázaná na nositeľa a kultúrnu hodnotu, ktorú takémuto nástroju lokálne spoločenstvá pripisujú. Akútny nedostatok prirodzených nositeľov aj pomalý zánik tradície motivoval Nórsky remeselný inštitút k realizácii projektu zameraného na predmetný hranový aerofón. Konceptia projektu sleduje princíp tzv. *action-borne knowledge* [poznanie ukotvené v praxi]. Ide o zachovávanie tradície prostredníctvom praktického učenia sa výrobe a hudobnej interpretácii. Základom je vzťah medzi učiteľom (výrobcom) a žiakom, ktorý potenciálne na tradíciu nadviaže. Do procesu vstupuje aj pozorovateľ (reprezentant kultúrnej inštitúcie), ktorý proces dokumentuje a realizuje ďalší výskum. Projekt sa ukázal ako efektívny. Priniesol taktiež dôležité poznanie:

- odovzdávanie znalostí z jedného na druhého (princíp majster – učeň) je účinný;
- transmisia a vyučovací proces by sa mali odohrávať priamo v prostredí nositeľa tradície;
- projekt by sa mal realizovať v spolupráci s komunitou;
- učenie sa by malo byť realizované praktickou formou;
- dokumentácia postupov nemá byť zbytočne preceňovaná, najdôležitejšie je to, čo prebehne medzi učiteľom a žiakom v procese učenia (Falk, 2021: 34).

Gerson Leonardo Jara a Kevin Sneider Tarazona (Corporación Cultural Casanari – CIOFF Colombia) (Jara, Sneider Tarazona, 2021: 49-58) sprostredkujú skúsenosti z Casanare – z provincie v regióne Llanos Orientales, ktorej folklórne tradície sú zdrojom kultúrnej identity celého subregiónu. Živým kultúrnym dedičstvom je, napríklad, typické nástrojové obsadenie nazývané *Llanero* ansámbl (harfa, *cuatro*, *maracas*, kontrabas). Objektom študentského výskumného projektu boli ohrozený hudobný nástroj *furruco* (trecí membranofón) a nástroj *cirrampla* (typ hudobného luku z pevného tyčového držiaku struny), ktorého hudobná prax v prirodzenom prostredí zanikla. Skúsenosti z tejto časti sveta ukazujú, ako sa aktívnym zapojením škôl, miestnych samospráv, pamäťových inštitúcií aj samotným zapísaním hudobných prvkov do zoznamov NKD na regionálnej úrovni darí oba popularizovať u mladšej generácie aj v prostredí komunít pôvodnej tradície. Súčasne ide o zaujímavý prípad, keď transmisiu existujúceho poznania komplikujú geografické (vzdialenostné) faktory, ktoré tradičné znalosti spojené s výrobou a hudobnou interpretáciou izolujú v menej dostupných častiach regiónov.

Štvrtá kapitola v autorstve Madhura Dutta (2021: 59-68) nás prenáša do oblasti Rádžastánu, kde vo viacerých lokalitách žijú početné hudobnícke komunity *Manganiyarov* – multiinštrumentalistov profesijne zameraných na hudobnú produkciu. Hudobná tradícia je na jednej strane plnohodnotne rozpoznaná na globálnej hudobnej scéne a prostredníctvom hmotných artefaktov, dokumentačných projektov aj odborných publikácií popularizovaná pamäťovými aj vzdelávacími inštitúciami. Aj napriek tomu však trpí postupným zanikaním živej praxe, starších repertoárových vrstiev aj samotných hudobných nástrojov. Predstavovaný projekt sústredil svoju pozornosť na rozvoj turizmu postavený na lokálnych komunitách a cielil na posilnenie lokálnej identity a sociálneho a kultúrneho kapitálu nositeľov hudobníckej tradície. Základnou stratégiou bola mobilizácia komunity, mapovanie potrieb, podpora výroby ústredného hudobného nástroja *kamaicha* (sláčikový chordofón),² realizácia výrobných workshopov, využívanie digitálnych technológií a internetu na komunikáciu hudby aj znalostí širokému publiku – všetko v čo najväčšej miere rešpektujúc tradičný systém hodnôt a noriem spojených s hudobnou kultúrou tradovanou generácie. Regionálny turizmus v Rádžastáne (región ročne privíta 50 mil. návštevníkov) sa ukázal ako vhodný kontext pre uplatnenie hudobníkov vo väčších mestách (hotely, kultúrne centrá, púštne rezorty a pod.). Prezentovaný projekt však vedome cielil na vytvorenie vhodnej formy turistickej destinácie priamo v prostredí komunít zanikajúcej tradície, a to dôsledným mapovaním očakávaní a zdrojov miestnej komunity a aktivizovaním rôznych typov stakeholderov.

² Ale aj ďalších ako *sarangi*, *morchang*, *algoza*, *khartal*.

Oleksandr Butsenko, Valentyna Demian a Victoria Havrylenko (Democracy Through Culture, Ukrajina) predstavili časť činnosti ukrajinského občianskeho združenia, ktorá sa zameriava na výrobu hudobného nástroja *bandura* (Butsenko, Demian, Havrylenko, 2021: 69-78). Ide o známy sólový hudobný nástroj potulných hudobníkov, poetov a interpretov špecifického žánra folklórnej epiky nazývaného *duma*, ktorý svojím kultúrnym významom presahuje význam ostatných tradičných hudobných nástrojov. Systematickú starostlivosť o tento fenomén živého dedičstva stimuloval známy hráč na bandure, Heorhiy Tkachenko (1898 – 1993). Viacerí jeho žiaci (a ich žiaci) sa stali výrobcami, hráčmi aj lekťormi, čím sa vytvorila organická sieť aj hudobná scéna, neraz spojená s charakteristickými životnými postojmi a subkultúrnymi prvkami. Tá sa významne rozširovala v mestskom aj rurálnom prostredí. Vznikli taktiež neziskové organizácie (napr. Center of Kobzar Art), ktoré s nositeľmi tradície pracujú na lokálnej úrovni. Otázkou zostáva, čo sa s aktivitami organizácii aj samotnými hráčmi a výrobcami deje v súčasnosti, po napadnutí Ukrajiny ruskou armádou v roku 2022.

James Isabirye (Deptment of Performing Arts, Kyambogo University, Uganda) (2021: 91-102) sa v príspevku venuje špecifikám revitalizačného procesu tekvicovej trúby *bigwala*, ktorá je súčasťou hudobnej kultúry kmeňa Basoga (etnikum Bantu), žijúceho v kniežatstve Busoga v Ugande. *Bigwala* je tiež označenie pre ansámbl piatich, alebo viacerých pentatonických trúb aj pre hudbu, ktorá sa na nich interpretuje. Aktivity zamerané na revitalizáciu aj systematickú ochranu tohto fenoménu viedla nezisková organizácia National Council of Folklorists of Uganda, ktorá na aktivity získala finančnú podporu zo špecializovaného fondu UNESCO. V roku 2011 žilo v celom kniežatstve iba šesť nositeľov tradície. Finančná podpora putovala práve do Busogy. Podľa informácií autora padla na úrodnú pôdu: facilitovaním procesov transmisie, edukácie, medzigeneračného kontaktu s nositeľmi došlo k posilneniu kultúrnych identít a oživeniu tradície. Nová generácia hráčov na *bigwala* nadobudla status vážených hudobníkov, upútala pozornosť manažérov kultúrnych podujatí, nástroj sa stal kultúrnym symbolom Basoga. Fenomén postupne prenikol do mainstreamových médií. Aktívni a úspechmi povzbudení lokálni aktéri vybudovali systém verejných komunitných aktivít spojených s pravidelným spoločným stretávaním sa, spojeným s pohostením, muzicírovaním, procesiami. Došlo k zvýšeniu spoločenského statusu najstaršej generácie, ktorá si nástroj aj hudbu pamätala z mladosti. Kapitola poukázala na skutočnosť, že hoci sú niektoré prvky živého dedičstva v stave ohrozenia, správnym nasmerovaním finančnej podpory a efektívnou aktivizáciou lokálnych komunít dokáže byť proces revitalizácie obzvlášť úspešný – najmä ak sa prvok NKD stane funkčnou súčasťou sviatočného aj všedného času miestnych obyvateľov.

Antonietta Caccia (The Cultural Association Circolo della Zampogna) z talianskej neziskovej organizácie predstavuje procesy spojené s ochranou jedného z najznámejších tradičných hudobných nástrojov prevažne južnej časti krajiny – gájd *zampogna* (2021: 103-116). Problematiku ochrany a starostlivosti pritom tematizuje cez optiku súčasného verejného diskurzu. V rámci neho – do veľkej miery ovplyvneného dopadmi hospodárskej krízy a masívnej pracovnej migrácie obyvateľstva do severnej časti Talianska a väčších miest – sa hudobný nástroj postupne stal symbolom „sociálno-ekonomicky zaostaleho obyvateľstva juhu“ a reprezentantom ľudovej kultúry, ktorá podľa autorky spočíva v pomyselnom kontraste so sofistikovanejšími formami „vysokého umenia“. Nástroj je

vnímaný ako „príliš drsný a jednoduchý“ (Caccia, 2021: 105). Významné spoločenské aj kultúrne zmeny spôsobili výrazný úbytok pôvodných výrobcov a posilnili dojem neaktualnosti gájd v „modernej“ spoločnosti. Občianske združenie sa preto od roku 1990 snaží vystupovať ako kultúrny mediátor medzi rôznymi spoločenskými aktérmi, resp. stakeholdermi (napr. národný park, miestna univerzita, miestne kancelárie ministerstva kultúry, základné školy) a aktívnymi jednotlivcami z lokálnej kultúrnej či akademickej sféry. Zámerom neziskovej organizácie bolo cielenými intervenciami symbolicky reinterpretovať a spoločensky a hodnotovo sfunkčniť *zampogna* tak, aby nástroj našiel stabilnejšie miesto v meniacej sa spoločnosti: prostriedkom bolo posilnenie výroby a predaja, hudobnej praxe, včlenenie nástroja do rámca sviatočných príležitostí, podpora vzdelávania a využitia nástroja v kontexte turizmu a regionálneho rozvoja. Došlo k prepojeniu komunít a individuálnych nositeľov na jednej strane a expertov na NKD na strane druhej. Obidve skupiny sú súčasťou vedenia samotnej neziskovej organizácie. Okrem vzdelávacích projektov, v ktorých nositelia vystupovali v roli lektorov, bol zrealizovaný terénny výskum a rozsiahla dokumentácia pramenného materiálu. Etnografické rozhovory sa zamerali na podmienky udržiavania tradície, potreby a postoje nositeľov a lokálnych obyvateľov v oblastiach výskytu gajdošskej tradície. Ako najdôležitejší aspekt procesu ochrany a starostlivosti A. Caccia uvádza vytvorenie podmienok pre efektívnejšie formy medzigeneračnej transmisie hudobníckej tradície a aktívne zapojenie najmladšej generácie, takisto však akceptovanie nových podôb hudobného využitia gájd mladými hudobníkmi a hudobníčkami zo strany lokálnych komunít v duchu „ochrany tradície bez zavrhovania jej inovácie“ (Caccia, 2021: 111).

Ilmārs Pumpurs (Skaņumāja) predstavuje neobyčajne vytrvalú a systematickú činnosť neziskovej organizácie pôsobiacej v Litve, ktorá sa svojho času rozhodla venovať podpore aj revitalizácii hudobno-inštrumentálnej tradície na celoštátnej úrovni. Príspevok predstavuje príklady dobrej praxe, napr. ako pružne reagovať na výzvy prichádzajúce z prostredia cieľových komunít, súvisiace so systémom finančnej podpory projektov aj s celkom praktickými aspektmi každodennej prevádzky organizácie. Autor píše o založení vlastnej výrobnéj dielne zameranej na tradičné hudobné nástroje s cieľom vyhnúť sa finančne nákladným projektom, odtrhnúť sa od limitujúcich deadline-ov vymedzených grantovými schémami a zvýšiť udržiateľnosť činnosti. Medzinárodnými spolupracami s estónskym partnerom umožnili výmenu skúseností výrobcom citár a diatonických akordeónov oboch krajín, čím sa posilnila ochrana jedného z prvkov zapísaných v národnom zozname prvkov NKD – akordeónu *ieviņas*. Od roku 2014 združenie realizuje pravidelné hudobné tábory podporujúce mladých hudobníkov aj starších začiatočníkov. Súčasťou procesu bola aj tvorba manuálu k základom hry v troch národných jazykoch a v angličtine s audio-vizuálnymi ukážkami dostupnými na internete. Príprava každoročného hudobného festivalu s medzinárodnou účasťou, založenie hudobného zoskupenia mali výrazný vplyv na popularizáciu a propagáciu inštrumentálnej tradície. Dlhodobá činnosť pri oprave aj rekonštrukcii tradičných hudobných nástrojov viedla k usporadúvaniu výstav s akcentom na regionálne osobitosti. Vďaka dôslednému dodržiavaniu princípu „otvorenosti a kooperácie“ a uvedomeniu si, že „skutočná ochrana nehmotného kultúrneho dedičstva je nemožná bez zohľadnenia kultúrneho ekosystému ako celku“ (Pumpurs, 2021: 123) má práve nezisková organizácia Skaņumāja až päť prvkov hudobnej kultúry úspešne zapísaných v národnom zozname NKD.

Kultúrne antropologičky Gianira Ferrara (Nova University, Lisbon Ethnomusicology Institute) a Sara Morais (Brasilia University) prezentujú fenomén *timbila* (2021: 139-150). Ide o pomenovanie inštrumentálneho zoskupenia, tanečnej hudby, súvisiacich tanečných prejavov aj samostatného hudobného nástroja (xylofónu), ktorý je základom hudobnej tradície. Je súčasťou hudobnej kultúry etnika Chopi (Mozambik). Antropologičky v príspevku tematizujú problematiku vzťahu a mocenských dynamík medzi neziskovými organizáciami, ktoré začali v krajine vznikať v 90. rokoch 20. storočia, vlády a lokálnych komunít, a to v kontexte významnej tradičnej a vo vzťahu k nositeľom hudobnej tradície často problematickej slávnosti M'saho. Tá sa v priebehu dekád transformovala do festivalu a stala sa natoľko významnou, že jej úspešná adaptácia na aktuálne kultúrno-spoločenské kontexty je predmetom vládneho *Akčného plánu*. Slávnosť, najmä v čase dosiahnutia štátnej nezávislosti (1975), prestala byť miestom prirodzeného rozvoja hudobnej praxe a plnohodnotnou platformou pre hráčov na *timbila*. Práve neziskovým organizáciám sa koncom 20. storočia podarilo vybudovať systém vzdelávania hry na nástroji a manufaktúrne dielňu, okrem toho však takisto aktualizovať spoločenské funkcie a kultúrne reprezentácie hudobného nástroja, ktorý vďaka systematickým dramaturgickým zmenám M'saho našiel nové formy uplatnenia. Tie v súčasnosti omnoho prirodzenejšie nadväzujú na pôvodné podoby hudobno-tanečných príležitostí a rešpektujú potreby a očakávania nositeľov prvku NKD. Hudobný nástroj a hudba na seba taktiež postupne naviazali nové významy spojené predovšetkým s demokratickými hodnotami, ktoré tieto organizácie posilňujú vo verejnom diskurze.

V. Jayarajan (Folkland, International Centre for Folklore and Culture, India) sa dlhodobo venuje výskumu inštrumentálnej tradície indického štátu Kerala (2021: 164). Špecifické problémy spojené s ochranou a starostlivosťou o tradičné hudobné nástroje môžu v určitých spoločenských podmienkach súvisieť aj s charakterom sociálnej (profesijnej) skupiny, ktorá nástroj tvorí a hudobne využíva, a s obmedzeniami vyplývajúcimi z kultúrnych noriem a sociálnych reprezentácií, ktoré na seba hudobný nástroj a s ním spojený hudobný žáner a priestor hudobnej interpretácie viaže. To je prípad indického posvätného bubna *mizhavu* a sanskritského divadla *Kutiyattam*, zapísaného v Reprezentatívnom zozname nehmotného kultúrneho dedičstva ľudstva UNESCO. Vzhľadom na rigorózný hudobný tréning, spoločenský status interpretov, kastový systém a náboženský význam predvádzania dramatickej formy mala transmisia hudobnej tradície v prostredí širokej verejnosti svoje konkrétne obmedzenia. Nevyhnutne preto muselo dôjsť k uvoľneniu pravidiel týkajúcich sa toho, kto sa môže stať nositeľom tradície a v ktorých (ďalších, resp. nových) umeleckých formách možno nástroje využívať. Na druhej strane však došlo k – čiastočne tiež inštitucionálnej – kontrole a usmerňovaniu pôvodných herných príležitostí, v rámci ktorých sa nástroja hudobne ujímajú pôvodní nositelia.

Publikácia aj celá knižná edícia venovaná živému dedičstvu je skvelo spracovaná po obsahovej aj grafickej stránke. Jednotlivé príspevky sú písané pútavým jazykom a doplnené veľkým počtom ilustračných fotografií a v prípade dielu o hudobných nástrojoch aj zvukovými ukážkami (sprístupnenými na internetovej stránke Bandcamp). Ako publikačný projekt je príkladom dobrej praxe, ktorý má potenciál inšpirovať aj samotných členov Národopisnej spoločnosti Slovenska. Práve tento typ platformy, spojený napríklad s organizáciou pravidelných odborných seminárov či stretnutí ľudí „z praxe“, by mohol byť vhodným prostriedkom efektívnejšej výmeny skúseností aj nástrojom priebežné-

ho mapovania aktuálnej situácie v oblasti starostlivosti o nemotné kultúrne dedičstvo v prostredí lokálnych spoločenstiev. Mnohé aktívne občianske združenia na Slovensku totiž pracujú uzavreté v prostredí regiónov, miest a obcí, o aktivitách viacerých z nich sa bežne nedozvedáme, a pritom sú nepochybne dôležité, inšpiratívne a hlavne overené v praxi.

Referencie

Butsenko, O., Demian, V., Havrylenko, V. (2021). Tracing the traditional bandura making in modern Ukraine. In E. Falk, S.-Y. Park (Eds.), *Traditional Musical Instruments: Sharing Experiences from the Field* (s. 69-78). Jeollabuk-do: UNESCO-ICHCAP.

Caccia, A. (2021). Safeguarding the zampogna between tradition and innovation. In E. Falk, S.-Y. Park (Eds.), *Traditional Musical Instruments: Sharing Experiences from the Field* (s. 103-116). Jeollabuk-do: UNESCO-ICHCAP.

Dutta, M. (2021). The story of kamaicha – Identity of a community. In E. Falk, S.-Y. Park (Eds.), *Traditional Musical Instruments: Sharing Experiences from the Field* (s. 59-68). Jeollabuk-do: UNESCO-ICHCAP.

Falk, E. (2021). Long willow flute – Safeguarding an embodied practice. In E. Falk, S.-Y. Park (Eds.), *Traditional Musical Instruments: Sharing Experiences from the Field* (s. 25-36). Jeollabuk-do: UNESCO-ICHCAP.

Falk, E. (Ed.). (2017). *Traditional Medicine: Sharing Experiences from the Field*. Jeonju: UNESCO-ICHCAP. <https://www.unesco-ichcap.org/publications-archive/traditional-medicine-sharing-experiences-from-the-field/>.

Falk, E., Park, S.-Y. (Eds.). (2019). *Traditional Food: Sharing Experiences from the Field*. Jeollabuk-do: UNESCO-ICHCAP. <https://www.unesco-ichcap.org/publications-archive/traditional-food-sharing-experiences-from-the-field/>.

Falk, E., Park, S.-Y. (Eds.). (2021). *Traditional Musical Instruments: Sharing Experiences from the Field*. Jeollabuk-do: UNESCO-ICHCAP.

Ferrara, G., Morais, S. (2021). For a shared safeguard of Mozambique chopi timbila. In E. Falk, S.-Y. Park (Eds.), *Traditional Musical Instruments: Sharing Experiences from the Field* (s. 139-150). Jeollabuk-do: UNESCO-ICHCAP.

International Information and Networking Centre for Intangible Cultural Heritage in the Asia-Pacific Region. (b. d.). *Publications*. UNESCO ICHCAP. Získané 20.4.2023, z <https://www.unesco-ichcap.org/publications/>.

Isabyrie, J. (2021). Revitalization of the bigwala gourd trumpet heritage of the Basoga people of Uganda. In E. Falk, S.-Y. Park (Eds.), *Traditional Musical Instruments: Sharing Experiences from the Field* (s. 91-102). Jeollabuk-do: UNESCO-ICHCAP.

Jara, G. L., Sneider Tarazona, K. (2021). Safeguarding the furruco and the cirrampla of Casanare, Colombia. In E. Falk, S.-Y. Park (Eds.), *Traditional Musical Instruments: Sharing Experiences from the Field* (s. 49-58). Jeollabuk-do: UNESCO-ICHCAP.

Jayarajan, V. (2021). Mizhavu – The sacred percussion instrument of kutiyattam.

In E. Falk, S.-Y. Park (Eds.), *Traditional Musical Instruments: Sharing Experiences from the Field* (s. 151-164). Jeollabuk-do: UNESCO-ICHCAP.

Park, S.-Y., Ryu, S.-Y. (Eds.). (2020). *Traditional Martial Arts*. Jeollabuk-do, Chungcheongbuk-do: UNESCO-ICHCAP a ICM. https://www.unesco-ichcap.org/wp-content/uploads/2020/10/2020-%EB%A6%AC%EB%B9%99%ED%95%B4%EB%A6%AC%ED%8B%B0%EC%A7%80_%EC%9B%B9.pdf.

Park, W. (Ed.). (2019). *Tugging Rituals and Games: A Common Element, Diverse Approaches*. Jeonju, Chungcheongnam-do: UNESCO-ICHCAP a Dangjin City. <https://www.unesco-ichcap.org/publications-archive/tugging-rituals-and-games-a-common-element-diverse-approaches/>.

Pumpurs, I. (2021). Safeguarding musical traditions-experiences from Latvia. In E. Falk, S.-Y. Park (Eds.), *Traditional Musical Instruments: Sharing Experiences from the Field* (s. 117-126). Jeollabuk-do: UNESCO-ICHCAP.

Dievčatá, ženy na Slovensku a v Maďarsku (1955-1989).
Očami dvoch etnologičiek. Lányok, asszonyok
Szlovákiában és Magyarországon (1955-1989).
Ahogy két etnológus nő látta.

Girls, Women in Slovakia and Hungary (1955-1989).
Through the Eyes of Two Ethnologists

Miroslava Bobáková
Zuzana Pešťanská

Kontakt / Contact

Mgr. Zuzana Pešťanská, PhD., Slovensko-český ženský fond, Na vršku 10, 811 01
Bratislava, Slovenská republika, e-mail: pestanska@womensfund.sk

Mgr. Miroslava Bobáková, PhD., Slovensko-český ženský fond, Na vršku 10, 811 01
Bratislava, Slovenská republika, e-mail: bobakova@womensfund.sk

Ako citovať / How to cite

Bobáková, M., Pešťanská, Z. (2023). Marta Botiková, Zita Deáky. Dievčatá, ženy na Slovensku a v Maďarsku (1955-1989). Očami dvoch etnologičiek. Lányok, asszonyok Szlovákiában és Magyarországon (1955-1989). Ahogy két etnológus nő látta. *Etnologické rozpravy*, 30(1), 97-100.

Marta Botiková, Zita Deáky: *Dievčatá, ženy na Slovensku a v Maďarsku (1955-1989). Očami dvoch etnologičiek. Lányok, asszonyok Szlovákiában és Magyarországon (1955-1989). Ahogy két etnológus nő látta.* Budapešť: ELTE, Bratislava: Filozofická fakulta UK, 2022, 339 s.

O období socializmu bolo toho už veľa napísaného. Stále sú však ešte témy a výskumné oblasti, ktoré si žiadajú našu pozornosť, pokiaľ chceme pochopiť komplexnosť a zložitost' tohto obdobia v našich dejinách a životoch. Predkladaná kniha dvoch etnologičiek, Marty Botikovej a Zity Deáky, sa zhostila tejto úlohy a pridala ďalšiu časť do mozaiky poznania o období socializmu. Ide o odbornú etnologickú publikáciu s prvkami autoetnografie, ktorá ponúka opisy a vysvetlenia sociálnych a kultúrnych procesov, ktoré ovplyvňovali každo-

denné a sviatočné životy dievčat a žien na Slovensku a v Maďarsku. Etnologické výskumy obdobia socializmu sú charakteristické svojou zložitosťou z metodologickej, ako aj interpretačnej perspektívy. Etnologičky Marta Botiková a Zita Deáky sa rozhodli pozrieť na obdobie štátneho socializmu v dvoch krajinách unikátnym spôsobom, a to v dvoch rovinách.

Prvou rovinou unikátnosti je ich metodologický prístup. Publikácia nie je výsledkom systematického komparatívneho výskumu, ale ako ony samy uvádzajú, je výsledkom spoločného dialógu. Ide o dialóg dvoch etnologičiek z odlišných krajín s podobnou históriou, zo Slovenska a z Maďarska; dvoch žien, ktoré sa narodili a prežili svoju mladosť, dospievanie a časť dospelého veku v krajinách so socialistickým štátnym zriadením. Ako píše autorky: „Kniha vznikla z dlhého, viacročného dialógu, z ktorého sme sa obidve poučili, a ktorý ukázal, že kvalita vzťahov je na nás samotných.“ (Botiková, Deáky, 2022: 311). Podkladom pre ich odborný a osobný dialóg sa stali skúsenosti a poznatky z ich terénnych výskumov, ďalej sekundárne pramene, etnologická, sociologická a historická odborná literatúra. Zároveň brali do úvahy aj dobové právne predpisy a nariadenia, dokumenty, fotografie z múzejných archívov, propagandistické materiály z rôznych databáz, ako aj rodinné fotografie a písomnosti zo súkromných archívov, materiál dobových periodík, predovšetkým ženských časopisov ako *Nők Lapja* a *Slovenska* (Botiková, Deáky, 2022: 21-22).

Osobná rovina publikácie spočíva aj vo výbere sledovaného obdobia – rok 1955, ktorý vymedzuje sledované obdobie, je časom narodenia oboch autoriek. Ich zámerom bolo prezentovať spôsob života žien a dievčat zo Slovenska a Maďarska v období rokov 1955 až 1989. V tomto období boli obidve krajiny samostatnými republikami. Spájala ich však spoločná história v rámci rakúsko-uhorskej monarchie a podobnosť politických, ekonomických a spoločenských kontextov a štruktúr socialistického obdobia. Žánrovo publikácia nesie prvky auto etnografie. Z pohľadu formy má publikácia aj ďalšiu unikátnosť, a to skutočnosť, že text je paralelne písaný v maďarčine aj v slovenčine. Ide o viac než gesto; je to symbolické stvárnenie susedstva a blízkosti, ktorú počujeme v otázkach autoriek a ktoré ovplyvňujú čítanie knihy: Ako vyzerali životy žien na Slovensku a v Maďarsku? Čím si boli podobné a čím rozdielne? V dôsledku čoho?

Druhá rovina odlišnosti spočíva vo voľbe tém a výskumného problému. Autorky sa rozhodli zamerať svoju pozornosť na životy žien, všímajú si všednú aj sviatočnú socialistickú každodennosť v perspektíve žien. Je to cieľ ambiciózný. Autorky preto počítajú so zákonitou redukciou informácií a priznávajú nevyhnutnú fragmentarizáciu. Konkrétne historické udalosti a ich aktéri sú v pozadí, dôležitá je analýza procesov adaptácie i udržiavania tradície v každodennom a sviatočnom živote žien:

(...) ukazujeme, predstavujeme, ako sa ľudia v týchto krajinách pridržali svojich tradícií, a zároveň sa snažili prežiť a prispôbiť sa; ako žili vedľa seba nové javy určené socialistickou ideológiou a dedičstvo minulosti v spoločenských vzťahoch. Pre nás je dôležité predstaviť procesy a zmeny, ktoré tieto procesy spôsobovali (Botiková, Deáky, 2022: 16-17).

Zámerom autoriek je upriamiť pozornosť na zložitosť sledovaného obdobia a významu skúmania postavenia žien pre pochopenie širších socioekonomických procesov. Rozmanitosť životných dráh žien z rozdielnych spoločenských vrstiev autorky opisujú v kontexte širokého súboru tém. Autorky sa pýtajú, ako ženy v období socializmu zažívali

každodennú kultúru prostredníctvom stravovania, obliekania, hygieny a starostlivosti o telo, v rodine a v zamestnaní. Opisujú mechanizmy rodového začleňovania žien, ich pretrvávajúce i meniace sa roly. Premýšľajú, akým spôsobom sa štátna ideológia podpi-sovala na premene tradičných rol, skupinových a spoločenských noriem, ktoré určovali životy žien. Na konkrétnych príkladoch ilustrujú, ako rôzne ideologické snahy vtedajšie-ho režimu mohli a častokrát aj viedli k zaťažovaniu žien. Napríklad, snaha o sekularizá-ciu najvýznamnejších kresťanských sviatkov – Vianoc a Veľkej noci – bola sprevádzaná konzumerizmom, ktorý prinášal aj viac úloh a zodpovedností pre ženy. Pritom kontrola sviatočného času a jeho regulácia boli jedným z významných nástrojov toho, ako socia-listický režim zbavoval cirkvi moci.

Autorky publikácie konštatujú, že ľudia sa v období socializmu snažili žiť svoje životy najlepšie, ako vedeli. V opresívnom systéme, ktorý sa snažil kontrolovať ľudí prostredníctvom zákonov, rôznych regulácií a sledovania aj intímneho rodinného a spoločenského diania, ženy vytvárali stratégie, ktoré im umožňovali zvládnuť požiadavky súkromného/rodinného a verejného života.

Regulácia pôrodnosti súvisiaca so širšími populačnými politikami vtedajšieho zriadenia je najvýstižnejším príkladom toho, keď sa intímne individuálne, rodinné a spoločenské spája v jedno. Autorky tak neopomínajú ani aktuálne veľmi živú tému umelého preru-šenia tehotenstva a v kapitole *Rodina. Štruktúra rodiny* ponúkajú veľmi stručný prehľad spoločenského vývoja postojov k potratom od 18. storočia po éru socializmu. V texte autorky poukazujú na komplexnosť a zložitosť rozhodnutia ženy mať či nemať dieťa. Ide o životné rozhodnutie, na ktoré vplyvajú aj širšie politické, ekonomické a sociálne po-mery v krajine. Zároveň dokazujú ambivalentnosť režimu k tejto téme a odhaľujú, ako sa konzervatívne populačné politiky tvárili liberálne, hoci prakticky neviedli k väčšej slobode a istote žien.

Rétorika socialistického režimu zdôrazňovala, že socialistická žena je slobodná a nezá-vislá. Oficiálne sa socialistický štát snažil politickou propagandou a opatreniami vytvoriť a dokázať rovnoprávnosť žien. Na druhej strane každodenná prax ukazuje, že z prak-tickej stránky jej štát pridával rôzne povinnosti a role, a prenášal na jej ramená zodpo-vednosť, o ktorú sa mala deliť s manželom/partnerom či širšou spoločnosťou. Paradoxný postoj režimu k postaveniu žien vyjadruje slávenie Medzinárodného dňa žien, keď ženy boli obdarované typickým červeným klinčekom, utierkami či nákupnými taškami. Pred-mety, ktoré ženy dostávali, vyjadrovali domáce práce, ktoré boli ich zodpovednosťou popri platenej práci.

Témy, ktoré sa autorky rozhodli analyzovať a opísať, hlbšie neproblematizujú. Cieľom bolo načrtnúť vývoj každodenného a sviatočného života a kontextualizovať ho v rámci súdo-bých politických a ekonomických štruktúr. Význam publikácie spočíva v komplexnosti tém, ktoré boli v kontexte výskumu socializmu v etnológii okrajové. Autorky posúvajú od-bornú diskusiu a poznanie socializmu obohacujú o perspektívu žien. Ich počin vnímame ako dôležitý pre pokračujúce systematické štúdium postavenia žien v období socializmu.

Kniha *Dievčatá, ženy na Slovensku a v Maďarsku (1955-1989)* má niekoľko atribútov. Svojím východiskom napĺňa očakávania a odborný program etnológie a antropológie – zameriava sa na paralely, sústreďuje sa na to, čo ženy v ich životných skúsenostiach

spájalo, čo zažívali podobne, a čo odlišne. Je prístupná jazykom – až tak, že v našich rodinách vzbudila pozornosť, šla z ruky do ruky a podporila naše matky a staré matky v tom, že sa delili o svoje spomienky. Je odborná – prepája etnografickú a historickú perspektívu v analýze spoločenskej zmeny s vplyvom na ženy a ich životy. Je dokumentárna – prezentuje dobové rodinné fotografie, reklamné plagáty či obálky časopisov. Vizuálny materiál autorky neinterpretujú, ten pútavo sprevádza text. Navyše, publikácia Marty Botikovej a Zity Deáky povzbudzuje k vedeniu nekončiaceho dialógu – dialógu, v ktorom budeme venovať pozornosť počúvaniu tých, ktorých vnímame ako „iných“. Ide o odkaz, ktorý súčasná spoločnosť potrebuje viac ako inokedy.

Referencie

Botiková, M., Deáky, Z. (2022). *Dievčatá, ženy na Slovensku a v Maďarsku (1955-1989). Očami dvoch etnologičiek. Lányok, asszonyok Szlovákiában és Magyarországon (1955-1989). Ahogy két etnológus nő látta*. Budapešť: ELTE, Bratislava: Filozofická fakulta UK.

Expozícia predmetov a ideí: Tradiční kultura na Moravě v zrcadle času

Exposition of objects and ideas:
Traditional culture in Moravia in the mirror of time

Marta Botiková

Kontakt / Contact

Prof. PhDr. Marta Botiková, CSc., Katedra etnológie, Filozofická Fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave, Gondova 2, 811 02 Bratislava 1, Slovenská republika,
e-mail: marta.botikova@uniba.sk

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7160-4958>

Ako citovať / How to cite

Botiková, M. (2023). Expozícia predmetov a ideí: Tradiční kultura na Moravě v zrcadle času. *Etnologické rozpravy*, 30(1), 101-109.

Hana Dvořáková a kolektív: Tradiční kultura na Moravě v zrcadle času. Brno: Moravské zemské muzeum, 2022.

Palác šlechtíčen, (Palác šľachtičien) je jedna z výrazných budov na rohu Námestia slobody a Kobližnej ulice v Brne. Už 65 rokov je sídlom Etnografického oddelenia Moravského zemského muzea. Historická budova prešla viacerými rekonštrukciami, vďaka ktorým sa vnútorné priestory nielen dispozične, ale aj technicky prispôbovali pre expozičné, čiastočne aj depozitné, kurátorské aj dokumentačné funkcie pracoviska. V dôsledku rekonštrukcie (2000 – 2004) bola stála expozícia múzea demontovaná. Výstavná činnosť sa sústredila na krátkodobé výstavy, ktoré prinášali zaujímavé pohľady a materiály, avšak nemohli suplovať stálu expozíciu, a to nielen vzhľadom na narastajúci turistický ruch, ale aj vzhľadom k rastúcemu záujmu laickej verejnosti o takýto druh popularizácie vedeckých poznatkov.

V polovici apríla roku 2022 otvorilo Moravské zemské múzeum dve nové stále expozície.¹ Na tomto mieste chceme predstaviť etnografickú expozíciu *Ľudová kultúra na Morave v zrkadle času*. Jej zámerom bolo dať odpoveď na otázku – Čo sa vám vybaví, keď sa povie Morava? Nepovieme nič nové, keď skonštatujeme, že Morava predstavuje nebývalý potenciál tradičnej kultúry, ktorej niektoré prvky už boli zapísané do zoznamu kultúrneho dedičstva UNESCO. Vďaka bohatej rozmanitosti tradičnej kultúry je Morava vnímaná ako osobitá súčasť Českej republiky a je zrejmé, že si chce túto osobitosť zachovať aj v európskom priestore.

Obraz tradičnej kultúry na Morave (napr. kroje, hudba, vinárstvo a vinohradníctvo) patria k ústredným motívom propagácie krajiny, zvlášť v oblasti cestovného ruchu. Tak stála expozícia tradičnej hmotnej a duchovnej kultúry vychádza z týchto špecifických prejavov, zameriava sa na každodenný a sviatočný život vidieckych vrstiev. Časové rozpätie expozície zahŕňa obdobie od konca 18. storočia až po súčasnosť. Územne sa sústreďuje na Moravu, jej etnografické celky, skupiny, resp. subregióny. Neopomína prenikanie prvkov mestskej kultúry, zánik tradície, ako aj jej pretrvávajúce v rovine folklorizmu. Podarilo sa obsiahnuť všetky tieto roviny – v jednotlivých témach, aj v celkovom vyznení výstavy. Tradičnú kultúru predsa nachádzame v našej každodennosti pri využívaní niektorých jej prvkov, napríklad v oblasti súčasnej kultúry voľného času. Tradičná kultúra nebola nikdy izolovaná, naopak, historicky bola zdrojom inšpirácie pre tzv. štýlové umenie, a ako dejiny etnológie v stredoeurópskom priestore ukazujú, formovala romantické postoje národnej inteligencie a vládnuvých vrstiev 19. a začiatku 20. storočia v národnotvorných procesoch. Za významné v expozícii možno považovať aj to, že poukazuje na život etnických a náboženských menšín. Toto sa v minulosti ukazovalo a odrážalo vo vzťahu k väčšinovému osídleniu s presahom do súčasnosti.

V expozícii sledujeme symbolické prelínanie cyklu ľudského života s cyklami premien prírody. Kultúrno-antropologický vzor reprezentuje premietnutie človeka ako súčasti prírodného a sociálneho prostredia. Vidíme to na príklade poľnohospodárstva ako jedného zo základných spôsobov obživy. Nie je to len slávnostné stretnutie s „krásnymi“ vystavenými predmetmi, nie je to len prezentácia artefaktov, ale aj rozprávanie príbehov zo života vidieckej komunity, príbehov všedných a sviatočných dní.

Hlavné tematické okruhy sledujú systematiku etnologickej vedy. Autori si však počínali veľmi inovatívne – niekoľko málo predmetov symbolizuje „Mýtus Moravy“ cez kultúrne stereotypy, kultúru vidieka, romantické nazeranie zo strany vládnuvých vrstiev a národnej inteligencie v minulosti. Ikonickým predmetom je tu pluh, ktorým oral cisár Jozef II. v roku 1769 na poli pri Slavíkoviciach. S celým príbehom tejto „oračky“ a cesty pluhu do múzejných zbierok si divák poľahky urobí paralelu s cestami dnešnej mocenskej propagandy.

¹ Stála expozícia Loutkařské umění/Bábkarské umění je vyvrcholením výskumu českého tradičného bábkarstva v Oddelení dějin divadla MZM s dôrazom na exponáty a fenomény moravskej proveniencie .

Obr. 1.

Pluh na ktorom oral sám cisár pán...

Zdroj: Moravské zemské muzeum [MZM], (b. d.).

Popri argumentácii cez historický kontext je významné aj zasadenie do geografického kontextu prostredníctvom mapy s vyznačenými etnografickými regiónmi Moravy, kde môže návštevník získať ďalšie informácie napr. o krojovej rozličnosti alebo o vybraných nárečiach prostredníctvom QR kódov.

Obr.č.2.

Ľudový odev s dôrazom na formálnu, regionálnu a sociálnu variabilitu.

Zdroj: MZM, (b. d.).

Obr. 3.

Ukážka formálnej rôznorodosti, zariadenie interiéru, stoličky.

Zdroj: MZM, (b. d.).

To je ďalší prekvapivý moment výstavy, (možno len pre staršiu generáciu?), totiž že technicko-komunikačné vymoženosti dokážu byť využité na správnom mieste a prinášať zmysuplné informácie pre porozumeniu kontextu aj vývojových línií predmetov a javov.

Človek je predstavený v práci, v obydli, v spoločnosti. Tu je priestor uplatniť variabilnosť a typológiu, napríklad stravy, náradia, nábytku, predmetov spojených s obradmi náboženského či etnicky špecifického charakteru v životnom aj výročnom cykle.

Obr. 4.

Z prípravy inštalácie, výzdoba dlážky vysypávaním, časť Hody na Podluží.

Zdroj: MZM, (b. d.).

V závere vidíme opäť symbolické, reprezentatívne vyjadrenia zmeny životného štýlu. Naznačený je kontakt medzi mestom a vidiekom prostredníctvom reklamných tabúl a vývesných štítov, niekoľko súvislostí je venovaných tradičnej umeleckej kultúre, kde návštevník obdivuje od predmetov sklárskej výroby cez fajansu, plastiku, maľbu na sklo až po diela naivných umelcov.

Tradičná kultúra, ako už bolo naznačené v úvode výstavy, bola a je zdrojom inšpirácie profesionálneho umenia so známymi menami, ktoré preslávili Moravu (a mali nemalý vplyv aj na Slovensko). Takto sú súčasťou expozície diela Franty a Joža Uprkovcov, Alfonza Muchu, Dušana Jurkoviča a ďalších, až po ukážky využitia v dizajne (Artěl, Josef Hoffmann – Wiener Werkstätte, diela ÚLUV, Liběna Rochová).

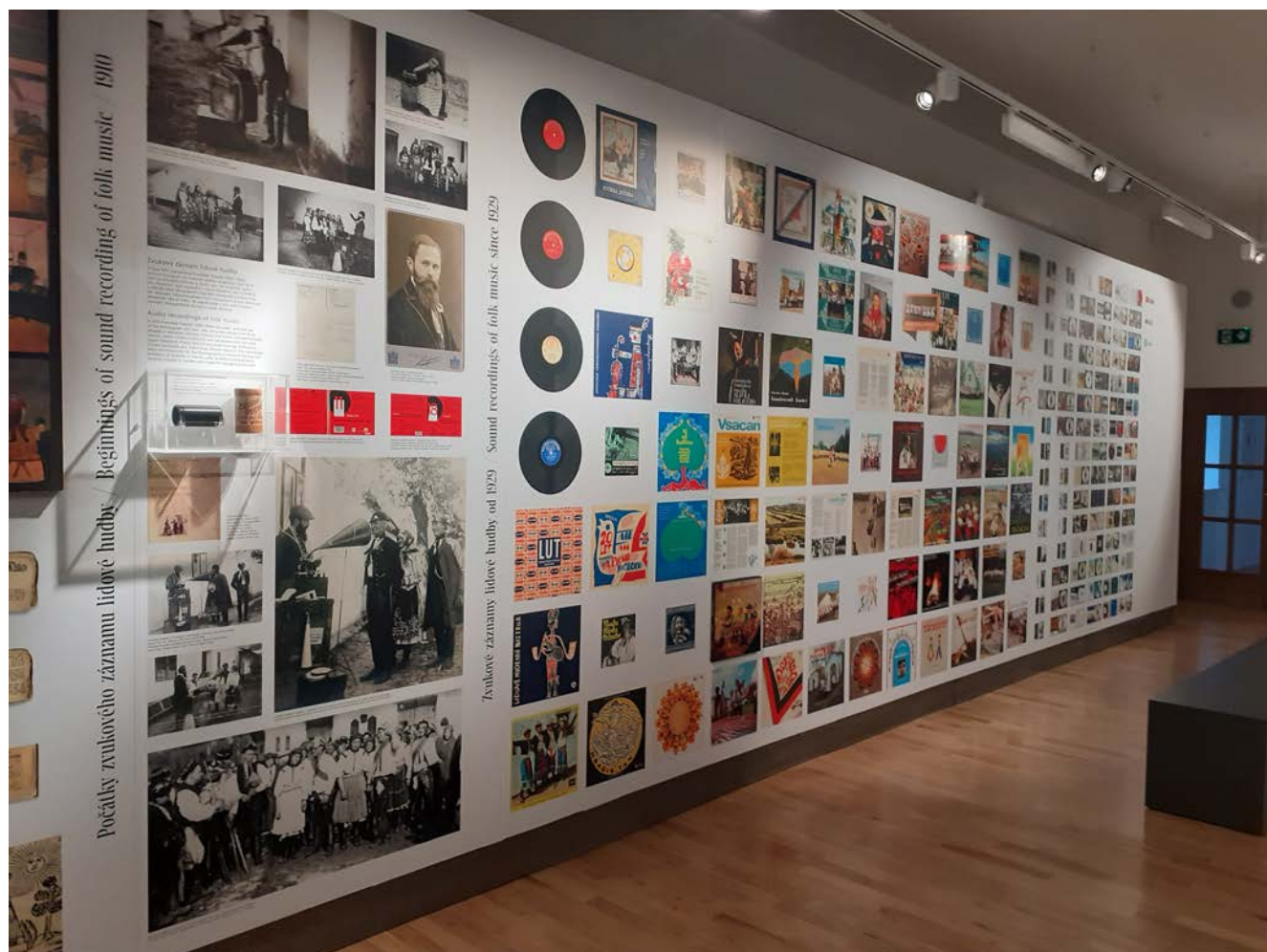

Obr. 5

Umelecký design – šaty, inšpirované tvarmi kyjovského kroja, módna návrhárka Liběna Rochová.
Zdroj: MZM, (b. d.).

Ľudová kultúra má svoje záväzné miesto v prezentácii národa a vlasti. Ak sa vraciame k tejto úvodnej a ústrednej myšlienke expozície, povedzme, čo by bola Morava bez ľudovej hudby, a to v najrôznejších štýloch a štylizáciách, tak je na záver prehliadky nepochybne výborný nápad dopriať návštevníkovi v multimediálnej podobe radosť z ľudovej hudby – cez druhy hudobných nástrojov, hudbu, spev a tanec, sprostredkované pomocou starých i najnovších filmových záznamov, cez grafiku s históriou ľudovej hudby na

platniach, ale aj kancionály, jarmočné piesne, voskové aj vinylové nosiče, kazety, CD, Spotify, a priestor pripravený pre budúce nosiče. Predstavuje prepojenie „múzejnej“ minulosti, našej súčasnosti a otvorenú cestu budúcim prvkom a procesom. Tie môžu nastať a nastanú vlastne vo všetkých sledovaných témach a oblastiach.

Obr. 6

Hudobné nosiče ako súčasť expozície v časti Ľudová hudba.
Zdroj: H. Dvořáková.

Osobitne chcem vyzdvihnúť, že neoddeliteľnou súčasťou práce autorského kolektívu pod vedením hlavnej autorky Hany Dvořákovéj pri príprave stálej expozície bola aj práca na rovnomennom výpravnom katalógu v česko-anglickej verzii, ktorý inštaláciu sprevádza (Beránková, Dvořáková, 2021). Takýto katalóg vzniká na základe dlhodobého štúdia a práce s predmetmi. Predchádzala ho publikácia z roku 2013 *Lidová kultura v muzeu* (Pechová, 2013), kde nájdeme zmapované jednotlivé zbierky tejto druhej najväčšej etnografickej zbierky v Čechách.

V súčasnom katalógu – publikácii sa na viac ako 300 stranách, vrátane fotografií, čitateľ zoznámi nielen s konkrétnymi objektmi, ale aj s históriou inštitúcie, ktorá je prvýkrát verejne prezentovaná. Ide o veľmi užitočný príspevok k dejinám českého a moravského múzejníctva. Dejiny Etnografického ústavu Moravského zemského muzea sú chronologicky usporiadané. Autorka tejto štúdie, Hana Dvořáková (Dvořáková, 2021), tu upo-

zornila na veľké osobnosti moravskej etnografie, ktoré stáli na čele ústavu a v mnohom určovali odborné smerovanie etnografickej vedy. Spomeňme menovite osobnosti, akými boli František Pospíšil, Ludvík Kunz a Miroslava Ludvíková. K dejinám múzea a jeho expozičnej činnosti patrí aj významná osobnosť architekta Bohuslava Fuchsa, autora projektu rekonštrukcie Paláca šľachticov v roku 1961, ktorý nielenže palác zrekonštruoval, ale bol aj autorom architektonického riešenia ikonickej výstavy Ľud v piatich generáciách. Podstatu katalógu tvoria katalógové heslá s rozšírenými textami, ktoré nezostávajú „len“ pri technickom popise, ale predmety sú prezentované v dobových súvislostiach vrátane dôležitej proveniencie a biografie. Autorky predstavujú verejnosti vysoko erudovanú publikáciu, ktorá si nepochybne získa pozornosť širokej, nielen odbornej vrstvy záujemcov. Monografia zvíťazila v ankete Českej národopisnej spoločnosti o najvýznamnejší počin v odbore za rok 2021 a získala Cenu Českej národopisnej spoločnosti v kategórii publikácií.

Výstava aj katalóg prinášajú nové pohľady na etnografickú prácu, na expozičné postupy, kde sa popri predmetoch rovnocenne a zrozumiteľne komunikujú aj idey, a to moderným, technicky aj výtvarne prepracovaným spôsobom. Vráťme sa však spolu ešte celkom na začiatok, na bohaté záhlavie tohto textu. Všetky kolegyne, kolegovia, ktorí sa akýmkoľvek dielom pridali k tvorbe novej stálej etnografickej expozície Moravského zemského múzea tvoria kolektív, ktorý vytvoril nadčasové dielo. Srdečne blahoželáme!

Informácie o výstave

Etnografický ústav Moravského zemského múzea, Brno (vernisáž 21. 4. 2022)

Námet a scenár:	Hana Dvořáková
Scenár expozície ľudovej hudby:	Jan Blahušek
Spolupráca na scenári, texty:	Helena Beránková, Hana Dvořáková, Alena Kalinová, Lenka Nováková, Jarmila Pechová, Jana Poláková, Eva Večerková
Príprava exponátov:	Lucie Bojďová, Libuše Urbánková, Šárka Prokešová, Karolína Macháčková, Petr Polášek, Hana Štouračová, Yveta Petrásková
Architektonické a výtvarné riešenie:	Ateliér Ing. arch. Radko Květ
Mapa regiónov:	Miroslav Válka
Mapa krojov:	Petra Hrbáčová
Výroba:	SYMA Living
Grafické riešenie:	Street Dog, s. r. o.
Audiovizuálne riešenie:	Street Dog, s. r. o.
Adjustácia exponátov:	Přemysl Hytych

Referencie

Beránková, H., Dvořáková, H. (Eds.). (2021). *Lidová kultura na Moravě v zrcadle času*. Brno: Moravské zemské muzeum.

Dvořáková, H. (2021). Ethnographie / Národopis? Moravská lidověda? Etnografický ústav? Čím je Etnografický ústav? In H. Beránková, H. Dvořáková (Eds.), *Lidová kultura na Moravě v zrcadle času* (s. 10-37). Brno: Moravské zemské muzeum.

Dvořáková, H. a kol. (2022). *Tradiční kultura na Moravě v zrcadle času* [expozice]. Moravské zemské muzeum, Brno, Česká republika. <http://www.mzm.cz/>.

Moravské zemské muzeum. (b. d.). Tradiční kultura na Moravě v zrcadle času. <http://www.mzm.cz/tradicni-kultura-na-morave-v-zrcadle-casu>.

Pechová, J. (Ed.). (2013). *Lidová kultura v muzeu. Sbírky Etnografického ústavu Moravského zemského muzea v Brně*. Brno: Moravské zemské muzeum.

Výstava slovenského ľudového umenia v roku 1948: Motívy, kontexty, súvislosti

Exhibition of Slovak folk art in 1948:
Motifs, contexts, connections

Ol'ga Danglová

Kontakt / Contact

Mgr. Ol'ga Danglová, CSc., Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, Klemensova 19,
813 64 Bratislava 1, Slovenská republika,
e-mail: olga.danglova@savba.sk

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6744-4074>

Ako citovať / How to cite

Danglová, O. (2023). Výstava slovenského ľudového umenia v roku 1948: Motívy, kontexty, súvislosti. *Etnologické rozpravy*, 30(1), 110-116.

Výstava slovenského ľudového umenia. Bratislava: Umelecká beseda slovenská, 1948.

Takmer každý dnešný Bratislavčan pozná reprezentačnú budovu Umeleckej besedy na Šafárikovom námestí. Ale asi málokto vie, že v nej sídlil prvý slovenský umelecký spolok. Vznikol v roku 1921 a s časovými prestávkami je dodnes činný. Práve v jej priestoroch sa v roku 1948 konala historicky významná výstava slovenského ľudového umenia. Ako sa dozvedáme z dobovej tlače, kurátorským cieľom bolo premysleným výberom exponátov predstaviť verejnosti diela výtvarného génia slovenského ľudu, poukázať na bohatstvo ľudových tradícií výberom najpozoruhodnejších a umelecky najhodnotnejších ukážok ľudového umenia z bohatého materiálu roztrúseného v domácich hlavne muzeálnych, ale aj súkromných a cirkevných zbierkach.

O tom, akú závažnosť mala výstava v súdobom, nielen odbornom, ale i verejnom kontexte, svedčí i to, že po otvorení Jánom Mudrochom ju príhovorom uviedol do života vtedajší minister školstva Ladislav Novomestský. Nezabudol pritom upozorniť na ideologický, národné tradície vyzdvihujúci kontext usporiadania výstavy. Pripomenul, že sa konala v jubilejnom roku prvého slovenského národného jestvovania v dejinnej aréne. Narážal tým na roky 1843 – 1848 štvrtého obdobia slovenského národného obrodzenia. Predsta-

Obr. 1

Plagát k výstave.

Zdroj: Slovenský autor, 1948.

vovanú ľudovú tvorbu v takto videnej súvislosti považoval za „výraz života a životných snáh, ktoré sa v jari národov pred sto rokmi prejavili v našom ozbrojenom vystúpení a v proklamovanej slovenskej vôle žiť a dejstvovať v histórii ako národ“ (Novomeský, 1948: 5).

Ak sa pohľadom vrátime späť k postojom Komunistickej strany Československa ku kultúrnym otázkam a oživíme si prejav Zdenka Nejedlého „Za lidovou a národní kulturu“ z roku 1945, s jeho dôrazom orientovať sa na ľudové tradície, národnú kultúru, s proklamáciami o tom, ako by mala kultúra zľudovieť, priblížiť sa širokým masám, vidno ako slová Ladislava Novomestského zapadli do politicky podfarbeného myšlienkového prúdu doby (Pech, 2019: 350-351).

Z perspektívy komunistickej ideológie prelomu 40. a 50. rokov bolo ľudové umenie nepochybniteľnou autoritou. Treba však jedným dychom dodať, že ústredný motív k vzniku výstavy rozhodne nebol politický, nebol ani prejavom nacionalizmu. V súhre však oba nenápadne dotvárali priaznivé podhubie k realizácii hlavného zámeru organizátorov podujatia – vzbudiť záujem o výtvarné hodnoty ľudového umenia ako možného inšpiračného zdroja pre moderné umenie. Ako glosoval jeden z organizátorov výstavy, umelecký historik a pedagóg Jaroslav Dubnický:

Diela ľudového umenia účinkujú na nás mocne svojou úprimnosťou, jednoduchosťou, silným výrazom. Sú nám vzácné a nachádzame v nich klady a hodnoty aj vtedy, keď k nim pristupujeme z výtvarného hľadiska, a nie z hľadiska pôvodného prostredia, v ktorom mali odlišnú funkciu (Dubnický, 1948: 5).

Organizáciu výstavy mala na starosti odborná komisia. Medzi jej členmi bol zakladateľ slovenského moderného sochárstva Jozef Kostka, synovec známeho džbankára Ferdiša Kostku, ktorého prvé dotyky s umením nesporne poznačili učňovské roky strávené v strýkovej stupavskej dielni. Ďalej maliar Eugen Lehotský. Tvorba oboch reflektovala výdobytky európskej moderny. Ženskými členkami komisie boli Mária Kosová, za slobodna Kolecsányi, ktorá sa v profesionálnom živote neskôr presadila najmä ako folkloristka a Alžbeta Güntherová-Mayerová, historička umenia, spoluzakladateľka slovenskej umenovedy, tiež publicistka, pedagogička, kurátorka. Jej blízky vzťah k artefaktom ľudového umenia nesporne podnietil aj fakt, že sa v rokoch 1936 až 1941 podieľala na kreovaní Slovenského národného múzea v Martine. V súvislosti s prípravou bratislavskej výstavy treba pripomenúť, že patrila ku kľúčovým spoluprotvorcom veľkolepej výstavy Staré umenie Slovenska, ktorá sa konala v Prahe na prahu predvojnovnej doby v roku 1937 pod gesciou Umeleckej besedy českej, najstaršieho a najvýznamnejšieho umeleckého spolku v českých krajinách. V reály dokonale naplnenou ambíciou usporiadateľov pražskej výstavy bolo „predostrieť verejnosti šírku bohatstva slovenského umenia maliarskeho, sochárskeho spolu s dokumentami architektúry, súbežne s umeleckým remeslom a ľudovým umením od najstarších čias až do polovice 19. storočia“. V súlade so zámerom sa v monumentálnom zábere ocitlo až 2078 exponátov, ktoré verejnosti odkryli obraz Slovenska už nielen ako romanticky exotickú, chudobnej, civilizáciou neporušenej krajiny východnej časti republiky, ale tiež ako krajiny umelecky a historicky mnohotvárnej, krajiny, v ktorej sa neopakovateľne a citlivo preplietala ľudová kultúra s vysokým a profesionálnym umením krajiny ukotvenej v európskom kultúrnom okruhu (Orosová, 2011).

Počas príprav pražskej výstavy boli stretnutia Alžbety Güntherovej-Mayerovej s prípravným tímom českých výtvarníkov, historikov umenia, etnografov iste silne in-

špiratívne. Najmä, keď k nim patrili mená ako Karel Šourek, ktorý sa dlhodobo venoval aj pamiatkam na Slovensku. Václav Menzl, výskumník so zameraním na stredovekú architektúru,¹ teoretik a kritik Václav Vilém Štech či členovia osobitej národopisnej skupiny, pod vedením architekta Dušana Jurkoviča.²

V porovnaní s výstavou Umeleckej besedy českej o desať rokov mladšia výstava v Umeleckej besede slovenskej už nebola koncipovaná v šírke celkového záberu na umenie Slovenska, ale zúžila výber iba na jeho jednu výraznú časť – slovenské ľudové umenie. A aj v rámci neho selektovala. Stredobodom užšieho výberu 486 diel bola voľná tvorba – maľby a sochy zo 17. až prvej polovice 20. storočia, v ktorých sa koncentrovali najčistejšie rysy ľudovej výtvarnosti. V úzadí pozornosti sa ocitli prejavy úžitkového či dekoratívneho umenia. V podobnom duchu sa vyslovil aj recenzent výstavy, historik umenia, pedagóg Jaroslav Dubnický. Konštatoval, že ideou výstavy bolo sústrediť sa na výtvary druhovo a technicky najpríbuznejšie a najpodobnejšie vysokému umeniu.

V dobovom kontexte to boli názory korešpondujúce s delením umenia na vysoké a nízke. V ich duchu sa prejavom vysokého umenia – maľovaným obrazom, sochám, architektúre pripisovala vyššia hodnota než ornamentu, dekóru či širšej oblasti umeleckého remesla. Viac ako kvalitný materiál a náročnosť vyhotovenia a výzdoby produktu, čo je predpokladom dobrého výsledku rovnako pri umeleckom remesle ako i dekoratívnom umení, sa cenila predstavivosť a individuálny prístup umelca. Je nesporné, že autorom pri koncipovaní výstavy išlo predovšetkým o akcentovanie umeleckej, nie etnografickej stránky prezentácie artefaktov ľudového umenia.

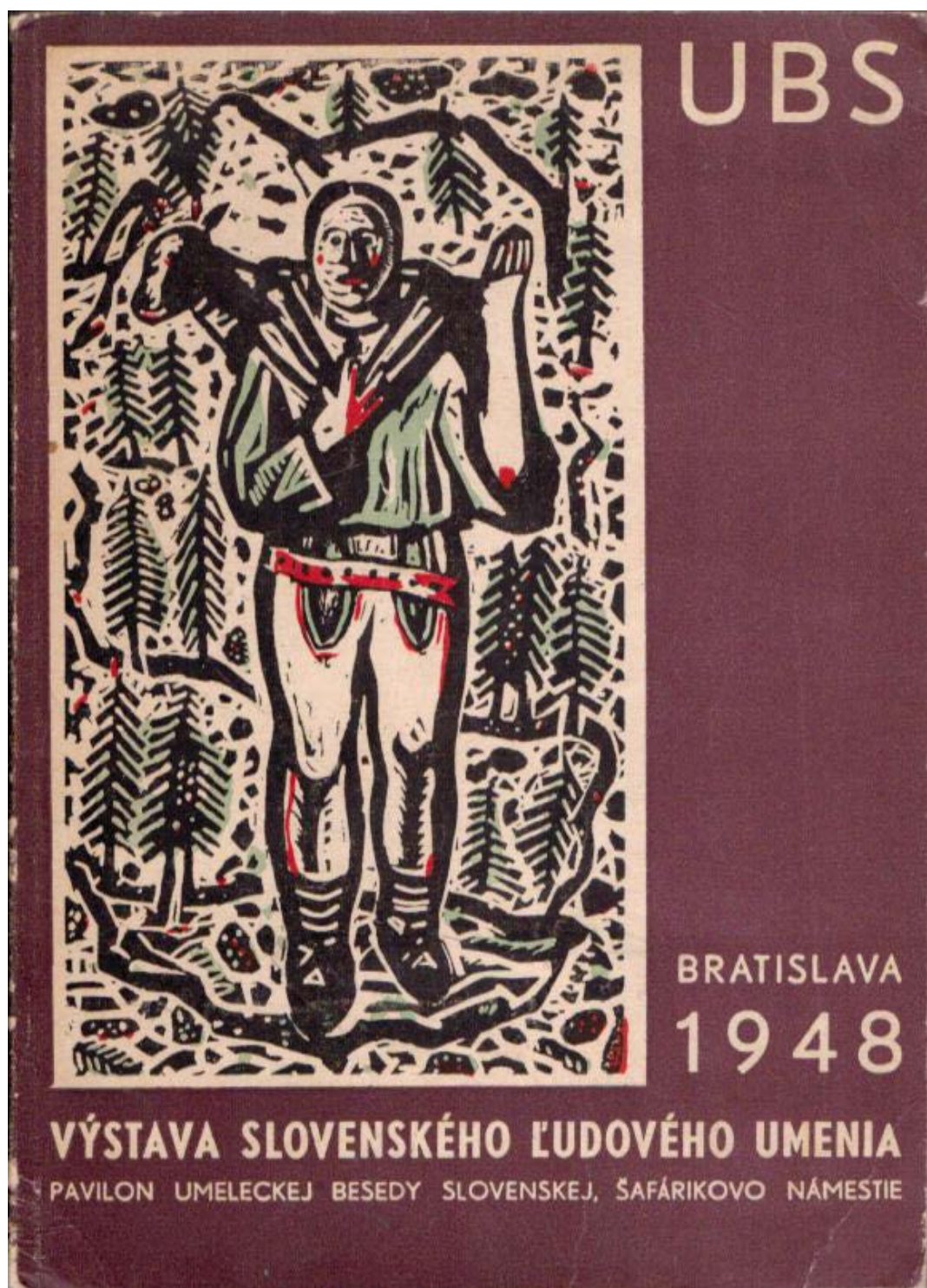
Starostlivý výber exponátov zahrnul vedľa diel zastúpených v muzeálnych zbierkach tiež diela požičané od súkromníkov a kostolov. Do stredobodu výstavy sa dostali najmä ľudové podmaľby na skle, drevené či kamenné sošky, keramika, v menšej miere úžitkové predmety zobrazujúce prevažne sakrálné námety. Púťali nesofistikovanou jednoduchosťou výtvarného vyjadrenia, v prípade malieb ignorovaním perspektívy, výraznou farebnosťou a kolorovaním plôch v ostro oddelených kresbových obrysoch. Asi šlo o podobnú fascináciu ľudovým umením, akú prežívali maliari Vasilij Kandinsky a Franz Marc pri spoznávaní bavorských podmalieb na skle. Zaradili ich do prelomového almanachu *Der Blaue Reiter*, ktorý vyšiel v mníchovskom nakladateľstve v roku 1912 (Winter, 2019: 222-243).

Autori bratislavskej výstavy pôvodne predpokladali, že pri porovnávaní obrazov a sošiek, najmä tých s náboženskou tematikou, nájdu isté črty oblastných rozdielov. To sa im nepotvrdilo. Nivelizujúcim činiteľom bol zrejme fakt, že prevažná väčšina malieb a sošiek námetovo čerpala zo stabilného ikonografického repertoáru cirkevného baroka. Isté nuansy platili iba vo výbere sakrálnych zobrazení, ktoré sa viazali ku konkrétnym pútnickým centráм, aj tie však zotieral priestorovo rozvetvený podomový a jarmočný obchod s náboženskými obrazmi a soškami. Na krajové diferencie medzi západným, stredným a východným Slovenskom poukázala až neskôr Irena Pišutová vo svojich pub-

¹ Pôsobil ako komisár Štátneho referátu pre ochranu pamiatok na Slovensku.

² Podnietil vznik publikácií Šourek, 1938; Václav, 1938.

likáciách venovaných obrazom maľovaným na skle. Odlišnosti rozpoznala vo výtvarnom uchopení, voľbe farieb a sprievodných dekoratívnych doplnkoch ústredného sakrálneho námetu.

Obr. 2:

Obálka katalógu k výstave (Výstava slovenského ľudového umenia, 1948).

Zdroj: O. Danglová

Na pripravovateľov výstavy silným dojmom zapôsobili návštevy grécko-katolíckych kostolov na východnom Slovensku. Okrem drevenej architektúry očarili nástennými malbami, v ktorých sa snúbil úprimný cit, priamočiara obrazotvornosť s naivným spodobením prejavov viery. Dnes je 27 z nich vyhlásených za národné kultúrne pamiatky. K ich záchrane iste prispel aj terénny výskum, ktorý sa konal v rámci príprav k výstave.

K referenčnému rámcu k bratislavskej výstave v Umeleckej besede treba ešte dodať, že jej autori oceňovali v ľudovom umení hĺbku magického potenciálu. Spoznávali ho v prepletení náboženstva s pohanskými mýtmi. Pohnútkami pri tvorbe ľudových obrazov a sôch, dokonca úžitkových predmetov boli najčastejšie myšlienky náboženské, kultovo-magické, apotropajné či erotické.

Pravdepodobne sa tu dá odtušiť sprostredkovaný vplyv myšlienok škótskeho antropológa Jamesa Georga Frazera formulovaných v jeho teórii o kontaktnej mágii, či neskôr úvah Petra Bogatyrjova o magických funkciách kroja, alebo štrukturalistických analýz Jána Mukašovského a členov pražského Lingvistického krúžku, ktorí magično považovali za prirodzenú súčasť ľudovej kultúry.

Treba tiež zmieniť snahu usporiadateľov výstavy prispieť do súdobého diskurzu teoretikov umenia, estetikov, etnografov, antropológov na tému primitivizmu v modernom výtvarnom umení. Od konca 19. storočia a v priebehu 20. storočia sa pojem primitivizmu vynáral v kontexte snáh o obrodu moderného umenia. Aktuálnou bola inšpirácia minulosťou, výtvarnými formami požičanými z „marginálnych“ oblastí kultúr prírodných národov či z prostredia tradičnej roľníckej kultúry (Migašová, 2012: 49-59). Jej štýlový základ spočíval v pozorovaní diel klasikov slovenskej moderny – Martina Benku, Gustáva Mallého, Miloša A. Bazovského, Ľudovíta Fullu, Mikuláša Galandu a ďalších.

Na záver ešte jedna zmienka. V roku 1954 vychádza v Tatrane veľká dvojzväzková obrazová publikácia *Slovenské ľudové umenie* (Mrlian, 1953; 1954). K jej vzniku nesporne prispela výstava v Umeleckej besede slovenskej. Stačí listovať a medzi ilustráciami, ktorých autorom bol renomovaný český fotograf Alexander Paul, sa dá identifikovať množstvo exponátov vystavených v roku 1948. Koniec-koncov, okrem Karla Šourka a Soni Kovačevičovej mali v edičnej rade zastúpenie aj niektorí z pôvodných organizátorov bratislavskej výstavy – Mária Kosová, Ján Mudroch, Jozef Kostka. Všetko naslovovzatí odborníci. V textovej časti publikácie sa však ich hodnotiace názory neobjavia. Nahradil ich režimu poplatný úvodný príspevok Rudolfa Mrliana priklincovaný Stalinovým citátom na tému oslavy socialistického umenia šťastne prepájajúceho princípy proletárskej a národnej kultúry. Ani ten však nedokázal potlačiť vysokú odbornú a estetickú hodnotu obrazovej časti výpovede, ktorá kontinuitne nadviazala na odkaz výstavy v Umeleckej besede.

Referencie

Dubnický, J. (1948). O slovenskom ľudovom umení. *Život v obrazoch*, 3(27), 5.

Migašová, J. (2012). Pramene a formy primitivizmu vo výtvarnom umení prvej polovice 20. storočia na Slovensku. *ESPES*, 1(1), 49-59. <https://espes.ff.unipo.sk/index.php/ESPES/article/download/86/94>.

Mrlian, R. (Ed.). (1953). *Slovenské ľudové umenie I*. Bratislava: Tatran.

Mrlan, R. (Ed.). (1954). *Slovenské ľudové umenie II*. Bratislava: Tatran.

Novomeský, L. (1948). Voľná cesta slovenskej umeleckej tvorby. *Život v obrazoch*, 3(5), 7.

Orosová, M. (2011). Návrat k výstave Staré umění na Slovensku v Prahe v roku 1937. *Ročenka Slovenskej národnej galérie v Bratislave – Galéria 2011*, 55-70. <https://issuu.com/sng.sk/docs/rocenka-sng-2011/1>.

Pech, M. (2019). Lidový Filla. In V. Czumalo, M. Pech, P. Machalíková, T. Winter (Eds.), *Jdi na venkov! Výtvarné umění a lidová kultura v českých zemích 1800-1969* (s. 359-378). Praha: Ústav dějín AVČR.

Slovenský autor. (1948). Výstava ľudového umenia [plagát]. Slovenská národná galéria, Bratislava, Slovenská republika. https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:SNG.UP-P_697.

Šourek, K. (Ed.). (1938). *Umění na Slovensku: Odkaz země a lidu. Soubor dokumentů*. Praha: Melantrich.

Václav, R. (Ed.). (1938). *Staré umění na Slovensku*. Praha: Umelecká beseda v Praze.

Výstava slovenského ľudového umenia [výstava]. Umelecká beseda slovenská, Bratislava, Československá republika.

Výstava slovenského ľudového umenia. (1948). Bratislava: Umelecká beseda slovenská.

Winter, T. (2019). Skupina výtvarných umělců der Blaue Reiter a ruská avantgarda. In V. Czumalo, M. Pech, P. Machalíková, T. Winter (Eds.), *Jdi na venkov! Výtvarné umění a lidová kultura v českých zemích 1800-1969* (s. 222-243). Praha: Ústav dějín AVČR.

Činnosť Národopisnej spoločnosti Slovenska vo vzťahu k ICH NGO Forum a UNESCO v roku 2022

The activity of the Ethnographic Society of Slovakia in relation
to the ICH NGO Forum and UNESCO in 2022

Jana Ambrózová

Kontakt / Contact

doc. Mgr. Jana Ambrózová, PhD., Ústav manažmentu kultúry a turizmu, kulturológie
a etnológie, Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Štefánikova 67,
949 74 Nitra, Slovenská republika,
e-mail: jambrozova@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7358-7832>

Ako citovať / How to cite

Ambrózová, J. (2023). Činnosť Národopisnej spoločnosti Slovenska vo vzťahu k ICH NGO
Forum a UNESCO v roku 2022. *Etnologické rozpravy*, 30(1), 117-127.

Medzivládny výbor na ochranu nehmotného kultúrneho dedičstva [*Intergovernmental
Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*], skrátene
Medzivládny výbor, je okrem zakladajúcich riadiacich a výkonných zložiek¹ UNESCO
jeho najdôležitejším výkonným orgánom. Okrem všeobecného poslania konať v súlade

¹ Tými sú Generálna konferencia UNESCO [*General Conference*] zložená z reprezentantov 193 členských
krajín, jej Výkonná rada [*Executive Board*] a Sekretariát.

s Dohovorom na ochranu nehmotného kultúrneho dedičstva z roku 2003² je jeho funkciou poskytovať usmernenia a vydávať odporúčania na opatrenia na ochranu nehmotného kultúrneho dedičstva (ďalej len NKD). Azda najznámejší je tým, že skúma a (ne) schvaľuje žiadosti predložené členskými štátmi o zápis prvkov nehmotného dedičstva do reprezentatívnych zoznamov UNESCO. Do jeho portfólia spadá taktiež poskytovanie medzinárodnej pomoci. Členov Medzivládneho výboru volia zmluvné štáty na Valnom zhromaždení v počtoch zodpovedajúcich pomerom zmluvných štátov v každej z piatich geopoliticky koncipovaných Volebných skupín [*Electoral Groups*].³

Takzvané Fórum mimovládnych organizácií nehmotného kultúrneho dedičstva – skrátene nazývané ICH NGO Forum – predstavuje poradný orgán Medzivládneho výboru UNESCO.⁴ Je platformou neziskových organizácií a občianskych združení zameraných na problematiku živého dedičstva, resp. nehmotného kultúrneho dedičstva, ktoré sú akreditované v rámci UNESCO Dohovoru z roku 2003 (ďalej len Dohovor). Podstatou jeho vzniku bolo vniesť do činnosti UNESCO dôležitú empirickú skúsenosť aktivistov a aktivistiek, odborníkov a odborníčok, nadobudnutú počas terénnej práce realizovanej na lokálnej až národnej úrovni priamo v prostrediach miestnych komunít či jednotlivcov v jednotlivých krajinách. Neziskové organizácie činnosť UNESCO obohacujú nenahraditeľnou expertízou a praktickými skúsenosťami v parciálnych oblastiach ochrany, starostlivosti a výskumu NKD a implementácie Dohovoru v jednotlivých členských štátoch.

Pozícia ICH NGO Forum a možnosti ovplyvňovať rozhodnutia a uvažovanie výkonných orgánov UNESCO sa kryštalizujú do súčasnosti. Napriek tomu je možné konštatovať, že platforma má aj vďaka vnútornej (re)organizácii a schopnému vedeniu sebavedomé miesto v jeho štruktúrach. V kontexte tejto správy je dôležité spomenúť tzv. Pracovné skupiny [*Working Groups*], ktoré sa postupne sformovali v rámci jeho vnútornej členskej základne. Ide o menšie zoskupenia akreditovaných neziskových organizácií Fóra

² V súčasnosti UNESCO koordinuje svoju činnosť a rozširuje záber Dohovoru aj v súlade s jedným z najdôležitejších medzinárodných dokumentov, s tzv. *Cieľmi udržateľného rozvoja 2030*, ktorý vymedzuje princípy, ciele a záväzky prijaté Organizáciou spojených národov v roku 2015 na samite v New Yorku. Jeho jednotiacim princípom je aktívne reagovať na problematiku chudoby, a to vo všetkých podobách a na všetkých úrovniach spoločenskej, kultúrnej, ekonomicko-hospodárskej a politickej reality v dôsledne rešpektovanom súlade s princípmi základných ľudských práv a ľudskej dôstojnosti, právneho štátu, spravodlivosti, rovnosti a nediskriminácie (United Nations, 2015).

³ Členské štáty výboru sa volia na obdobie štyroch rokov a každé dva roky Valné zhromaždenie polovicu z nich obnoví.

⁴ Samotné Fórum má právnu subjektivitu mimovládnej organizácie, ktorá bola oficiálne zaregistrovaná v roku 2017 so sídlom v Paríži. Stanovy Fóra boli prijaté na Všeobecnom zasadnutí v roku 2016 (ICH NGO Forum, 2022: 8). ICH NGO Forum však už od roku 2012 – práve v predvečer zasadnutí Medzivládneho výboru – organizuje pravidelné sympóziá tematicky zamerané na parciálne témy NKD a problematiku jeho ochrany (Intangible cultural heritage, b. d.).

sústredené okolo určitej parciálnej oblasti NKD.⁵ Prostredníctvom takéhoto sieťovania a organizovania sa môžu často pomerne odlišné, na určité typy činností a fenomény NKD zamerané neziskové organizácie efektívnejšie mobilizovať a vzájomne sa podporovať alebo si vymieňať cenné skúsenosti, a tým ďalej napredovať. Pracovnú skupinu môže založiť akákoľvek akreditovaná nezisková organizácia. V rámci ICH NGO Forum momentálne funguje päť pracovných skupín,⁶ v minulosti boli a do určitej miery sú aktívne ďalšie tri.⁷

Národopisná spoločnosť Slovenska (ďalej len NSS) bola v rámci ICH NGO Forum oficiálne akreditovaná v roku 2018. Je jediným akreditovaným občianskym združením na Slovensku. Vo všetkých záležitostiach týkajúcich sa UNESCO a ICH NGO Forum za slovenské občianske združenie rozhoduje predsedníčka NSS, v súčasnosti je to PhDr. Katarína Popelková, CSc. Celkovú komunikáciu s predstaviteľmi oboch entít, rovnako tiež reprezentáciu NSS na ich podujatiach, zasadnutiach a zhromaždeniach v zahraničí zodpovedá od roku 2018 delegovaná členka NSS, autorka tejto správy.

V roku 2022 som NSS reprezentovala na hneď niekoľkých medzinárodných zasadnutiach⁸ vrátane podujatia v gescii Slovenskej komisie pre UNESCO a Ministerstva zahraničných vecí a európskych záležitostí SR. V nasledujúcich riadkoch predstavujem základné informácie o povahe a cieľoch podujatí, rovnako špecifikujem aktivity, resp. formu a mieru participácie NSS. V minulom roku bola NSS takisto opätovne (po 4-ročnom období) vyzvaná na vyplnenie špecifickej správy (reportu), na základe ktorej sa posúdi funkčnosť a opodstatnenosť akreditácie NSS v štruktúrach UNESCO s ohľadom na ďalšie štyri roky. Záver tohto textu bude preto patriť informáciám k predkladaniu správy za NSS.

⁵ Okrem tematicky zameraných pracovných skupín fungujú v rámci štruktúry ICH NGO Forum aj tzv. Regionálne skupiny. Je ich šesť, pričom organizácie zo Slovenska spadajú do skupiny s názvom Východná Európa [*Eastern Europe*]. Práve s jej zodpovedným funkcionárom, Mr. Kaloyanon Nikolovom (EAFF, European Association of Folklore Festivals; Bulgaria), v roku 2021 zástupkyňa NSS spolupracovala na vypracovaní infografiky o NSS a realizovala osobný pracovný rozhovor o činnosti združenia z hľadiska zámerov a poslania Dohovoru a možného využitia ľudských aj odborných kapacít NSS pri rôznych aktivitách.

⁶ Ide o pracovné skupiny Rod a duševné vlastníctvo [*Gender and Intellectual Property*]; Rámec globálnych výsledkov [*Global Results Framework*] – táto skupina je zameraná na expertízu, poradenstvo, vyhodnocovanie, pričom vychádza z rovnomennej sekcie Dohovoru, ktorý ošetruje prípravu periodických správ až po implementáciu Dohovoru v plánoch ochrany NKD; NKD NGO a Etika [*ICH NGOs and Ethics*]; NKD NGO a Výskum [*ICH NGOs and Research*] a Vyváženejšia geografická reprezentácia neziskových organizácií [*More Balanced Geographical Representation of NGOs*].

⁷ Alternatívne, ľahšie spôsoby vymieňania skúseností s ochranou (NKD) [*Alternate, Lighter ways of Sharing Safeguarding Experiences*]; Budovanie kapacít [*Capacity Building*] a Informatická a technologická komunikácia [*Information and Technology Communication*] (pre ďalšie informácie pozri ICH NGO Forum, b. d. a).

⁸ Účasť na podujatiach v Paríži (Francúzsko) a Rabate (Maroko) formou štipendia z verejných zdrojov podporil Fond na podporu umenia.

9. zasadnutie Valného zhromaždenia zmluvných strán dohovoru UNESCO na ochranu nemotného kultúrneho dedičstva

V dňoch 5. – 7. júla 2022 prebehlo v sídle UNESCO v Paríži 9. zasadnutie Valného zhromaždenia zmluvných strán dohovoru UNESCO na ochranu nemotného kultúrneho dedičstva. Národopisná spoločnosť Slovenska mala svoje zastúpenie ako člen ICH NGO Forum (ďalej len Fórum) jednak v role pozorovateľa hlavných rokovaní, jednak ako účastník niekoľkých sprievodných podujatí Fóra, ktoré sú pri každom podujatí tohto typu tradíciou.

Obr. 1

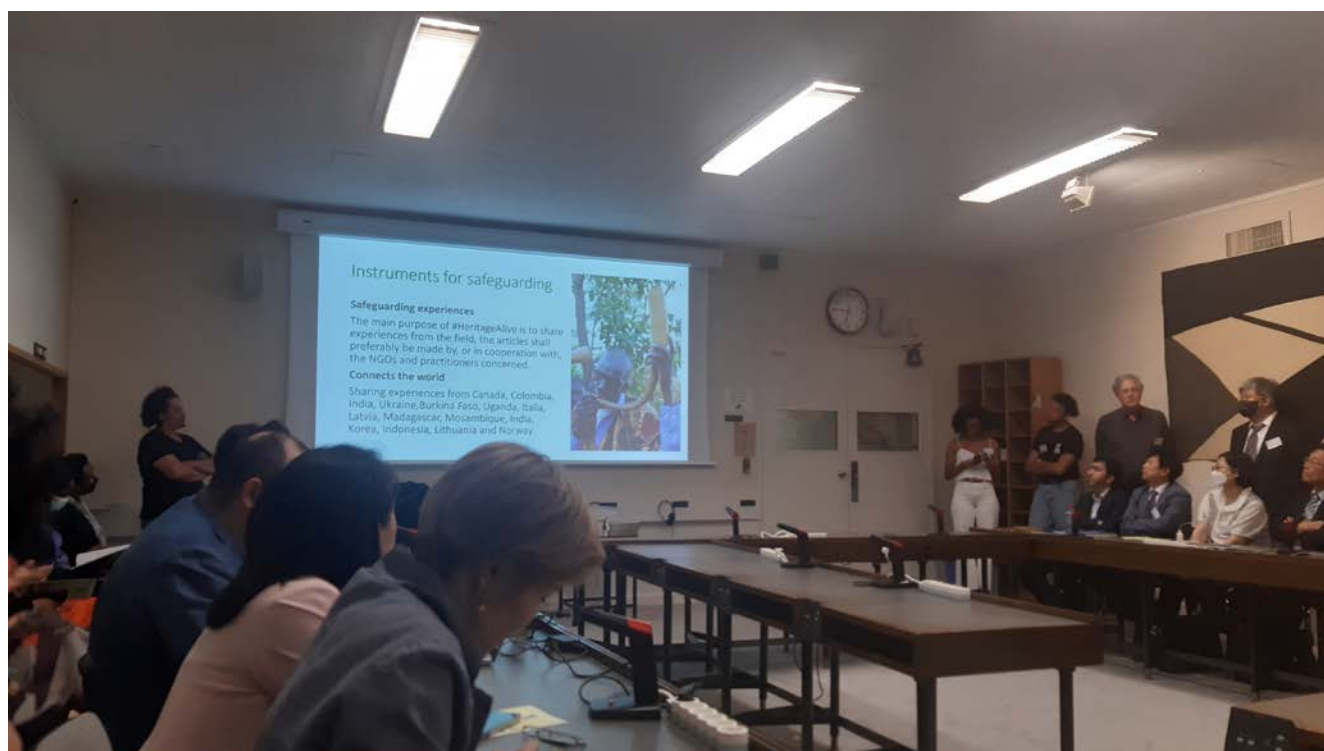
Pohľad do rokovacej sály Valného zhromaždenia v sídle UNESCO v Paríži.
Zdroj: J. Ambrózová, 2022.

Na Valnom zhromaždení prebehla voľba nových členov už spomínaného Medzivládneho výboru. Slovenská republika bola jedným z kandidátov.⁹ Kandidatúra bola úspešná, čo je možné považovať za veľký historický úspech aj vzhľadom na priamy dosah Slovenska na procesy posudzovania a schvaľovania zápisov prvkov do Reprezentatívneho zoznamu nemotného kultúrneho dedičstva ľudstva UNESCO (ďalej len svetový zoznam NKD), ktorý z členstva vyplýva. Slovenská republika sa tak počnúc 28. novembrom 2022 ujala

⁹ Po úspechu slovenskej expertky na NKD, členky NSS, Mgr. Ľubice Voľanskej, PhD. z Ústavu etnológie a sociálnej antropológie SAV, ktorú v roku 2018 zvolili za členku Hodnotiaceho orgánu Dohovoru na ochranu nemotného kultúrneho dedičstva UNESCO, ide o ďalší úspech Slovenskej republiky.

svojho 4-ročného mandátu.¹⁰ V zastúpení slovenskej delegácie sa prvý raz novej funkcie zhostila na decembrovom 17. zasadnutí Medzivládneho výboru v marockom Rabate.

Fórum pre svojich členov pripravilo sériu sprievodných podujatí, ktoré sa konali paralelne s hlavnými rokovaniami. Jedným z nich bolo podujatie Pracovnej skupiny Výskum, počas ktorého 5. júla 2022 oficiálne uviedlo ďalší diel knižnej edície *#Heritage alive*, venovaný tradičným hudobným nástrojom v kontexte ochrany a starostlivosti o NKD (Falk, Park, 2021).¹¹ Hlavní editori aj časť z autorov jednotlivých príspevkov prepojili svoje prezentácie so živou hudobnou interpretáciou. V role hostí vystúpili aj samotní nositelia hudobných tradícií. Výrazným prínosom pre NSS bolo nadviazanie kontaktov s viacerými neziskovými organizáciami tejto pracovnej skupiny.

Obr. 2

Uvedenie publikácie *Traditional Musical Instruments. Sharing Experiences from the Field* v rámci podujatia Pracovnej skupiny „Výskum“. Zdroj: J. Ambrózová, 2022.

Ďalším zo štyroch sprievodných podujatí, na ktorých som sa v role pasívnej účastníčky zúčastnila ako zástupkyňa NSS, bol *Seminár o dobrých spôsoboch ochrany ľudskej bezpečnosti* realizovaný dňa 5. júla 2022. Zvyšný čas bol venovaný pozorovaniu hlavných

¹⁰ Parížske rokovanie za Slovenskú republiku viedla Anna Plassat Muríňová, veľvyslankyňa pri Stálej delegácii SR pri UNESCO za asistencie Jarmily Freaud zo Stálej delegácie SR pri UNESCO. Slovenskú delegáciu dopĺňali Radoslav Ragač (Generálny riaditeľ Sekcie kultúrneho dedičstva MK SR), Juraj Hamar (Generálny riaditeľ SLUK-u) a Barbora Morongová (expertka na NKD, v súčasnosti riaditeľka Odboru nehmotného kultúrneho dedičstva a kultúry znevýhodnených skupín obyvateľstva, MK SR).

¹¹ Sérii publikácií, najmä však predmetnému dielu zameranému na tradičné hudobné nástroje, je venovaná recenzia v tomto čísle Etnologických rozpráv.

zasadnutí členských států, které boli mimoriadne poučné z hľadiska lepšieho pochopenia rozhodovacích procesov UNESCO, vnútornej dynamiky medzi zmluvnými stranami, takisto však kultúry komunikácie a vyjednávania, ktoré sú vlastné medzinárodným zasadnutiam tohto typu.

Národopisná spoločnosť sa účasťou na parížskom zasadnutí etablovala ako dôležitý partner slovenskej delegácie a participáciu na Valnom zhromaždení je možné vyhodnotiť ako prínosnú a – z hľadiska nadobúdania nových kontaktov spomedzi členov Fóra a zviditeľňovania sa v rámci tejto platformy – za úspešnú. Istý priestor pre zlepšenie je možné vidieť v slabšej informovanosti o NSS ako akreditovanej organizácii ICH NGO Forum na samotnej internetovej stránke organizácie (čo sa pokúsime doriešiť v priebehu roka 2023), najmä však na internetových stránkach ministerstiev a v tlačových správach. V tejto veci boli podniknuté potrebné kroky.

Obr. 3

Zástupkyňa Národopisnej spoločnosti Slovenska v areáli sídla UNESCO v Paríži s množstvom vzdelávacích a popularizačných materiálov v rukách.
Zdroj: J. Ambrózová, 2022.

17. zasadnutie Medzivládneho výboru na ochranu nehmotného kultúrneho dedičstva UNESCO

V dňoch 28. novembra až 3. decembra 2022 sa v historickom meste Rabat v Maroku konalo 17. zasadnutie Medzivládneho výboru UNESCO, ktorého sa okrem členov zúčastnilo 111 reprezentantov mimovládnych organizácií, kultúrnych inštitúcií a iných zainteresovaných strán z celého sveta. Okrem delegácie zastupujúcej Slovenskú republiku bola súčasťou skupiny zo Slovenska aj Mgr. Ľubica Voľanská, PhD. Zasadnutia Medzivládneho

výboru sa zúčastnila v role členky Hodnotiaceho orgánu [*Evaluation Body*], ktoré ako expertný poradný orgán Medzivládneho výboru odborne posudzuje obsah žiadostí o zápis prvkov do svetového zoznamu UNESCO a vydáva odporúčania Medzivládnemu výboru, ktoré sa prerokúvajú na zasadnutí.

Obr. 4

Úvodný príhovor Sympózia ICH NGO Forum 2022.
Zdroj: J. Ambrózová, 2022.

ICH NGO Forum v súlade s pozíciou poradného orgánu Medzivládneho výboru a s tradíciou odborných sympózií pripravilo bohatý sprievodný program venovaný najmä akreditovaným organizáciám, ktorý začal už o deň skôr. Všetky aktivity boli zamerané na rozličné problémy a témy neziskového sektora vo vzťahu k Dohovoru 2003. Národopisná spoločnosť Slovenska mala svoje zastúpenie (zatiaľ nie v role prezentačnej) na takmer všetkých sprievodných podujatiach. Aktivity, na ktorých som sa v jej mene zúčastnila, uvádzam v nasledujúcich bodoch:

NSS sa stala členom Pracovnej skupiny *Výskum*, ktorá v Rabate predstavila výsledok svojej poslednej činnosti – „živú“ a interaktívnu Internetovú príručku o nehmotnom kultúrnom dedičstve a udržateľnom turizme [*Web Dossier on Intangible Cultural Heritage and Sustainable Tourism*] (ICH NGO Forum, b. d. b). Ide o komplexný, dômyselne štruktúrovaný on-line vzdelávací materiál o vzťahu a následkoch turizmu na stav a ochranu nehmotného kultúrneho dedičstva, vychádzajúci z odborného poznania, obsahujúci však aj kapitoly sprostredkujúce konkrétne príklady aj odporúčania z praxe vybraných neziskových organizácií. Pracovná skupina takýmto spôsobom efektívne ťaží zo skutočnosti, že jej členov tvoria takisto experti vedných disciplín ako etnológia, sociálna a kultúrna antropológia (ktorí na podujatiach tohto druhu zároveň zastupujú „svoje“ neziskové organizácie);

- účasť na prezentácii projektov novo-akreditovaných neziskových organizácií (27. november 2022), ktoré prinieslo dôležité kontakty s organizáciami z Dánska, Holandska, Fínska, Českej republiky a Poľska;
- účasť (bez príspevku) na sympóziu s názvom *ICH NGO FORUM symposium – Living heritage, climate change and the environment of projects by recently accredited NGOs*, ktoré bolo venované aktuálnej a závažnej téme ochrany NKD v kontexte environmentálnych zmien a ohrození (27. november 2022);
- účasť na #HeritageAlive Editorial Board Meeting a prezentácii nového diela knižnej série (29. november 2022);
- účasť na Stretnutí Výkonnej rady s pracovnými skupinami a regionálnymi skupinami (30. november 2022);
- účasť na Valnom zhromaždení Fóra, ktorého dôležitou súčasťou boli voľby nových členov Výkonnej rady ICH NGO Forum. Novými členmi Výkonnej rady sa stali (rešpektujúc princíp Volebných skupín):
 - Východná Európa: Tamara Nikolić Đerić (Association House of Batana, Chorvátsko),
 - Latinská Amerika a Karibská oblasť: Martín Andrade-Pérez (Erigaie Foundation, Kolumbia),
 - Afrika: Sekou Berte (Mali Cultural Heritage Agency, Mali),
 - Arabské štáty: Mohamed Lemine Beidieu (Association mauritanienne pour la sauvegarde du patrimoine culturel immatériel, Mauritánia) (30. november 2022);
- účasť na pracovnom zasadnutí Pracovnej skupiny „Výskum“ a aktívne zapojenie do diskusie o tematickom zameraní ďalšieho sympózia v roku 2023 (1. december 2022);
- účasť na #HeritageAlive mini sympóziu (30. december 2022).

Zasadnutie v Rabate sa z našej strany okrem budovania ďalších kontaktov s potenciálnymi partnermi neziskového sektora nieslo v znamení aktívneho zviditeľňovania NSS, a tým aj zvyšovania šancí obsadiť v budúcnosti dôležité miesta v orgánoch ICH NGO Forum. Nie je to nereálna ambícia, keďže mandát členov Výkonnej rady je vždy 2-ročný. Medzinárodné zasadnutie prinieslo vynikajúce správy aj z diania v hlavnej sále rokovania členov Medzivládneho výboru. Výbor schválil zápis prvku *Tradície spojené s chovom koní plemena lipican* do Reprezentatívneho zoznamu nehmotného kultúrneho dedičstva ľudstva UNESCO. Ide o nadnárodnú nomináciu, ktorú pod vedením Slovinska spoločne pripravili Bosna a Hercegovina, Chorvátsko, Maďarsko, Rakúsko, Rumunsko, Slovensko a Taliansko.

Niekoľko doplňujúcich postrehov

Účasťou na zasadnutiach v Paríži aj v Rabate Národopisná spoločnosť Slovenska signalizovala vážny záujem aktívne sa podieľať na reprezentácii Slovenskej republiky vo vzťahu UNESCO ako partner slovenskej delegácie a záujem o napĺňanie poslania Dohovoru na národnej úrovni – v miere definovanej Stanovami NSS. Snaha upevniť vzťahy so slovenskými partnermi aj na stretnutiach v Bratislave by mala patriť medzi naše priority v roku 2023.

Práve účasť na zasadnutí Medzivládneho výboru UNESCO viedla k otvoreniu otázky budúceho postavenia a aktivít NSS ako akreditovanej neziskovej organizácie Fóra a potreby systematickejšej, angažovanejšej práce v tejto oblasti. Zároveň sa ako potrebná ukázala príprava vhodných propagačných materiálov v anglickom jazyku, ktorými by NSS mohla prezentovať svoje aktivity na spomínaných fórach, a koncentrovanejšia a systematickejšia propagácia aktivít súvisiacich s agendou Dohovoru smerom k širokej domácej aj zahraničnej verejnosti. Počas neformálnych stretnutí po skončení zasadnutí

v Paríži, najmä však v Rabate sa v rámci užšieho kruhu členiek NSS otvorila otázka vzniku menšej pracovnej skupiny v rámci členskej základne NSS, ktorá by bola špeciálne zameraná na problematiku NKD. Tento rok Dohovor na ochranu nemotného kultúrneho dedičstva ľudstva UNESCO z roku 2003 oslavuje okrúhle výročie prijatia – bolo by žiaduce pripraviť zo strany NSS aspoň jedno symbolické podujatie, ktorým by sme sa pridali k ostatným členom ICH NGO Forum po celom svete.

Obr. 5

Zasadnutie členov ICH NGO Forum a voľba nových členov Výkonnej rady Fóra.
Zdroj: J. Ambrózová, 2022.

Fórum partnerov Slovenskej komisie pre UNESCO

Zástupkyňa NSS sa dňa 6. októbra 2022 osobne zúčastnila Fóra partnerov Slovenskej komisie pre UNESCO, ktoré sa konalo v Kongresovej sále Ministerstva zahraničných vecí a európskych záležitostí SR v Bratislave. Fórum otvoril minister zahraničných vecí a európskych záležitostí SR a zároveň predseda Slovenskej komisie pre UNESCO Rastislav Káčer.

Fórum bolo venované 50. výročiu Dohovoru o ochrane kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO z r. 1972. Základom programu bola rozsiahla diskusia spojená s následnými prezentáciami hostí zameraná na otázky vzťahu Slovenskej republiky k Dohovoru a ďalších vízií, pričom sa neobišla ani spätná reflexia počiatkov systematickej ochrany prírodného a kultúrneho dedičstva na Slovensku.¹²

¹² Hostia sa podelili s poznatkami späťmi s prvými zápismi a praktickým manažovaním lokalít svetového dedičstva UNESCO na Slovensku.

Predbežne o aktivitách v roku 2023¹³

Autorka tejto správy bola hostkou rozhlasovej relácie *Studnička*, ktorú pripravuje a moderuje Marcela Čížová v rámci vysielania Rádia Regina – Stred (RTVS). Relácia bola odvysielaná zo záznamu dňa 30. apríla 2023 a venovaná bola problematike ochrany a starostlivosti o NKD, funkciu a činnosti UNESCO a ICH NGO Forum. V rozhovore bola spomenutá aj Národopisná spoločnosť Slovenska ako jediná akreditovaná nezisková organizácia na Slovensku (Čížová, 2023).

Dňa 21. februára 2023 bola Medzivládne výboru predložená podrobná správa o činnosti NSS súvisiacej s implementáciou Dohovoru o ochrane nehmotného kultúrneho dedičstva. Na jej vypracovaní sa podieľali J. Ambrózová, K. Popelková a Ľ. Voľanská. Správa sa pripravuje každé štyri roky po akreditácii danej mimovládnej organizácie. Medzivládny výbor pre ochranu nehmotného kultúrneho dedičstva na základe jej obsahu posúdi prínos a ambície organizácie a zohľadní jej perspektívu v štruktúrach ICH NGO Forum v ďalšom období (t. j. rozhodne o zachovaní akreditácie organizácie). Súčasťou procedúry je takisto oficiálne zverejnenie správy.

Autorka tejto správy sa taktiež stala súčasťou operačného tímu za NSS, vytvoreného v rámci Pracovnej skupiny *Výskum*, ktorá bude v najbližších týždňoch pracovať na príprave sympózia ICH NGO Forum v roku 2023. Takisto na pracovnom stretnutí pracovnej skupiny otvorila otázku prekladu vyššie spomínaného on-line *Web Dossier on ICH and Sustainable Tourism* do slovenského jazyka, keďže tvorba viacerých jazykových mutácií bola na stretnutí prezentovaná ako ďalší dôležitý krok v ďalšom „živote“ internetovej príručky.

Referencie

Čížová, M. (Hostiteľ). (30.04.2023). Nehmotné kultúrne dedičstvo [Epizóda audio podcastu]. In *Studnička*. Rádio Regina – Stred (RTVS). https://www.rtvsk/radio/archiv/1524/2045022?fbclid=IwAR3Wu9Qiu0VbOY5jG59ReSIMjFkJtoINBqnEbVPDak_9On3LUvP5GvJp4Ow.

Falk, E., Park, S.-Y. (Eds.). 2021. *Traditional Musical Instruments. Sharing Experiences from the Field*. Jeollabuk-do: UNESCO-ICHCAP.

ICH NGO Forum. (2022). *ICH NGO Forum Bylaws*. <https://www.ichngoforum.org/wp-content/uploads/2022/11/ICH-NGO-Forum-Bylaws-adopted.02-11-22Final.pdf>.

ICH NGO Forum. (b. d. a). *Working Groups of the ICH NGO Forum*. Získané 10.5.2023, z <https://www.ichngoforum.org/wg/>.

ICH NGO Forum. (b. d. b). *Web Dossier on Intangible Cultural Heritage and Sustainable Tourism*. Získané 10.5.2023, z <https://www.ichngoforum.org/web-dossier-on-intangible-cultural-heritage-and-sustainable-tourism/>.

¹³ Komplettná správa o činnosti za rok 2023, spadajúcej do oblasti UNESCO, bude v plnohodnotnej miere pripravená v závere roka 2023.

Intangible Cultural Heritage. (b. d.). *ICH NGO Forum*. UNESCO ICH. Získané 20.4.2023, z <https://ich.unesco.org/en/ngo-forum-00422>.

United Nations. (2015). *Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. United Nations Sustainable Development Goals. <https://sdgs.un.org/sites/default/files/publications/21252030%20Agenda%20for%20Sustainable%20Development%20web.pdf>.

„Byť tým iným“: Formovanie podôb štátu, verejných inštitúcií a politiky po roku 1989

Správa z konferencie venovanej sociologickému odkazu Pierra Bourdieua

„Being the other“: Shaping the forms of the state,
public institutions and politics after 1989

Report of a conference on the legacy of Pierre Bourdieu's theory

Ján Dubravčák

Kontakt / Contact

Bc. Ján Dubravčák, Katedra etnológie, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave, Gondova 2, 811 02 Bratislava, Slovenská republika,
e-mail: dubravcak1@uniba.sk

Ako citovať / How to cite

Dubravčák, J. (2023). „Byť tým iným“: Formovanie podôb štátu, verejných inštitúcií a politiky po roku 1989. Správa z konferencie venovanej sociologickému odkazu Pierra Bourdieua. *Etnologické rozpravy*, 30(1), 128-130.

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave (FIF UK) dňa 6. októbra 2022 otvorila svoje brány usporiadateľom vedeckej konferencie, ktorá sa niesla v duchu sociologického odkazu Pierra Bourdieua.¹ Organizátorskú záštitu prevzala Slovenská akadémia vied (Ústav politických vied SAV a Sociologický ústav SAV) a FIF UK (Katedra etnológie). V rámci troch tematických blokov vystupovali jednotliví účastníci so svojimi príspevkami, pričom na konci každého okruhu moderátor (a diskutér zároveň) ponúkol priestor pre kladenie dopĺňujúcich či kritických otázok.

Po stručnom predstavení účastníkov, grantových projektov a cieľov konferencie začala prvá časť programu s názvom Teoretické reflexie súčasných spoločenských a politických

¹ Konferencia bola podporená v rámci riešenia grantovou úloh VEGA 2/0046/19 „Obraz ‚Iného‘ v slovenskej politike po roku 1989“ a VEGA 1/0194/20 „Morálne naratívy o náboženských a etnických skupinách vo vyučovaní vybraných predmetov na základných školách“.

zmien. Úvodný príspevok predniesol Jiří Šubrt z Katedry sociológie, Filozofickej fakulty Univerzity Karlovej (FF UK) v Prahe. Jeho zámerom bolo komparatívnym prístupom uviesť i kriticky posúdiť niektoré vybrané aspekty koncepcie Pierra Bourdieua v širšom teoretickom a historickom kontexte.

Ďalším prispievateľom do obsahu konferencie bol Marek Skovajsa, taktiež z FF UK v Prahe. Vo svojej štúdii opísal jednotlivé východiská sociológie postkomunistického vývoja, pričom do úvahy zobral súčasný diskurz o kľúčových tézach Pierra Bourdieua.

Prvý segment programového triptychu konferencie uzatváral Michal Uhrin z FiF UK v Bratislave. Vo svojej stati venoval priestor morálnemu uvažovaniu vo vzťahu medzi majoritnými a minoritnými skupinami na Slovensku. Evolučný prístup k skúmaniu morálky a morálnych emócií prepojil s jedným z kľúčových bourdieuovských konceptov – habitus, v súvislosti s kategorizovaním sociálnych skupín. Po uvedení príspevkov moderátor Daniel Škobla otvoril diskusiu.

Plodnú debatu v prvej časti prerušila krátka prestávka, po ktorej nasledoval druhý okruh tém nesúci názov Etnografia premien Slovenska. V rámci neho prezentovala svoj výskum Zuzana Sekeráková Búriková zo Sociologického ústavu SAV. Na príklade etnografického výskumu z obdobia 2002 – 2003 z rímskokatolíckej obce na Orave ukázala, že symbolická ekonomika sa vo vybranej lokalite stala priestorom na konštruovanie identity katolíkov vo vzťahu k obrazu „iných“ židovských obchodov.

Nasledujúci a zároveň posledný príspevok druhej časti konferencie s názvom „Reprezentácie príslušníkov nemeckej menšiny z perspektívy lokálnej komunity na Dolnom Spiši“ predniesla on-line formou študentka doktorandského štúdia na Katedre etnológie FiF UK Dominika Lešková. Cieľom autorky bolo prezentovať dosiaľ nadobudnuté výsledky analýzy empirického materiálu o tom, ako lokálna komunita reprezentuje príslušníkov nemeckej menšiny. Tvrdí, že aj napriek malému počtu obyvateľov tejto etnickej skupiny v skúmanej lokalite sú jednotlivé reprezentácie významne zastúpené a vyplývajú z určitých historických udalostí. Diskusia po odprezentovaní príspevkov ukončila druhú časť konferencie.

Po obedovej prestávke nasledovala záverečná a z hľadiska počtu príspevkov najbohatšia kapitola programu stretnutia pod názvom Politickí aktéri a efekty politických rozhodovaní. V rámci Bourdieuovej premisy o vzdelávaní ako o arbitrárnom kultúrnom systéme založenom na moci prezentovala výsledky obsahovej analýzy učebníc dejepisu Tatiana Bužeková z Katedry etnológie FiF UK v Bratislave. Ústrednou ideou príspevku bolo poukázať, že vzdelávací systém prostredníctvom učebníc a školských predmetov, ktoré súvisia so sociálnymi vzťahmi a organizáciou, reprodukuje morálne hodnoty a úsudky ľudí o etnických a náboženských skupinách v spoločnosti.

Hostom z Ústavu politických vied SAV bol Juraj Marušiak, ktorý sa vo svojom príspevku venoval obrazu rómskej menšiny v agende politických strán uchádzajúcich sa o miesto v Národnej rade SR vo voľbách v roku 2020. Výsledkom rozmanitého príspevku bolo zistenie, že rétorika v intenciách anti-rómskeho naratívu je naďalej súčasťou politickej agendy strán s najvyššími preferenciami, pričom vytvára predpoklad pre úspech radikalizovaných politických reprezentantov.

Predposledným bodom programu bolo vystúpenie Daniela Gerberyho z Katedry sociológie FiF UK v Bratislave. Jeho téma s názvom „Konštrukcia cieľových skupín vo verejnej

politike: zdroje duality v podpore rodín“ sa niesla v rámci teórie Pierra Bourdieho. Autor sa koncentroval na konštrukciu a využívanie obrazu platenej práce v sociálnej a rodinnej politike. Opísal, aké sú rozdiely v podpore pracujúcich a nepracujúcich rodičov v súčasnosti aj v historickom zábere.

V závere stretnutia prezentoval svoj výskum Miroslav Tížik zo Sociologického ústavu SAV. Vo svojom príspevku sa venoval právnym zmenám a postaveniu katolíckej cirkvi v historickom diapazóne zákonov Československa a pri formovaní dvoch samostatných štátnych útvarov. Cirkev tak v českej a slovenskej spoločnosti zaujala rozličné postavenie s rozdielnymi právnymi možnosťami. Práve na tejto zmene právneho statusu ilustroval silu zákonov pri udržiavaní kontinuity a konštruovaní princípov moderného štátu.

Niet pochyb o tom, že organizačné prípravy konferencie padli na úrodnú pôdu intelektuálneho vyžitia zúčastnených, koncentrujúc sa na koncepcie a odkaz významného francúzskeho sociológa. Sympózium bolo dôkazom aktuálnosti jeho myšlienok. Stretnutie však nebolo jedinou udalosťou tohto typu. Predchádzajúca obdobná príležitosť s názvom „Teória Pierra Bourdieua v sociologickom výskume“ sa konala už v roku 2011 na pôde SAV a zostáva len dúfať, že sa podarí v kratšom ako dekádovom intervale priviesť na odbornú scénu aj ďalšie podujatie príbuzného, interdisciplinárneho žánru.

Stála konferencia Slovenská republika a Slováci žijúci v zahraničí 2022

Permanent conference Slovak Republic and Slovaks living abroad 2022

Zuzana Drugová

Kontakt / Contact

PhDr. Zuzana Drugová, programová manažérka Metodického centra pre Slovákov žijúcich v zahraničí, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Národná 12, 97401 Banská Bystrica, Slovenská republika, e-mail: zuzana.drugova@umb.sk

Ako citovať / How to cite

Drugová, Z. (2023). Stála konferencia Slovenská republika a Slováci žijúci v zahraničí 2022. *Etnologické rozpravy*, 30(1), 131-133.

Úrad pre Slovákov žijúcich v zahraničí zorganizoval v dňoch 28. – 29. októbra 2022 v Bratislave Stálu konferenciu Slovenská republika a Slováci žijúci v zahraničí 2022 na tému: *Implementácia Koncepcie štátnej politiky Slovenskej republiky vo vzťahu k Slovákom žijúcim v zahraničí na obdobie 2022 – 2026*. Účastníci konferencie, ktorá má dvojročnú periodicitu, sa stretli po covidovej pauze. Konferenciu po prvýkrát realizoval tím pod vedením predsedu Úradu pre Slovákov žijúcich v zahraničí Milana Jána Pilipa.

Novinku do zažitého programu Stálej konferencie ponúkli organizátori už v predvečer jej konania. Vo štvrtok 27. októbra sa v Stars auditóriu v Bratislave predstavil Univerzitný folklórny súbor Mladosť z Banskej Bystrice s programom *Miesto na zemi – obrazy z Dolnej zeme*. Program si dal za cieľ neľahkú úlohu – pripomenúť divákovi na Slovensku tie časti histórie, ktoré viedli Slovákov k odchodu na Dolnú zem pred viac ako 200 rokmi a ktoré následne ich život na Dolnej zemi ovplyvňovali a výrazne formovali. Autorský kolektív siahol predovšetkým po materiáloch z vybraných lokalít Vojvodiny v dnešnom Srbsku, ktoré slúžili aj ako nosný materiál základnej dejovej línie celého programu. Dominantne vo vzťahu k prezentácii tradičnej kultúry pôsobí spracovanie svadobných zvykov, v ktorých si svoje časti našli aj Slováci z Chorvátska, Maďarska i Rumunska. Ďalšou výraznou časťou programu je spracovanie obdobia po 2. svetovej vojne s dôrazom na novšie hudobné i tanečné vrstvy. Nemalou mierou ku kvalite prezentácie prispeli prizvaní interpreti

z jednotlivých dolnozemských prostredí. Najvýraznejšie však vyznieva výnimočná interpretačná kvalita všetkých zložiek súboru, ktoré dokázali zvládnuť rôzne formy tanečnej, speváckej i hudobnej prezentácie naprieč obdobiami – od najstarších tradičných foriem cez swingové obdobie až po prvky moderného tanca na scéne.

Režisér programu a choreograf Mgr. art. Martin Urban, PhD. aktívne spolupracoval s viacerými odborníkmi z prostredia Slovákov, ktorí sa z Dolnej zeme vrátili a dnes žijú na Slovensku – spomeňme rodáčku z Jánošíka v Banáte Mgr. Katarínu Mosnákovú Bagľašovú, ktorá realizovala vo svojej rodnej obci viaceré etnologické výskumy, ale aj absolventa etnológie v Nitre Mgr. Patrika Raga zo Selenče v Báčke, ktorý významnou mierou prispel ku kvalite kostýmového vybavenia programu. Aj viacerí interpreti z dolnozemskeho prostredia, ktorí sa aktívne predstavili počas programu v hudobných, speváckych aj tanečných sekvenciách, iste prispeli ku všeobecnej diváckej spokojnosti – a to aj účastníkov Stálej konferencie z rôznych prostredí Dolnej zeme, ktorí si dokázali svoju časť tradičnej kultúry v programe identifikovať. Program v sebe nesie výnimočnú schopnosť prezentovať problematiku Slovákov žijúcich v zahraničí pre široký okruh divákov. Aj túto úlohu už začal súbor naplňovať prezentáciou programu *Miesto na zemi* – obrazy z Dolnej zeme na viacerých letných festivaloch v roku 2022.

Samotné rokovanie konferencie uviedli viacerí predstavitelia Úradu pre Slovákov žijúcich v zahraničí, prihovorili sa aj štátny tajomník ministerstva zahraničných vecí Andrej Stančík, poradkyňa predsedu vlády pre krajské otázky Iveta Galbavá, ale aj predstavitelia cirkví – tajomníčka pre zahraničie ECAV Marcela Kmeťová a pomocný bratislavský biskup mons. Jozef Haľko. Po prvýkrát v histórii mali možnosť Slováci priamo zo svojich pôsobísk v zahraničí sledovať konferenciu online a klásť otázky pomocou jednoduchej aplikácie prostredníctvom internetu priamo počas konferencie.

Odbornú časť konferencie kvalifikovane a kultivovane viedla muzikologička pochádzajúca z prostredia Slovákov v Srbsku, bývalá riaditeľka *Ústavu pre kultúru vojvodinských Slovákov* v Novom Sade, dnes pracovníčka Úradu pre Slovákov žijúcich v zahraničí Mgr. art. Milina Sklabinská, PhD. Príspevky boli zaradené do navzájom súvisiacich tematických blokov, ktoré pokrývali široké spektrum potrieb a aktuálnych výziev krajských prostredí. Počas dvoch dní odznelo spolu 29 odborných príspevkov. Najčastejšie prezentovanými témami bola problematika vzdelávania mladej generácie a udržiavanie kultúry príslušníkov slovenských minoritných prostredí po celom svete. Z príspevkov jasne zaznievala donedávna opomínaná skutočnosť, ktorou je významná rôznorodosť a špecifickosť jednotlivých krajských prostredí. Z tejto špecifickosti prirodzene vyplýva aj rôznorodosť ich potrieb a nutnosť ústupu od niekdajších nivelizovaných a nivelizačných foriem pomoci.

Vo vzťahu ku vzdelávaniu mladej generácie príspevky upriamili pozornosť predovšetkým na slovenské vzdelávacie centrá novodobých diasporických minoritných prostredí. Centrá upozornili na nutnosť vzdelávania svojich dobrovoľníckych pedagógov, a to aj formou kurzov celoživotného vzdelávania, na potrebu metodiky pre činnosti týchto centier aj na pretrvávajúci problém zabezpečovania priestorov pre činnosť centier. Jarmila Buchová (Mníchov) predstavila organizáciu *ISEIA*, ktorá združuje viac ako 80 slovenských víkendových vzdelávacích centier po celom svete, príklady z konkrétnej krajiny predstavila Dana Klampárová (Birmingham). Z Dolnej zeme sa čoraz naliehavejšie ozýva

problém nedostatku slovenských pedagógov mladej generácie, a to naprieč krajinami (Chorvátsko, Srbsko, Maďarsko, Rumunsko). Problém zaznamenáva už aj Srbsko, kde v súčasnosti pôsobí 17 škôl s vyučovacím jazykom slovenským, pričom v štyroch z nich je slovenčina nosným vyučovacím jazykom. Aj v Srbsku, ako domovskej krajine početnej slovenskej minority, upozorňujú na potrebu vyučovania v slovenčine už v predškolskom veku.

Zo Slovenska prezentovali možnosti využitia rôznych foriem vzdelávania špecializované pracoviská, ktoré si svoje oblasti pôsobenia postupne systematicky rozčlenili: *Studia Academica Slovaca* na Univerzite Komenského sa špecializuje na vzdelávanie dospelých, kolektív špecialistov z Pedagogickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici vypracoval viaceré didaktické materiály určené deťom, ktoré sa v zahraničí pripravujú na rozdielové skúšky v domovských školách na Slovensku. *Metodické centrum pre Slovákov žijúcich v zahraničí* pôsobiace na rovnakej univerzite sa zameriava na alternatívne formy vzdelávania s dôrazom na vedenie k prirodzenej komunikácii v slovenskom jazyku. Toto centrum zároveň v úspešnom projekte Erasmus+ vypracovalo a dáva k dispozícii online dostupné doplnkové didaktické materiály s využitím prvkov tradičnej kultúry.

Vo vzťahu k prezentácii a udržiavaniu slovenskej kultúry v prostredí slovenských enkláv aj diaspór v zahraničí odznela podrobná sumarizácia kultúrnej problematiky Slovákov v Srbsku od dlhoročnej predsedníčky Národnostnej rady slovenskej národnostnej menšiny v Srbsku Anny Tomanovej Makanovej. Projekt *Svetového slovenského kalendára* prezentoval jeho tvorca a realizátor Vladimír Valentík zo Slovenského vydavateľského centra v Báčskom Petrovci. Marek Šoltýs z USA hovoril o 45-ročnej tradícii *Festivalu slovenského dedičstva*, ktorého poslaním je oslava slovenskosti a národného povedomia.

Zo špecifických etnologických tém odznela informácia predsedníčky Celoštátnej slovenskej samosprávy v Maďarsku Alžbety Hollerovej Račkovej o pripravovanom *Múzeu Slovákov v Maďarsku*, ale aj o potrebe pomoci pri odbornej správe 65 národopisných zbierok v slovenských minoritných prostrediach v Maďarsku. Podrobnejšie o problematike informovala aj Katarína Király, ktorá komplexne predstavila činnosť *Ústavu kultúry Slovákov v Maďarsku*. Viaceré etnologické témy skúma a výstavami prezentuje aj *Slovenské kultúrne centrum Našice* v Chorvátsku, ktoré vedie Sandra Kralj Vukšić, absolventka etnológie na UKF v Nitre.

Všetky prezentované témy a príspevky si dávali za cieľ prispieť do pripravovaného Akčného plánu Koncepcie štátnej politiky Slovenskej republiky vo vzťahu k Slovákom žijúcim v zahraničí na obdobie 2022 – 2026, ktorý niekoľko dní po ukončení rokovaní Stálej konferencie podpísala prezidentka republiky Zuzana Čaputová.